Mathilde Niel

drama eliberării femeii

Editura politică

396
N 72

Mathilde Niel

drama eliberării femeii

Prefață și traducere
ECATERINA OPROIU

57.452

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREȘTI

București
Editura politică

MATHILDE NIEL

LE DRAME DE LA LIBÉRATION
DE LA FEMME

Le Courrier du Livre, Paris, 1968

PREFAȚĂ

Drama eliberării femeii nu este ceea ce se cheamă „o carte feministă".

Adjectivul nu i se potrivește pentru că poartă un sens diminuant — diminuare care decurge din însăși ideea de feminism.

Feminismul, după cum atestă și cea mai recentă versiune a *Larousse*-ului, reprezintă *„o doctrină al cărei țel este extinderea rolului femeii în societate"*. Feminism înseamnă „a lua apărarea femeii". Pe o planetă în care femeile n-au drept de vot nu numai într-o țară înapoiată ca Paraguayul, ci și într-o țară superdezvoltată ca Elveția, într-un secol în care statisticile internaționale citează ca element de progres calitativ faptul că în Egipt, în 1948, *numai* 888 de bărbați aveau cîte patru soții, „a lua apărarea femeii", adică a îmbrățișa cauza unei categorii sociale handicapate istoricește, reprezintă, fără îndoială, un punct de vedere înaintat. Înaintat, dar nu inedit. Fiecare epocă a avut izbucnirile sale de emancipare „feministă". Antichitatea nu se leagă numai de oratorul Demostene (care spunea că bărbatul trebuie să aibă o soție ca să-i dea moștenitori, o concubină ca să-l îngrijească și o curtezană ca să-l facă să se bucure de plăcerile dragostei). Antichitatea se leagă și de strategul Pericle, care a scăpat-o de la moarte pe Aspasia din Milet luîndu-i apărarea în fața dikasterionului

şi obţinînd achitarea prin cuvinte înflăcărate, dar şi prin multe şiroaie de lacrimi. Există un feminism al antichităţii. El nu s-a exercitat la nivelul unei clase, ci la nivelul unor personalităţi artistice de tip Sappho sau al unei categorii feminine de tip hetaire. Există feminismul aristocrat al evului mediu. El a ridicat castelana din punct de vedere spiritual şi cultural deasupra soţului şi a fratelui ei. Există feminismul Renaşterii. El a marcat un moment de scurtă, dar spectaculoasă emancipare intelectuală a femeilor din straturile privilegiate. Există feminismul de tip science-fiction al utopiştilor şi feminismul moral şi utilitarist al lui John Stuart Mill ; există feminismul viitorologic al lui August Bebel şi feminismul pragmatic al sufragetelor ; există feminismul şovin al M.l.f.-ului şi feminismul existenţialist al Simonei de Beauvoir.

Umanist prin esenţă, ca orice curent care încearcă să conştientizeze soarta unor fiinţe gînditoare aflate la periferia sau la subsolul societăţii, purtînd germenii unui progres obiectiv, chiar în soluţiile sale himerice, minore sau extravagante (pentru că ele închid un protest — uneori doar un scîncet — justificat istoriceşte), feminismul cunoaşte totuşi, tocmai în etapa materializării sale, a boom-ului său, a venirii sale „la modă", un proces de devalorizare ideologică.

Devalorizarea nu decurge, bineînţeles, din ţel. Emanciparea femeii, a minorităţii care reprezintă mai mult din jumătatea populaţiei planetei, rămîne în continuare, şi mai mult decît oricînd, un imperativ al oricărui popor care a ales calea dezvoltării. Devalorizarea provine din incapacitatea doctrinei de a-şi lărgi unghiul, adică de a-şi considera ţelul („extinderea rolului femeii") nu numai din punctul de vedere al femeii, ci din punctul de vedere al întregii societăţi. Cu alte cuvinte, devalorizarea e provo-

cată de *sectarism* și de lipsa unei priviri înalte. Femeile își discută condiția „între ele". Caută soluții care au în vedere doar resursele feminine. Se constituie singure într-o rezervație care, pe de o parte, *le desparte* de restul lumii, adică de structurile actuale (de care — vor, nu vor — în ultimă instanță depind) ; pe de altă parte, le situează într-o *opoziție* nediferențiată față de universul viril, față de „bărbat în general", iar uneori chiar față de bărbat ca ființă individualizată.

Acest sectarism, această megalomanie autarhică exprimă, firește, deznădejdea transformată în fanatism a unui grup uman care posedă cea mai îndelungată experiență a aservirii (chiar și în epoca matriarhatului, femeia depindea de fratele ei). Dar el, sectarismul, exprimă și cea mai îndelungată *inexperiență istorică.* Libertatea sau nelibertatea unei categorii sociale a fost întotdeauna o problemă de raport social. Nu există „eliberări pe cont propriu", eliberări care să nu modifice lumea lor sau care să nu fie rezultatul unor modificări ale acestei lumi. Aceasta este valabil pentru orice categorie socială, și cu atît mai mult pentru o categorie atît de disparată. Femeile reprezintă grupul uman cel mai lipsit de unitate. Baza lor economică și socială este nu numai neomogenă, ci și contradictoriu antagonistă. Interesele lor de clasă, ca și apartenența lor politică, ca și capitalul lor cultural sînt diferite. În consecință, capacitatea lor de afirmare nu ține decît parțial de resursele specifice speciei feminine. Iată, de pildă, care sînt „handicapurile femeii" după una din cele mai populare și mai recente anchete (septembrie 1974) întreprinse în Franța („Prețul unui francez") :

— îngrijirea copiilor și întreținerea căminului — 42,5%

— o meserie extenuantă — 33%

— dificultatea de a i se încredința un post important — 12,4%

— dificultatea de a conduce bărbați — 9,6%

— situația soțului — 6,5%.

Este evident că pentru anihilarea acestor handicapuri nu e suficientă numai emanciparea femeii și modificarea conștiinței sale vasale, ci și emanciparea bărbatului și modificarea conștiinței sale suzerane. E nevoie nu numai de modificări *cantitative* în favoarea unei *fracțiuni,* ci și de modificări *calitative* în favoarea *întregului.* Cu alte cuvinte, pentru a ridica ființa feminină la rangul de ființă umană este necesară și acceptarea unor revendicări și o repunere în cauză a raporturilor milenare dintre cele două jumătăți ale lumii. Această regîndire trebuie să ducă la *o altă calitate a condiției umane.* Or, pentru asta este nevoie de „emanciparea" femeii, de emanciparea întregii societăți, și nu numai de o emancipare, ci de o adevărată revoluție spirituală, o revoluție așa cum istoria n-a mai cunoscut pînă acum, o revoluție pașnică și — aș adăuga un termen insolit — tandră. Ea presupune o schimbare radicală a raportului de forțe dintre sexe. Este o luptă sui generis, căci pentru prima oară într-o „luptă" istorică cei doi combatanți nu sînt concurenți, ci pereche. Legați prin natură, prin biologie, prin programul lor vital, acești doi factori au de adus la îndeplinire *împreună* cel mai important program al vieții : perpetuarea. Reușita nu este a unuia împotriva celuilalt, ci reușita perechii în diversitatea ei biologică, în unitatea ei afectivă, în capacitatea ei de a crea șanse egale.

Pentru realizarea unui asemenea salt al calității vieții, feminismul reprezintă o condiție necesară. Necesară, dar nu și suficientă.

Este o precizare care, cred eu, trebuie făcută în prefața *primei cărți despre condiția femeii,* care apare într-o editură românească (nu e în-

tîmplător că această editură se numește Editura politică).

Principalul merit al acestei cărți este acela de *a nu rupe* condiția femeii de condiția umană. Militînd „pentru extinderea rolului femeii în societate", Mathilde Niel analizează resorturile (economice, sociale, morale, politice) care fac posibilă nu numai creșterea rolului femeii, ci și o reașezare a raporturilor între sexe pe o bază morală inedită. Lucrarea nu mizează pe forța pasională a pledoariei, ci pe forța lucidă a analizei științifice. Autoarea refuză poncifele, pune în discuție axiomele, analizează determinările care au dus la formarea unor adevăruri apriorice despre feminitate (și, bineînțeles, despre virilitate), și ceea ce părea că aparține bunului simț comun apare dintr-o dată ca efectul unei lungi succesiuni de date istorice. Pasivul „sexului slab" este dezvăluit cu obiectivitate și curaj. Sigur că au existat și femei cu destine de mare anvergură. Femei-luptători pentru progres. Femei-scriitori. Femei-pictori. Femei-conducători de popoare. Aceste destine de anvergură au fost, pînă în vremea noastră, *destine de excepție*. Istoria arată că marii cuceritori ai lumii au fost bărbați, nu femei. Marii gînditori ai lumii au fost bărbați, nu femei. N-are nici un rost să invocăm numele marii Elisabeta, regina Angliei, sau al Ecaterinei celei Mari. Aceste femei n-au condus niciodată destinele unor popoare în calitate de femei. Ele au fost suverane, adică fără sex. Ele au fost excepții. Accidente monumentale, dar accidente. Femeile au fost matricea istoriei, dar n-au fost istorie. Femeile au dat naștere la luptători, dar n-au pornit la luptă. Femeile au inspirat poeții, dar n-au scris *Divina Comedie*. Este un adevăr dezavantajos, dar un adevăr care nu trebuie escamotat în momentul în care „eliberarea femeii" devine o necesitate istorică. Acest adevăr, acest complex de realități economice, politice, sociale

a determinat această milenară „rămînere în urmă". O discuție lucidă despre ridicarea femeii la rangul de om trebuie să se sprijine pe recunoașterea acestui handicap istoric.

Cartea se numește într-un mod sugestiv „drama eliberării femeii". Spre deosebire de acele autoare care imaginează trezirea femeii sub forma unui război între sexe, Mathilde Niel înțelege că procesul eliberării este infinit mai complex. Dușmanul nu este individualizat și nu stă întotdeauna „de cealaltă parte a baricadei". Dușmanul este nu o persoană, ci un anumit mod de a înțelege lumea, și acestui mod îi sînt tributari nu numai bărbații „oprimatori", ci și femeile „oprimate". Pentru că există femei care vor să fie independente, dar nimic nu le înspăimîntă mai mult decît faptul de a nu aparține nimănui ; o femeie de o anumită vîrstă, necăsătorită, se simte demnă de compătimire, dar un burlac de o anumită vîrstă se simte demn de invidie. Femeia vrea, vrea incontestabil, „să-și clădească soarta cu mîinile proprii", dar foarte multe femei, dacă se împotmolesc, încep să scîncească : „eu nu-s decît o biată femeie". În general nu prea există tineri — nici chiar dintre cei flușturatici — care să-și lege proiectele vieții lor de ideea : „mă însor !", dar mai există încă destul de multe tinere care-și leagă proiectele vieții de ideea : „mă mărit !". În mod teoretic ne repugnă sclavia domestică și considerăm o mare nedreptate ca, după orele de muncă, femeia să se-ntoarcă acasă și să ia munca de la cap, gătind, curățind, spălînd, călcînd, făcînd deci tot ceea ce trebuie pentru a întreține viața alimentară, igienică, civilizată a celulei familiale. Dar aceeași femeie, nemulțumită pe drept de această diviziune a muncii, își crește băieții în mentalitatea : „tu ești bărbat !". Tu ești bărbat, deci poți să te duci în curte să bați mingea, în timp ce surioara ta stă în casă s-o ajute pe mămica. Noi toți

spunem : „Vai, ce rușine, un băiat să plîngă ? !". Adică o fetiță poate să plîngă. Ea nu e decît o fetiță.

Am dat niște exemple mărunte, foarte mărunte, la-ntîmplare, voit la-ntîmplare, cu riscul evident de a coborî discuția la nivelul faptelor de fiecare zi. Dar nu faptele de fiecare zi au scris oare istoria speciei feminine ? Nu ele au fost cadrul, adică teascul sub care s-a comprimat, secole de-a rîndul, condiția femeii ?

Deși se referă la o altă societate, la societatea franceză, „care se complace în misoginism cu prețiosul concurs al Codului lui Napoleon", cum scria cineva, deși se referă la un alt sistem social, în care lupta pentru eliberarea femeii este condiționată de lupta generală pentru desființarea exploatării (Mathilde Niel păstrează asupra acestei idei un punct de vedere contradictoriu. Pe de o parte, combate ideea marxistă însușită de Simone de Beauvoir : numai desființarea oprimării de clasă poate duce la desființarea de fond a oprimării femeii, dar, pe de altă parte, susține, pe bună dreptate, că femeia „neeliberată" nu trebuie să ia ca model bărbatul „eliberat", pentru că și el, eliberatul, este, la rîndul lui, o ființă care-și așteaptă eliberarea de sistem), deci, deși se referă la alte condiții, cartea Mathildei Niel poate constitui o serioasă bază de meditație pentru oamenii (*oamenii*, nu numai *femeile*) unei alte societăți, ai unui alt sistem. Pentru noi.

În curs de dezvoltare pe plan economic, țara noastră se află în mod indubitabil în familia țărilor dezvoltate în foarte multe privințe, inclusiv în felul în care abordează „problema femeii". Nu e deloc întîmplător că hotărîrea O.N.U.-ului de a proclama anul 1975 „Anul internațional al femeii" este o inițiativă românească. Trăim într-o țară în care Constituția proclamă răspicat egalitatea cetățenilor, indiferent de sex ; o țară care nu cunoaște discrimi-

narea de sex în materie de salarizare ; o țară în care femeia poate să aleagă și să fie aleasă. Politica partidului este o politică nu numai de „grijă" față de femeie în general și față de femeia-mamă în special. Partidul desfășoară o largă, o ardentă activitate pentru a trezi energiile feminine, pentru a descoperi valorile pe care le reprezintă femeia muncitoare și pentru a promova aceste valori.

Rezultatul unei asemenea politici stă în fapte. În cifre. În decizii la scară națională. În țara noastră, femeia devine un element din ce în ce mai eficient.

Ritmul emancipării „de sus în jos" este însă mai alert față de ritmul emancipării „de jos în sus". Inițiativele novatoare se izbesc adeseori de inerții milenare. Acceptarea teoretică a egalității nu înseamnă automat și o acceptare în planul practicii. Forța prejudecăților nu trebuie subapreciată, pentru că aceste prejudecăți au încă o mare virulență, nu numai în straturile înapoiate, ci și în cele avansate. Un intelectual de avangardă, misogin în convingerile sale intime, nu este deloc o rara avis. La nivelul realităților *concrete* există încă destulă opacitate. Alegerea meseriei, hotărîrea promovării nu au întotdeauna în vedere valoarea personală a individului. Brînciul automatismului istoric joacă încă un rol foarte important. Meseria de țesătoare e, prin tradiție, feminină, meseria de maistru țesător e, prin tradiție, masculină, mai gîndesc unii într-o eră în care există femei savanți, femei academicieni, o eră în care o femeie merge pe Lună, alta traversează Atlanticul, alta conduce Bundestagul. De ce să fie ocupații în care *nu se pot concepe femei ?* De ce nu *se* pot concepe ? N-ar fi, poate, mai exact să spunem, în loc de „nu se pot concepe", că, deocamdată, *nouă* ne e greu să concepem ? Lui Platon nu-i era și lui, chiar și lui, greu să conceapă o societate fără sclavi ? Nu zicea el :

„poate cînd suveicile or să-nceapă să umble singure..." ?

De ce să nu concep, adică de ce să nu înţeleg că există numai o *tradiţie* a ocupaţiilor feminine şi masculine, că există o tradiţie care are explicaţiile ei istorice, care *ne determină* să ni se pară nefiresc tot ceea ce nu este în spiritul acestei tradiţii ? Această tradiţie cere ca orgoliul masculin să se simtă lezat ori de cîte ori ar trebui să accepte o îndeletnicire care a fost de secole, poate de milenii *specific* feminină. Un bărbat ar recunoaşte stingherit că e dactilograf.

De ce să nu îndrăznească femeia să rîvnească la ocupaţii masculine, la profesiuni masculine, la funcţii masculine ? „Revoluţie", „spirit nou", „renaştere spirituală" nu înseamnă oare tocmai îndrăzneala de a-ţi apropia ceea ce n-ai avut, ceea ce, prin tradiţie, ţi-era interzis ? *Progresul* nu înseamnă tocmai călcarea vechilor hotare, îndrăzneala păstorului de a pătrunde pe mare, a lui Columb de a pătrunde în America, a ţăranului de a pătrunde în conac ? Cum să te emancipezi la domiciliu cînd emanciparea este tocmai curajul de a depăşi orizontul cazanier ?

Mai există prejudecata că femeia trebuie să ţină seama de adevărul ei fizic. Care adevăr ? — întreabă cartea pe care o ţineţi în mînă. Adevărul bicepşilor şi al tricepşilor ? În epoca de piatră, şi nu numai atunci, musculatura, forţa brută era, într-adevăr, un „adevăr fizic" insurmontabil. Dar competiţia între sexe pe bază de sistem muscular, adică de forţă fizică, e pe terminate — demonstrează convingător Mathilde Niel. Bărbaţii nu mai merg să vîneze urşi. Muncile grele nu au fost cu totul înlocuite de maşini, dar maşina, într-un viitor care nu e prea îndepărtat, va suplini marele efort fizic. Încă de pe acum e clar că nu ne mai tăiem cu sabia, ci cu mintea. Există vreun „adevăr fizic" care face incapabilă femeia să înţeleagă tabla înmulţirii

sau calculul integral ? Diferenţele biologice n-au putut şi nu vor putea niciodată să justifice discriminarea sexuală, nici discriminarea rasială şi, în general, nici un fel de discriminare.

Dar, chiar acceptînd că „adevărul fizic al femeii" poate să influenţeze implicarea ei socială, să-i dea anumite particularităţi, chiar acceptînd acest lucru, n-ar fi mai normal — ne îndeamnă în subtext această carte — ca primul şi ultimul om care-şi dă avizul asupra acestei probleme să fie Ea ? Căci despre ea e vorba, ea ştie cel mai bine cît poate să ducă. Numai la triburile sălbatice — şi nu la toate —, femeia naşte, iar bărbatul se zvîrcoleşte de durere...

Mai există apoi prejudecata : „de ce să primejduim viaţa celei care dă viaţă ?" Curios ! De ce dorinţa de *a acţiona,* deci de *a determina,* ar primejdui mai mult viaţa decît dorinţa de *a nu acţiona,* deci de *a fi determinată ?* Poate cineva să creadă cu seriozitate că viaţa femeii e primejduită tocmai acum, cînd femeia încearcă să-şi iasă din pasivitate ? Nu e oare destul de grea această ieşire pentru că femeia e lipsită de experienţă — ca specie, nu ca individ —, pentru că e atît de singură în mijlocul unei lumi, e adevărat, mai bune şi mai drepte, dar mai bune şi mai drepte în cadrul suzeranităţii masculine ? În afară de asta, nu vă trezeşte nici o bănuială această subită grijă de protecţie ? Cînd năştea pe cîmp, cînd era analfabetă, cînd primea jumătate de salariu, cînd nu crîcnea, cînd nu punea în discuţie supremaţia masculină, ce se întîmpla cu sănătatea femeii ? De ce această încrîncenată dorinţă de ocrotire tocmai *acum ?*

Există şi prejudecata „diferenţelor naturale". Nimeni nu le contestă. Nu le contestă nici *Drama eliberării femeii.* O femeie este o femeie. Un bărbat este un bărbat. E o mare eroare să nu ţii seama de această diferenţă. Dar n-o fi oare o şi mai mare eroare să uiţi că ceea ce apropie pe femeie şi pe bărbat în calitate de fiinţe umane

este mult mai important decît ceea ce le desparte în calitate de ființe cu sex deosebit ? — se întreabă autoarea. De ce să facem din maternitate un handicap fatal ? Maternitatea este o *deschidere* spre lume, iar nu viceversa. Într-un cuplu fără prejudecăți, adică într-un cuplu în care soțul și soția se consideră deopotrivă răspunzători de educația copiilor, îndatoririle menajere se împart nu egal, ci echitabil, soții se servesc și se lasă serviți unul de celălalt nu după legile unei contabilități de guerilă, ci după legile delicateței umane. Într-un astfel de cuplu, maternitatea va deveni o stare de *colaborare*, deci de *unire*. E drept că astfel de cupluri nu există în proporții de masă, dar oare societatea nu se modelează necontenit în raport cu un ideal ?

Cartea Mathildei Niel este nu numai un apel, ci și un argument în favoarea unei astfel de schimbări.

Mai există, în sfîrșit, prejudecata feminității, asupra căreia cartea de față se oprește cu seriozitate, regîndind această noțiune, așezînd-o, așa cum am mai spus, în contextul ei istoric.

Într-adevăr, de ce de cîte ori se vorbește despre „emanciparea femeii" nimic nu trezește mai mare spaimă la bărbați — dar, într-o oarecare măsură, și la femei — decît ideea că în această nouă așezare a raporturilor dintre sexe se va pierde acel *ceva* care pare să fie un fel de liant al speciei, un ceva denumit în mod curent feminitate, dar pe care nimeni n-a știut pînă acum să-l definească într-un mod cît de cît serios ? *Dicționarul limbii române moderne* zice că ar fi „ansamblul de trăsături care constituie specificul caracterului feminin". *Micul dicționar enciclopedic* zice că ar fi „caracter feminin" (și *Larousse*-ul la fel), dar întrebarea este ce se înțelege prin „caracter feminin". Deci, ce este, în ultimă instanță, această feminitate ?

Dacă feminitatea este o dulceață suplimentară pe care natura a învestit-o în vietățile sale născătoare — o mamă, dulce mamă —, cine s-ar împotrivi să dea un plus de dulceață vieții ? Dacă feminitatea este grație, cine poate să fie pentru dizgrație ? Dacă feminitatea este un fel de magie a speciei, o proprietate misterioasă de a întinde mreje, magnetismul unei prezențe, farmecul unui „nu știu ce", ce luptător pe frontul ateismului va avea curajul să se ridice împotriva acestei vrăji ?

Dar dacă feminitatea n-o fi doar dulceață, grație și farmec, ființele încîntătoare, dulci, capabile de a întinde mreje, deci de a vrăji, existînd, după cum prea bine se știe, și printre femei și printre bărbați ? Dar dacă intrăm într-o epocă în care specia feminină încetează să mai păstreze monopolul tandreței, și nu în sensul virilizării femeii și nici în sensul efeminării bărbatului, ci în sensul umanizării speciei omenești ? Dar dacă feminitatea, în numele căreia se bate atîta monedă, nu o fi decît un teribil „malentendu", o confuzie de proporții istorice ? Dar dacă inefabilul „etern feminin" nu e decît rezultatul unei condiționări economice, sociale și istorice, dar dacă, cum zice Simone de Beauvoir, „faimoasa sensibilitate feminină" n-o fi decît „un amestec de mit și de comedie" ? Dar dacă, conștient sau inconștient, ne temem că va dispărea nu feminitatea femeii, ci dorința ei de a se lăsa protejată, deci voința ei de a avea un protector și de a i se subordona ? Dar dacă dorința de a nu pierde „feminitatea" o fi dorința dibace, poate obscură, poate tandră, de a nu pierde „protecția masculină" ? Dar dacă moliciunea feminității, atît de rîvnită, este frica femeii de a da piept cu viața ? Dar dacă această calină subordonare o fi tocmai expresia șireteniei feminine, trucul pe care o specie aflată de milenii în stare de anexă îl inventează pentru a-și manevra suzeranul, a-l manevra nu prin

forță, ci prin slăbiciune, adică pe căi mai ocolite, apte a-i cruța orgoliul ? Dar dacă ne temem că femeile își vor pierde nu feminitatea, ci *slăbiciunea ?*

Nu-i suspect cum se pune problema ? Nu-i suspectă această opoziție : ori emancipare, ori pierderea feminității ? De ce să cred că, devenind mai conștientă, deci mai inteligentă, femeia va deveni mai puțin fermecătoare, deci mai puțin feminină ! Ce-ar fi să ajungem la concluzia că grația feminină este, în primul rînd, o problemă economică ? Cînd am în față o țărancă de 40 de ani cu chipul brăzdat, mult prea brăzdat, nu-i pot reproșa că a pierdut grația vedetelor de cinema. În fața unor astfel de femei, foarte feminine din punctul de vedere al procreației și foarte nefeminine din punctul de vedere al manichiurei, problema feminității îmi apare în termenii duri ai vieții materiale, pe care trebuie s-o facem mai bună, pentru că numai după ce va fi mai puțin aspră va fi și mai propice feminității, la care ținem cu toții atît de mult. În clipa aceea, condiția femeii se va contopi — vrem, nu vrem — cu condiția umană, și nu cu o condiție umană eternă și imuabilă, ci cu o condiție umană precis datată istoricește și aptă de transformări pe care le vor face bărbații și femeile *laolaltă,* deoarece femeia va trece din starea de obiect în starea de subiect nu printr-o împroprietărire venită din afara ei, ci prin dorința, prin curajul ei. De mii de ani, teritoriile pe care le formează bărbatul sînt cele *esențiale :* puterea economică, puterea politică, puterea ideologică. Cum o să devenim forțe egale dacă unul se formează la școala vieții, iar altul la școala feminității ? Bineînțeles că o astfel de transformare e adeseori „incomodă", „imprudentă", cum zicea cineva. Bineînțeles că e un risc. Mi-am dat seama de acest risc nu numai din recenziile opace și reacționare scrise pe

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREȘTI

marginea unei cărți profund progresiste și luminoase cum e *Al doilea sex* de Simone de Beauvoir (autoarea acestei cărți a fost prima femeie care a scris : „închideți femeia în bucătărie și budoar și pe urmă vă mirați că are orizontul mărginit !").

Cum spuneam, lectura cărții poate să trezească pe alocuri unele nedumeriri, de pildă în pasajele în care Mathilde Niel atribuie marxiștilor tendința de a minimaliza lupta femeilor, subordonînd-o luptei de clasă. O asemenea „subordonare", după părerea noastră, nu numai că nu minimalizează lupta de eliberare a femeii, ci, dimpotrivă, dacă ne este permis acest termen, o maximizează în sensul că îi dă cea mai înaltă perspectivă ; în sensul că obligă femeile să-și înțeleagă destinul lor individual în contextul unui larg destin colectiv.

Marxiștii nu contestă specificitatea și actualitatea luptei pentru drepturile femeii și este neîndoios că ridicarea gradului de conștiință, „la prise de conscience", pe care o trăiește azi „sexul slab", constituie, în principal, expresia influenței pe care a exercitat-o și o exercită la ora aceasta marxismul pe toate meridianele. Aceste idei au fost valabile atunci cînd Bebel scria *Femeia și socialismul*. Ele sînt cu atît mai mult valabile azi.

Lăsînd la o parte aceste puncte controversabile — sau, mai bine zis, incluzîndu-le, pentru că lucrarea poate cîștiga un interes tocmai prin dezbaterea pe care ar declanșa-o în jurul unor astfel de probleme —, lectura cărții pe care o țineți în mînă nu este numai utilă.

Este o lectură acut necesară.

ECATERINA OPROIU

Fiilor mei

Introducere

În societăţile occidentale, femeile duc o viaţă aparent liberă, par egale cu bărbaţii : nu mai sînt închise în gineceu sau în harem, pot circula nestînjenite, conduc automobilul, lucrează în uzine şi birouri, sînt alegătoare şi eligibile, iar în principiu pot să îmbrăţişeze aproape orice carieră : pot fi scriitoare, pictoriţe, magistraţi, medici, veterinari, arhitecţi, ingineri. Egalitatea intelectuală dintre băieţi şi fete este un fapt recunoscut, de vreme ce studiază aceleaşi materii, dau aceleaşi examene.

Această aparentă egalitate ascunde însă o inegalitate de fapt. Sexul masculin rămîne, incontestabil, sexul dominant : pretutindeni bărbaţii ţin în mînă cîrma ; ei formează marea majoritate în parlamente ; ei decid în problemele esenţiale ale umanităţii ; ei hotărăsc cheltuielile pentru înarmare, războiul sau pacea, cuvîntul lor este determinant în educaţia tineretului, în cultura maselor, în progresul social. Bărbaţii ocupă posturile de conducere în administraţie şi în întreprinderi ; ei dirijează viaţa economică a naţiunilor : belşugul, sărăcia sau foamea — totul în lume depinde de politica naţiunilor conduse de bărbaţi.

Inegalitatea din sfera moravurilor reflectă inegalitatea din planul conştiinţei. Cu toate că egalitatea intelectuală dintre băieţi şi fete a fost dovedită, majoritatea bărbaţilor continuă să se

considere sex superior, în timp ce multe femei, purtînd încă amprenta secolelor de servitute, se complac într-un rol pasiv și subaltern.

Eliberarea femeii, egalitatea reală a celor două sexe rămîn încă niște vorbe frumoase, iar revoluția care trebuie să elibereze sexul așa-zis slab nu este încă desăvîrșită, nici în spirit, nici în faptă.

Ar trebui oare ca femeile să pună mîna pe arme — așa cum au făcut-o bravele sufragete la timpul lor — și să declare război bărbaților pentru a le smulge prin forță sau prin viclenie poziția dominantă ? Ar trebui oare ca femeile să se silească să semene cu bărbații așa cum sînt ei astăzi, adică să devină, la rîndul lor, niște ființe însetate de cîștig, interesate doar de profit și de glorie, gata să se arunce în lumea competitivă a afacerilor, gata să jertfească trăsăturile umane unui rece univers tehnicizat, gata să îmbrățișeze ideologiile totalitare ? Cu alte cuvinte, ar trebui oare femeile să dea apă la moară combativității și agresivității masculine? Nu ! Nu credem că ar fi bine. Femeile nu au nimic de cîștigat dacă se vor cufunda și ele în procesul de alienare a bărbatului, iar specia umană ar risca să piardă astfel ultimele rămășițe ale echilibrului său.

Problema, cred, trebuie pusă cu totul altfel. Desigur, femeile trebuie să fie conștiente de propria lor alienare, dar, în același timp, trebuie să fie conștiente și de alienarea masculină. Cele două forme de alienare se condiționează reciproc. Există o problemă fundamentală a raporturilor umane, în care problema raporturilor dintre sexe este doar un aspect particular. O femeie nu poate să fie o ființă liberă ca femeie și alienată ca ființă umană, așa cum un bărbat nu poate să fie o ființă liberă ca bărbat și alienat ca ființă umană. Nici bărbatul și nici femeia nu pot fi cu adevărat liberi și egali într-o so-

cietate bazată pe ierarhie, pe competiție, pe război.

Noi credem că procesul psihologic și istoric care a făcut posibilă aservirea femeii nu este cu totul diferit de cel care a împărțit oamenii în rase, religii, clase, națiuni rivale și care a dus la înstrăinarea ființei umane.

Acesta este procesul pe care îl vom studia în cartea de față. O adevărată egalitate nu se poate instaura decît avînd conștiința că aceasta este problema fundamentală și printr-o acțiune care să transforme acest proces într-un mod radical.

I

În trecut

Un bărbat şi o femeie pot să se considere liberi cînd capacitatea individuală şi talentul lor se exprimă nestingherit în viaţa de familie, profesională, socială — în deplină armonie cu mediul, în afara oricărei referiri la valori, la credinţe absolute, impuse de autorităţile bisericeşti, politice şi morale.

Or, cu unele excepţii, de-a lungul istoriei, această formă de autonomie — care împacă nevoia individuală de creaţie cu necesitatea, la fel de puternică, de a stabili o legătură cu lumea — nu a fost niciodată trăită din plin nici de bărbaţi, nici de femei. În trecut, ca şi în zilele noastre, bărbaţii şi femeile au jucat, mai mult sau mai puţin, rolul în care i-au distribuit fie preoţii, fie puterea dominantă. Se poate dovedi cu uşurinţă că rolul sortit fiecăruia, încă de la naştere, a constituit, mai mult sau mai puţin, o constrîngere pentru dezvoltarea capacităţii creatoare sau afective a individului. E adevărat că civilizaţiile rurale ale neoliticului, societatea cretană, civilizaţia egipteană au atribuit femeii un rol mai puţin umilitor decît societăţile ebraică, greacă şi musulmană. Dar cunoştinţele n-au fost niciodată suficient de înaintate, nici organizarea economică şi socială destul de umană ca să permită oamenilor să trăiască liberi şi egali. Chiar şi în zilele noastre, apărarea drepturilor omului pare o cucerire

recentă, limitată la cîteva țări și la cîțiva indivizi privilegiați ; această apărare rămîne pretutindeni șubredă, iar în multe locuri grav amenințată.

* * *

Despre credințele și obiceiurile primitivilor nomazi nu avem la îndemînă decît ipoteze [1]. Se pare că, în aceste societăți, cea mai mare parte a hranei era dobîndită prin vînătoare. Deși nu aveau decît unelte din silex, bărbații trebuiau să urmărească vînatul pe un teritoriu foarte întins; căci numai ei, bărbații, aveau forța și rezistența fizică să străbată întinderi atît de vaste.

Era fatal ca femeile, dobîndite prin rapt, după cît se pare, să fie întru totul supuse bărbaților ; pe vremea aceea, numeroasele nașteri și slăbiciunea fizică nu-i permiteau femeii să ia parte la istovitoarea căutare a hranei, singura activitate la care participa fiind culesul fructelor sălbatice.

În neolitic, dimpotrivă, popoarele primitive, devenite sedentare și agricole, s-au grupat în sate de șase pînă la patruzeci de familii și, în aceste mici colectivități rurale, femeia a început să joace rolul principal. Această nouă situație nu s-a datorat, firește, recunoașterii femeii ca „persoană" — o asemenea recunoaștere ar fi fost o pretenție incompatibilă cu o civilizație gregară, în care fiecare individ era o ființă colectivă identificată cu clanul. Acest statut privilegiat a exprimat însă un stadiu ceva mai dez-

[1] Nu vom face aici decît un scurt istoric al evoluției situației femeii de-a lungul diferitelor civilizații. În această problemă au fost publicate o serie de studii excelente, spre care îl vom ghida pe cititor ; n-am reținut decît cîteva date care ni s-au părut esențiale pentru cunoașterea și înțelegerea problemei pe care o studiem. — *Nota aut.*

voltat în ceea ce privește cunoștințele, credințele religioase, situația economică.

Într-adevăr, în neolitic, bărbatul nu-și cunoștea încă rolul în procreație ; funcția de reproducere era atribuită cu naivitate și în întregime femeii. Femeia s-a văzut deci investită cu o ciudată putere creatoare, putere tot atît de misterioasă pentru aceste ființe simple ca și rodnicia pămîntului, pe care omul începea s-o valorifice.

Totemul a devenit simbolul unei forțe vitale, de origine divină, care dirijează atît fecunditatea pămîntului, cît și fecunditatea umană. Identificată cu pămîntul, cu fecunditatea, cu viața însăși, femeia a început să fie adorată și temută ca o divinitate. În teogoniile rurale domina principiul feminin ; zeițele s-au înmulțit și au devenit mai temute decît zeii (*Kali* în India, *Tiamat* în Mesopotamia, *Cibela* în Asia Mică). Copiii aparțineau clanului mamei, iar rolul principal în familie îi revenea fratelui mamei.

Așadar, credințele religioase, pe o anumită treaptă a cunoașterii și în condiția economică a acestor societăți, i-au dat femeii un rol important, pe care nu avea să-l mai cunoască după aceea. Recoltele care se strîngeau cu regularitate, domesticirea animalelor au fost obținute în bună măsură prin munca femeii, iar bărbatul, ca vînător, a pierdut superioritatea de care se bucura în paleolitic. Prin urmare, femeii — întrupare a forțelor cosmice ale fecundității și creației — i s-a încredințat, în mod firesc, nu numai alăptarea și îngrijirea copiilor, ci și munca cîmpului, creșterea vitelor, producerea obiectelor pentru conservarea hranei, confecționarea îmbrăcămintii. Construirea civilizațiilor posterioare n-ar fi fost posibilă fără activitatea creatoare a femeii din neolitic, fără observațiile ei stăruitoare, fără descoperirile ei practice în domeniul agriculturii și al creșterii vitelor.

Lewis Mumford a descris modul în care femeile au învăţat să semene, să selecţioneze, să încrucişeze seminţele, să supravegheze creşterea plantelor, să păstreze ca rezervă o parte a recoltei [2]. Sub influenţa femeilor s-a dat o mai mare însemnătate oalelor decît armelor, s-au modelat vase şi ulcioare, s-au împletit coşuri, s-au construit hambare, au fost stăvilite apele prin rezervoare şi diguri, s-au săpat puţuri şi canale de irigaţie.

Pentru creşterea şi îngrijirea animalelor domestice, pentru obţinerea unor încrucişări de rasă avantajoase, femeia a avut nevoie de acelaşi spirit de observaţie, de aceeaşi stăruinţă de care dăduse dovadă în agricultură ; ea a trebuit să demonstreze neîncetat şi inventivitate, şi simţ artistic, pentru a crea noi forme de vase, pentru a ţese stofe, covoare, pături, pentru a descoperi noi modele decorative. Dacă ar fi să-l credem pe Lewis Mumford, femeia pare să fi jucat un rol important în construirea satului (aceeaşi hieroglifă însemna casă, oraş, mamă).

Societăţile matriarhale, legate strîns de natură, preocupate aproape în exclusivitate de viaţa practică, deci de bunăstarea colectivităţii, par să fi fost societăţi în care domnea egalitatea, unde fiecare ocupa locul corespunzător forţei fizice, aptitudinilor şi vîrstei sale. (Karl Marx a descoperit în aceste societăţi un fel de comunism primitiv.) Ele au lăsat amintirea unor civilizaţii paşnice, cu totul diferite de societăţile patriarhale de mai tîrziu, ierarhizate şi războinice.

„Printre ruinele satelor neolitice, scoase la iveală de săpături, nu s-a găsit nici o ustensilă asemănătoare cu arma — scrie Lewis Mumford — ; acest fapt remarcabil este un argument pentru părerile pe care ni le-am

[2] Lewis Mumford. *La Cité à travers l'Histoire*, Le Seuil.

făcut pînă acum despre aceste mici comunităţi, cu prea puţină mînă de lucru, prea îndepărtate unele de altele, străine de navigaţie, deci prea legate de pămînt pentru a fi ispitite să cotropească teritorii vecine, să atace şi să se apere. Nimic nu confirmă pînă acum ipoteza unei agresivităţi generalizate care să fi domnit la început; «războinicul primitiv» al lui Hobbes pare să fie chiar mai utopic decît «blajinul sălbatic» al lui Rousseau" [3].

Oamenii societăţilor patriarhale au păstrat multă vreme nostalgia acestor timpuri paşnice şi avem motive să credem că miturile despre *Paradis* sau *Vîrsta de aur* sînt expresia regretului amarnic al unei epoci în care voinţa masculină nu reuşea să armonizeze raporturile dintre oameni şi dintre colectivităţi.

Cu toate acestea — fiindcă n-o să ne lăsăm furaţi de mitul *Vîrstei de aur* —, societatea matriarhală, oricît de blîndă şi paşnică va fi fost, conţinea în germene defectele societăţilor care au urmat.

Femeia, după cum am văzut, nu era respectată ca *fiinţă umană*, ci ca *întruparea Fecundităţii*. Unele divinităţi, cum ar fi Kali, erau crude şi neînduplecate, ceea ce arăta că feminitatea nu era sinonimă cu blîndeţea, că pasiunea distrugătoare era comună ambelor sexe şi că ea exista în germene şi în neolitic, chiar dacă era atenuată de cultul vieţii. De fapt, deşi prin femeie erau venerate forţele misterioase ale fecundităţii, femeia n-avea rolul principal, căci bărbaţii erau cei care gospodăreau satul, ei stăpîneau pămîntul şi tot un bărbat, fratele mamei, era cel care avea întreaga putere asupra copiilor. O simplă schimbare a cunoştinţelor sau a credinţelor, şi rolul sfînt şi privilegiat al femeii ar fi riscat să fie pus sub semnul între-

[3] *Ibid*, p. 35.

bării. Este exact ceea ce s-a produs în societățile patriarhale odată cu apariția Cetății.

Nu trebuie să uităm că poziția oarecum privilegiată a femeii în neolitic s-a datorat, înainte de toate, ignoranței. Numai faptul că bărbatul nu-și cunoștea contribuția la crearea copilului a transformat o ființă slabă și sleită de puteri, din cauza numeroaselor nașteri, într-o divinitate creatoare. În clipa în care „sexul tare" avea să se considere unicul responsabil al procreației, el își va atribui sieși puterea divină pe care o conferise pînă atunci mamei și, în felul acesta, avea să se sfîrșească relativa egalitate dintre sexe.

Într-adevăr, de îndată ce masculul capătă conștiința rolului său în procreație, el e convins că este singurul care posedă sămînța, că femeia nu este decît un receptacol :

„Nu mama dă naștere aceluia pe care-l numim copilul său — se poate citi în *Orestia* lui Eschil —, ea este numai doica unui germene depus în ea ; cel care dă naștere vieții este tatăl" (aceeași idee va fi reluată mai apoi de Euripide în *Oreste).*

Pornind de la aceeași idee, cărțile sfinte ale hindușilor spun că femeia nu este decît ogorul în care încolțesc semințele lăsate acolo de bărbat.

Crezîndu-se singurul transmițător al vieții, tatăl ținea ca averea sa să fie lăsată nu copiilor unui alt bărbat, ci copiilor proprii, ceea ce l-a determinat să pedepsească cu severitate adulterul nevestei și să-și țină soția într-o supunere absolută.

Și nu numai atît. De data aceasta, nu femeia, ci bărbatul pretinde că încarnează forțele divine ale fecundității și creației. Printr-o ciudată inversare, femeia a devenit ființa slabă, incapabilă și inutilă, lipsită de orice putere sacră. Dimpotrivă, bărbatul, care se mîndrea deja cu

forţa sa muşchiulară, se crede acum învestit cu o putere creatoare, de origine divină. Proprietar al pămîntului, el a devenit stăpînul atotputernic al familiei şi preotul religiei familiale, înainte de a deveni conducătorul Cetăţii şi preotul religiei oficiale.

Încă de la înălţarea primelor cetăţi, bărbaţii şi-au atribuit un număr nesfîrşit de privilegii legate de ideea de *Virilitate :* ei au pretins că întrupează Forţa fizică, Viaţa, Puterea creatoare ; stăpîni ai pămîntului, ei au vrut să conducă familia, să exercite puterea politică şi să impună femeii religia lor, morala lor, legile lor.

Dacă relaţiile dintre sexe n-ar fi fost roase de o dualitate fundamentală în societăţile rurale, dacă funcţia naturală a reproducerii n-ar fi fost proclamată sacră, această inversare a situaţiei n-ar fi putut avea loc. Cert este însă că, în societăţile patriarhale, vom asista la aservirea femeii, la transformarea ei într-un obiect de dispreţ, în timp ce dorinţa de putere a bărbaţilor va lua proporţii din ce în ce mai mari [4]. Credinţele religioase exprimă această inegalitate : zeii se înmulţesc şi biruie pe zeiţe (Zeus domină Olimpul, unde ocupă o poziţie mult mai importantă decît Hera). Încep să fie adoraţi Eroii — materializarea unei Forţe muşchiulare supraomeneşti şi a Virilităţii (Enkidu [5], Ghilgameş, Samson, Hercule). În cetăţi ia naştere cultul regilor — reprezentanţi ai zeilor (faraonul se considera fiul lui Amon). Regii sînt cu atît mai veneraţi şi mai temuţi, cu cît armatele lor sînt mai greu de învins. Forţa muşchiulară, sporită prin folosirea armelor de metal, devine Virtutea supremă, iar regii cuceritori îşi mă-

[4] Aproape în aceeaşi perioadă, inventarea plugului, care cerea o forţă muşchiulară şi o rezistenţă deosebită, a lipsit femeia de rolul pe care îl deţinuse în agricultură.

[5] Erou sumerian, prieten cu Ghilgameş. — *Nota trad.*

soară gloria după masacrele și ruinele lăsate în urma lor.

Unele dintre zeițele societăților patriarhale (Ișter, Astarte, Afrodita, Venus) ne apar mai plăcute decît întunecatele zeițe-mame ale societăților matriarhale, deși, să nu uităm, ele reprezentau puterea de seducție, Răul ; ele prefigurau pe Eva-Ispită din *Vechiul Testament*, pe Vampa societății moderne. Femeia, redusă la rolul de sclavă și obiect de plăcere, se pomenește lipsită de orice funcție creatoare, de orice rol pozitiv ; ea devine izvorul tuturor suferințelor omenirii ; bărbatul îi reproșează că l-a sedus, smulgîndu-l astfel de la nobilele lui ocupații războinice (Dalila, Omfala).

În societățile patriarhale, fata este îndepărtată din familia sa din ziua căsătoriei (tatăl este acela care îi alege soțul) ; din acea zi, ea aparține familiei soțului său și adoptă divinitățile acestuia ; după ce a fost proprietatea tatălui, ea devine proprietatea soțului. Considerată neputincioasă, i se dă în permanență un tutore bărbat (la început, soțul, iar în lipsa lui, fiul său cel mai mare sau unchiul său).

Se cuvine, totuși, să arătăm că, odată cu dezvoltarea Cetății, Virilitatea începe să fie pusă în slujba acesteia ; Cetatea e divinizată ca o Divinitate, ei trebuie să i se jertfească indivizii (ceea ce nu stăvilea jocul ambițiilor și al dorinței de putere individuală). Înăuntrul ziduri-lor înalte ale orașului întărit exista o societate riguros ierarhizată, în care fiecare se simțea superior unui „inferior", pe care-l strivea cu disprețul său. Sclavii ocupau ultima treaptă a acestei ierarhii. Dar toți bărbații, oricare ar fi fost poziția lor socială, se identificau cu Virilitatea și cu Cetatea ; în numele acestor două idei absolute, ei disprețuiau și pe femei, și pe dușmani, simțindu-se cu atît mai puternici cu cît Cetatea lor stăpînea celelalte cetăți. (După Platon, fiecare cetate trebuia în mod firesc să

fie în război cu toate celelalte ; individul era făcut pentru Cetate, și nu invers.)

Într-adevăr, în societățile patriarhale — constata Lewis Mumford —, slăbirea influenței feminine se produce concomitent cu creșterea dorinței de putere a bărbatului ; această putere se dezlănțuie în aceeași măsură asupra adversarilor din exterior (satele, cetățile învecinate), cît și asupra adversarilor din interior (sclavii și femeile). Cetatea se înconjură cu ziduri puternice, mult prea groase pentru ca să fie doar ziduri de apărare, ele simbolizînd în ochii locuitorilor din cetățile rivale puterea și originea divină a orașului (se spunea că zidurile de 20 de metri grosime de la Khorsabad, ca și zidurile Troiei n-au putut fi construite decît de zei) ; puterea militară se centralizează ; pregătirea de război trece înaintea agriculturii și a construirii de locuințe modeste pentru oamenii nevoiași. Aproape pretutindeni, decăderea matriarhatului merge mînă în mînă cu dezvoltarea militarismului și a spiritului războinic ; un fel de beție a distrugerii se abate asupra Asiriei, Persiei, Romei și chiar a Greciei (Atena distruge cetățile care au refuzat să adere la Liga de la Delos), iar „războiul total" practicat de asirieni a făcut, se pare, o sută de milioane de victime ! Sociologul Gaston Bouthoul observă că și în zilele noastre, cînd se pregătește un război — vezi Italia fascistă și Germania nazistă —, femeile au tendința să dispară de pe scena vieții politice și sociale [6].

Numai individul capabil să apere Cetatea se bucură de drepturi cetățenești. În felul acesta, cultul Cetății contribuie la îndepărtarea femeilor din viața politică. În cea mai strălucitoare societate antică, vestită pentru „umanismul" ei — civilizația atenian'ă —, femeia a trăit incultă, închisă în gineceu împreună cu fiicele ei,

[6] Gaston Bouthoul. *Le Phénomène guerre*, Payot.

cu sclavele și cu copiii mici. Nu i se cerea decît să toarcă, să țeasă, să conducă gospodăria și să asigure perpetuarea familiei. Pentru plăcerea fizică, atenianul prefera tovărășia prostituatelor publice sau a prostituatelor la domiciliu *(pallacele)*; dacă dorea să împletească farmecul discuției cu plăcerile trupești, se adresa unor prostituate privilegiate, vestite prin inteligență, cum a fost Aspasia, prietena lui Pericle. Soția, în schimb, nu îndrăznea să comită nici cea mai mică infidelitate. Chiar dacă bărbatul ar fi vrut să-i ierte nevestei sale vreo slăbiciune, n-ar fi putut s-o facă decît sub amenințarea pierderii drepturilor politice, legea obligîndu-l pe bărbatul femeii adultere s-o repudieze. Grecii disprețuiau într-atît femeia, încît nici prin cap nu le trecea că ea ar putea deveni obiectul unei pasiuni : orice bărbat care se înjosea iubind cu pasiune o femeie se „deviriliza", atrăgînd asupra lui disprețul. (Paris, care a răpit-o pe Elena, trecea drept „efeminat" ; lui îi era opus „virilul" Ahile.) Dragostea unui bărbat nu merita deci să se îndrepte decît spre un alt bărbat — un egal al său. Bărbatul nu-și pierdea stima celorlalți dacă avea de-a face cu o prostituată pe care o disprețuia.

Lipsa oricărui dialog între sexe a înlesnit astfel în Grecia dezvoltarea prostituției, a homosexualității masculine (legătura lui Platon cu discipolul său Dion a durat 35 de ani) și a homosexualității feminine (Sapho).

Cu mult înaintea sfîntului Pavel și a lui Alfred de Vigny, femeia era considerată ființă impură, iar filozofii n-au ferit-o de batjocurile lor : „Există un principiu bun, care a creat ordinea, lumina și bărbatul, și un principiu rău, care a creat haosul, întunericul și femeia", scria Pitagora, potrivit mărturiei lui Aristotel.

Numai fecioarele se bucurau de considerația generală (Artemis în Grecia, Diana, Vestalele la Roma).

Cu toate acestea, în Sparta, unde Cetatea cerea sacrificiul fiecăruia, femeile păreau ceva mai libere decît la Atena și se bucurau de o oarecare stimă. Această aparentă egalitate o datorau faptului că împărțeau cu bărbatul cultul fanatic pentru Cetate, în numele căreia acceptau cu destulă ușurință să-și sacrifice bărbații și fiii.

Se poate spune oare că grecii n-au cunoscut sentimentul intimității, tandrețea conjugală, acel raport de egalitate care ia naștere în interiorul unui cămin ? În realitate, moravurile contrastau uneori cu credințele publice și cu legile, iar viața de familie nu trebuia neapărat să fi fost lipsită de sentimente afectuoase ; n-avem decît să-i citim pe Homer și pe Euripide, ca să ghicim tandrețea care îl unea pe Alcinou de soția sa, Nausicaa, pe Admet de Alcesta, pe Agamemnon de fiica sa, Ifigenia. Oricare ar fi fost constrîngerile impuse de imperativele sociale și religioase, viața reală, trăită în comun, țesea, fără îndoială, afecțiuni și raporturi de egalitate între soți, așa cum tot viața reală dărîma de multe ori obstacolele dintre stăpîni și sclavi. Civilizația egipteană ne-a lăsat și ea numeroase dovezi sculptate ale gingășiei care-l lega pe faraon sau pe înaltul dregător de soția sa.

Roma republicană, militaristă și națională, a trăit sub semnul dominației absolute a Cetății asupra individului și al puterii masculine. Femeia (numită „sexul slab" — *imbecillitas sexus)* trebuia să se supună autorității absolute întruchipate de *pater familias,* care era stăpînul patrimoniului, șeful religios al familiei, stăpînul femeilor și al copiilor, asupra cărora avea drept de viață și de moarte. Dacă voia, tatăl putea să desfacă căsătoria fiului său și să-și separe nora de soțul ei. Femeia romană n-a avut parte de o soartă mai blîndă decît odată cu apariția Imperiului timpuriu. Dar nici atunci nu

i s-a recunoscut capacitatea juridică și dreptul de a-și aduna avere personală. În timpul Imperiului, femeii romane, mai respectată decît femeia greacă, i s-a permis să învețe și să-și educe copiii. Printr-o căsătorie *sine manu*, ea putea să se elibereze de autoritatea lui *pater familias*, care pierdea astfel dreptul de a despărți, împotriva dorinței lor, pe urmașii căsătoriți. În aceeași epocă, ea cîștigă dreptul de a moșteni prin testament și de a primi *ab intestat* o parte din averea soțului. Proprietatea funciară primită ca zestre este declarată inalienabilă. Moravurile trebuie, pînă la urmă, să accepte dreptul femeii de a refuza bărbatul ales de tată. Este înlesnit divorțul, căsătoria putînd să se desfacă dacă unul dintre soți cerea celuilalt să părăsească domiciliul conjugal și dacă acesta nu se opunea.

Femeia romană s-a văzut aproape eliberată de tutela bărbaților din familie, ceea ce nu i-a dat, totuși, dreptul de a participa la viața Cetății. Așa cum, pe bună dreptate, spune Simone de Beauvoir, femeia romană a fost eliberată „zadarnic“ [7]. Deși uneori putea să lucreze prin procură, prin intermediul bărbaților, în general femeia nu putea să exercite din plin nici o activitate cu adevărat interesantă, ceea ce o făcea deseori să încerce să-și omoare plictiseala în aventuri extra-conjugale ; e drept, ea se ocupa de educația copiilor, străduindu-se să stăvilească cît mai mult influența dascălilor greci.

Și, cu toate că nu s-a încercat niciodată nimic pentru ca libertatea ei să fie o libertate reală, nu de puține ori femeia romană a fost făcută răspunzătoare pentru decăderea moravurilor în timpul Imperiului.

* * *

[7] Simone de Beauvoir. *Le Deuxième Sexe*, Gallimard, p. 12.

Faptul că cea mai veche versiune a cărților lui Moise și a Facerii este îmbibată de spiritul civilizațiilor rurale, consfințind egalitatea femeii cu bărbatul, creați *împreună* în seara celei de-a sasea zile, după chipul și asemănarea Domnului, nu a împiedicat civilizația patriarhală ebraică să facă din femeie o sclavă. Povestirea biblică cu cea mai mare trecere a fost versiunea cea mai nouă, aceea a zămislirii bărbatului din țărînă, după chipul lui Dumnezeu, înaintea tuturor animalelor. Femeia, creată ca adaos, spre a-i fi de ajutor bărbatului, nu a fost decît un „os supranumerar", cum constata Bossuet. Eva întruchipa păcatul ; drept pedeapsă pentru că l-a ispitit pe Adam, Dumnezeu a poruncit ca ea să fie în veci supusă bărbatului (*Facerea*, 3). Evreii nu au avut decît să facă apel la textele biblice ca să-și justifice disprețul față de femeie. Au considerat-o o ființă păcătoasă, menită să fie sclava bărbatului și să-i nască urmași. Femeia era repudiată cînd nu putea să-i dea moștenitori de sex masculin. Era omorîtă cu pietre dacă își înșela bărbatul. Ea nu avea dreptul să-și moștenească tatăl ; dacă acesta murea fără urmași de sex masculin, femeia păstra moștenirea, dar avea obligația să se mărite cu un bărbat din tribul tatălui, pentru ca averea să nu se risipească.

Apariția creștinismului a însemnat o ruptură cu obiceiurile ebraice. Iisus a îndrăznit să înfrunte tabuurile contemporanilor. S-a înconjurat de femei, le-a vorbit cu blîndețe, le-a iertat pe „păcătoase", cu toate că nici el nu a ajuns la o desprindere totală și fățișă de morala israelită.

Sfîntul Pavel și Părinții Bisericii s-au slujit de religia lui Hristos ca să propovăduiască un autoritarism religios și moral, moștenit de la moravurile ebraice și romane. Principala victimă era tot femeia. Înlocuind vechiul cult al

unui stat în decădere printr-un cult al lui Dumnezeu, sfîntul Pavel a cerut omului să se supună întru totul divinității, să se facă „robul lui Dumnezeu" (*Epistola către romani,* 6) și să-i sacrifice sentimentele, viața personală, bucuriile simple, dar mai ales plăcerile trupești. În numele spiritului, trupul a fost hulit. Femeia era carnea și Păcatul (în timp ce bărbatul era întruchiparea Binelui !), ea reprezenta nerușinarea, ispita ; ea a devenit „pricina tuturor relelor", „poarta Iadului" (Tertulian, 160—240), o piedică pe drumul mîntuirii și al unirii cu Dumnezeu. „Fiecare dintre voi ar trebui să aibe straiele cernite și fața îndurerată — spunea Tertulian femeilor... — Voi sînteți poarta care deschide drumul spre demon... voi ați ademenit pe cel pe care nici demonul n-a îndrăznit să-l atace... Din vina voastră a trebuit să moară fiul lui Dumnezeu" [8]. Afirmații la fel de revoltătoare pot fi găsite și la Clement din Alexandria (în jurul anului 220), la Ambrozie (340—397), la Ieronim (331—420). Așadar, pentru creștini, celibatul și virginitatea erau stări ideale, iar căsătoria, ultima dintre nenorociri, capabilă doar să stăvilească desfrîul : „mai bine este să se căsătorească decît să ardă", spunea sfîntul Pavel ! (*Epistola I către corintieni,* 7).

Nici nu putea fi vorba ca preoții să-și unească viața cu o ființă păcătoasă. Astfel, clericilor li s-a interzis căsătoria prin canonul 33 din Conciliul de la Elvira (305) și prin canonul 1 din Conciliul de la Cezareea (314). Biserica catolică modernă nu a renunțat nici azi la aceste hotărîri medievale. În civilizația creștină de la începuturile evului mediu, femeia era considerată atît de străină de Dumnezeu și de puritatea originară, încît i se nega chiar și conștiința. Conciliul de la Mâcon (581) se întreba în modul cel mai serios dacă femeia are suflet, iar

[8] Tertulian. *De cultu faeminarum,* L, I.

preoţii erau îndemnaţi să fugă din preajma femeilor. Obsesia impurităţii sexuale a mers atît de departe, încît Conciliul de la Metz (888) a interzis preoţilor să găzduiască o femeie, chiar dacă aceasta le era mamă sau soră.

Nici nu putea fi vorba ca femeia — fiinţă păcătoasă şi inferioară — să fie lăsată să joace în familie un rol cît de cît influent. Bărbatul era considerat singurul şef al comunităţii familiale, iar femeii i s-a poruncit să se supună bărbatului ei, aşa precum bărbatul se supune lui Dumnezeu (Sf. Pavel — *Epistola I către corintieni*, 11). Sfîntul Pavel nu concepea că societatea poate exista în afara unei ierarhii : bărbatul domina femeia, dar era, la rîndul lui, dominat de dregători şi de Dumnezeu, care conducea totul în lume şi transmitea preoţilor o parte din autoritatea sa. *(Epistola către romani,* 13). Situaţia de inferioritate în care era ţinută femeia nu era un fapt izolat, ci corespundea unei organizări sociale bazate pe autoritate şi supunere. Întrucît această structură socială autoritaristă a supravieţuit secolelor şi revoluţiilor, nu ne surprinde că raporturile dintre sexe nu s-au schimbat fundamental de-a lungul istoriei.

În tradiţia paveliană, femeile erau „supuse bărbaţilor şi aproape roabele lor" ; tradiţia bizantină a mers însă mult mai departe : bărbatul avea să-şi închidă nevasta într-un harem *(tarem),* să-i acopere faţa cu văluri, s-o lovească. Cu toate reformele lui Petru cel Mare, soarta femeii din popor în Rusia nu s-a schimbat pînă la revoluţia din 1917 ; romanele lui Maxim Gorki sînt, în acest sens, cît se poate de convingătoare.

Dimpotrivă, societatea germanică pare să fi păstrat ceva din tradiţia rurală. Chiar dacă bărbatul, ca vînător şi războinic, era considerat superior femeii, femeia germanică primeşte

aceeași educație cu bărbatul, nu este închisă în gineceu ; ea se bucură de aceeași considerație ca și soțul ei, iar acesta îi ascultă sfaturile. După Tacit, femeia germanică își însoțește bărbatul pe cîmpul de luptă și îl încurajează în bătălie. Dreptul germanic permite femeii să-și moștenească tatăl, și mai ales să-i moștenească cărțile (*eddele* [9]) ; fără îndoială, acesta este motivul pentru care femeile germanice par să fi fost mult mai culte decît grosolanii lor soți ; ca și în societățile matriarhale, femeile puteau fi aici și preotese și proroci țe.

J.-E. Havel a arătat că, acolo unde au supraviețuit influențele germanice liberale, ele au reușit să echilibreze influențele autoritare și segregaționiste moștenite de la greci, romani și de la creștinism [10]. Astfel, în Franța evului mediu, unde s-a simțit îndelung influența germanică, femeia nu era considerată neputincioasă ; ea avea dreptul să participe la adunările satului și să ia parte activă la întrunirile electorale pentru stările generale (1308, 1560, 1576 [11]). Pînă în secolul al XVI-lea, văduvelor și femeilor nemăritate li s-au recunoscut drepturi egale cu bărbații ; multe femei, măritate sau nu, se ocupau cu comerțul ; dealtfel, ele puteau să-și deschidă magazine fără încuviințarea soțului ; în evul mediu existau în Franța două corporații aparținînd în întregime femeilor (din cele 121 de corporații existente, unele erau mixte [12]). Femeia putea să moștenească o feudă, s-o conducă, să încheie tratate, să emită legi.

Cu toate acestea, în viața de toate zilele, obiceiurile erau aspre, dacă nu chiar nemiloase, iar femeia era întru totul supusă soțului ei. Căsătorindu-se, moștenitoarea unei feude își

---

[9] Nume dat culegerilor de tradiții mitologice și legendare ale vechilor popoare scandinave. — *Nota trad.*

[10] J.-E. Havel. *La Condition féminine*, p. 38.

[11] *Ibid.*, p. 45.

[12] *Ibid.*, p. 43.

pierdea proprietatea; dacă bărbatul găsea vreun pretext ca s-o repudieze (în cazul în care descoperea între ei o rudenie îndepărtată), el era acela care păstra proprietatea.

Încetul cu încetul, obiceiurile autoritariste romane și creștine au înăbușit tradițiile germanice liberale și, pînă la revoluție, situația femeii franceze s-a înrăutățit; aceeași evoluție, dar mai puțin pronunțată, a avut loc în țările germanice. Astfel, în secolul al XVI-lea, sub influența dreptului roman, statutul femeii franceze s-a înăsprit. Numai reginele, principesele (Caterina de Medici), Elisabeta a Angliei, Isabela Catolica, Margareta de Navarra) și călugărițele se bucurau de un statut privilegiat.

Mișcarea de emancipare a femeii începe cu timiditate abia în secolul al XVIII-lea, odată cu răspîndirea ideilor de libertate și egalitate ale filozofilor iluminiști. În 1702, la Londra, o femeie, Elizabeth Mallet, pune bazele primului mare cotidian modern, *The Daily Courant*. Numeroși scriitori (în afară de J.-J. Rousseau și Voltaire) recunosc femeii drepturi egale cu bărbații. Ei cer ca femeia să fie educată și eliberată de sub tutela masculină (Montesquieu, Diderot, d'Alembert, Helvétius, Condorcet). Montesquieu și Condorcet au îndrăznit chiar să ceară ca femeia să poată lua parte la viața politică a națiunii.

De aceea, femeile franceze au jucat un rol important în timpul revoluției. În octombrie 1789, lucrătoarele de la periferiile Parisului și precupețele din hale au asediat primăria orașului, au pornit în marș spre Versailles și l-au adus pe rege la Paris. Aceasta l-a făcut pe Michelet să spună mai tîrziu că, dacă bărbații au dărîmat Bastilia, femeile au dărîmat regalitatea. Unele dintre ele organizează cluburi feminine (*Clubul feminin al cetățenelor patriote*, înființat de Etta Palms, *Clubul republicanelor revoluționare*, înființat de Rose Lacombex).

Aceste cluburi cer drepturi politice pentru femei, precum și accesul la orice funcție ; unele femei erau membre ale unor cluburi mixte, cum ar fi : *Societatea frățească a patrioților*, din care făcea parte Sieyès. În 1791, Olympe de Gouges publica *Declarația drepturilor femeii și ale cetățenei :* „Femeia se naște liberă și egală în drepturi cu bărbatul", afirma Olympe de Gouges. Revendicînd drepturi politice, ea lansează această viguroasă formulă : „Dacă femeia are dreptul să urce pe eșafod, atunci ea trebuie să aibă și dreptul să urce la tribună" (Olympe de Gouges avea să sfîrșească într-adevăr pe eșafod, dar fără să fi obținut nimic).

În timpul revoluției se înmulțesc ziarele feminine ; mișcarea de emancipare a femeii trece în Anglia. Mary Wollstonecraft, soacra lui Shelley, scrie, la rîndul ei, în 1792 *The Vindication of the Rights of Women (Apărarea drepturilor femeii).*

Speriată de mișcarea de emancipare a femeii, burghezia s-a opus acestor revendicări, susținute și de Condorcet, unul dintre puținii revoluționari care au îndrăznit să ia apărarea femeilor. Théroigne de Méricourt a îndrăznit să înființeze un partid feminist : ea a fost biciuită în Place de Grève și a murit, se pare, de umilință.

Revoluția, nerecunoscătoare cu devotatele ei slujitoare, nu le-a recunoscut egalitatea cu bărbații decît în ceea ce privește dreptul de moștenire și a reînființat divorțul (1792).

Valul reacționar din perioada napoleoneană a cuprins întreaga Europă și femeia a fost principala lui victimă. Din nou, ca în Sparta și la Roma, Cetatea — devenită *Națiune* — predica, prin vocea unui împărat divinizat și atotputernic, sacrificarea drepturilor individului. Femeia nu mai era decît un obiect de plăcere

sau o mașină de născut soldați ; idealul despotismului viril triumfa din nou.

Numai femeia nemăritată se bucura de drepturi civile. Femeia măritată, pusă în *Codul civil* (articolul 1 124) laolaltă cu minorii și nebunii, era considerată ca proprietate a bărbatului ei, alături de celelalte bunuri materiale. Ea nu putea să-și folosească averea decît prin intermediul soțului ei. *Codul civil* preciza că „soția datorează ascultare soțului". Bărbatul avea dreptul să-și înșele nevasta, cu condiția ca adulterul să se petreacă în afara domiciliului conjugal, dar el putea să determine întemnițarea soției sale, ba chiar s-o omoare dacă o prindea în flagrant delict de adulter. Soțul avea dreptul exclusiv de a hotărî domiciliul conjugal și lui îi revenea aproape în întregime dreptul asupra copiilor.

Codul civil, adoptat și imitat în întreaga Europă, a rămas în vigoare în Franța, Belgia, Luxemburg, România, Italia, Spania, țările Americii Latine și provincia canadiană Québec ; sub influența sa au fost înăbușite toate revendicările feministe. Mișcarea de emancipare a femeii avea să renască în secolul al XIX-lea în țările de tradiție germanică (țările anglo-saxone, Scandinavia, Finlanda), mai ferite de influența misogină mediteraneană și orientală (nici în zilele noastre, femeia italiană n-a obținut dreptul la divorț) ; Papa Paul al VI-lea a luat o poziție hotărîtă în această problemă în ianuarie 1967 și femeia italiană rămîne, alături de femeia spaniolă, cea mai neemancipată femeie din Europa) [13].

În Franța, mișcarea de emancipare a femeii, încurajată la începutul perioadei revoluționare, a fost întreruptă în epoca napoleoneană și apoi

[13] *Ibid.*, p. 51—53.

în perioada Restaurației (în 1826 a fost chiar suprimat dreptul la divorț, drept cucerit în timpul revoluției) ; ea a renăscut odată cu socialismul, în secolul al XIX-lea. Toți socialiștii (Saint-Simon, Fourier, Cabet, Leroux, cu excepția lui Proudhon) au cerut „emanciparea femeii" (expresia a fost folosită de Fourier în *Teoria celor patru mișcări),* dar cea de-a doua Republică refuză să restabilească divorțul. În 1851, Pierre Leroux a fost huiduit de deputații Adunării legislative fiindcă a cerut drepturi politice pentru femei.

La mijlocul secolului al XIX-lea, dezvoltarea capitalismului și a mașinismului a agravat situația femeilor din popor. Ele erau exploatate din greu în uzine insalubre, unde trudeau 14—17 ore pe zi pentru un salariu de mizerie.

Marx și Engels, deși profund favorabili ideii de egalitate dintre bărbat și femeie, așteptau eliberarea femeii de la lupta de clasă și revoluția proletară. Ei credeau că dezvoltarea industriei în regimul capitalist va duce la o asemenea pauperizare a muncitorilor, încît revoluția, devenită inevitabilă, va elibera automat și deopotrivă pe femeie și pe proletari. Noi știm azi că nivelul de viață al clasei muncitoare din Occident s-a îmbunătățit, deși n-au dispărut nici capitalismul, nici exploatarea femeilor ; femeile au învățat că, pentru a se elibera, trebuie să se bazeze mai mult pe forțele proprii.

Trebuie să recunoaștem totuși că, după pionierii socialiști, marxiști sau nemarxiști, au urmat numeroși alți socialiști care au afirmat, la rîndul lor, cu hotărîre egalitatea dintre sexe ; August Bebel, în *Femeia și socialismul* afirma că „socialismul este singurul sistem social care nu cunoaște nici stăpîni, nici slugi, atît în domeniile politic, economic și religios, cît și în relațiile dintre sexe". Congresul internațional din 1891 proclama în unanimitate, minus

3 voturi, egalitatea celor două sexe și, în consecință, cerea egalitatea în drepturi politice și civile.

Femeile au avut o participare activă la evenimentele din anii revoluționari 1830, 1848 și din zilele Comunei. Din mișcările anarhiste, socialiste, comuniste din toate țările au făcut parte numeroase femei curajoase, ca Flora Tristan, Louise Michel, Emma Goldmann, Vera Figner, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg, Alexandra Kollontai ș. a. Multe dintre ele aveau să plătească cu viața sau cu suferințe cumplite devotamentul față de idealul socialist.

Mișcarea de revendicări feminină s-a sprijinit pe numeroase publicații — cotidiene sau periodice — ca *La Voix des Femmes,* înființată la 29 martie 1848 de Eugénie Niboyet, Désirée Gay, Jeanne Deroin, sau ca *La Femme nouvelle,* înființată de Claire Bezard [14].

Presa pentru emanciparea feminină a dispărut în timpul Imperiului, pentru a reapărea odată cu liberalizarea regimului. *Le Droit des Femmes,* înființat în 1869 de un bărbat, Richer, cerea restabilirea divorțului, autorizația ca femeile să-și poată lua bacalaureatul, să poată deveni medici și avocați, anularea diferenței de salarizare dintre bărbați și femei ; Stuart Mill, Louis Blanc au colaborat la această publicație. Periodicul *La Citoyenne* a fost înființat în 1891 de Hubertine Auclet ca să lupte împotriva presei feminine catolice de mare tiraj, ca *Le Petit Echo de la Mode* (1879. Periodicul era susținut de *Liga pentru drepturile femeii.* În 1897 a apărut un cotidian feminin de mare tiraj, *La Fronde* (200 000 de exemplare), condus de Marguerite Durand. Încă din primul număr (9 decembrie 1897), Marguerite Durand preciza că declară război nu bărbaților, ci „abuzurilor,

---

[14] A se consulta în această privință : Evelyne Sullerot. *La Presse féminine,* Armand Colin.

prejudecăților, legilor caduce sau arbitrare". Ea cerea „egalitatea în drepturi, desființarea obstacolelor care împiedică femeia să-și afirme facultățile, recunoașterea faptului că ea este pe deplin responsabilă de actele sale și că merită să dețină în societate locul unei ființe libere".

Și în America, femeile duceau o bătălie asemănătoare. Încă din 1775, Thomas Paine, conducătorul revoluției, arătase că legile și obiceiurile împiedicau femeia să se exprime și să-și realizeze aspirațiile. Mișcarea feministă americană propriu-zisă a început odată cu războiul de secesiune și s-a dezvoltat în Nord, alături de mișcarea antisclavagistă, la care femeile participau activ. Cartea cu cel mai răsunător succes a fost în acei ani *Coliba unchiului Tom*, scrisă de o femeie : doamna Beecher Stowe. În iulie 1848, *Proclamația drepturilor femeii* de la Seneca Falls (statul New York) cuprindea un rechizitoriu nemilos la adresa despotismului masculin și declara : „Este un adevăr evident : bărbații și femeile sînt egali" [15].

Această proclamație a provocat scandal. În numele religiei și al Sfintei Scripturi, autoarele ei au fost considerate „monștri", „vipere" ; ele au fost disprețuite, insultate, hulite atît de bărbați, cît și de femeile rămase sub tutela masculină. Cu toate acestea, începînd din 1848, feministele au organizat în principalele orașe americane congrese consacrate luptei pentru drepturile femeii. Peste tot, ele au încurajat femeile să-și facă o meserie, să urmeze studii superioare. Înfruntînd atitudinea batjocoritoare a multora, aceste curajoase pioniere au scris cărți, au ținut conferințe, au organizat servicii de ajutor sanitar în tranșeele războiului de secesiune ; multe dintre ele, cu toate că erau căsătorite și aveau copii, au luat parte la lupte. Printre cele mai active trebuie să citățm pe

[15] Betty Friedan. *La Femme mystifiée*, Gonthier, p. 91.

Angelina Grimke, Fanny Wright, Ernestine Rose, Margaret Fuller, Elizabeth Cady Stanton, Julia Ward Howe, Margaret Samger, Susan Anthony și mai ales pe Lucy Stone, sprijinită de soțul ei, apoi de fiica ei (sîmbăta și duminica, ea ținea conferințe pentru mișcarea antisclavagistă, iar în restul săptămînii, conferințe pentru apărarea drepturilor femeii ; vorbea aproape întotdeauna în fața unui public ostil, grosolan și amenințător).

Feministele americane au obținut primul lor succes în 1869. Pentru a-și mări numărul alegătorilor și a deveni astfel membru al Confederației americane, statul Wyoming a acceptat să dea drept de vot femeilor. În 1900, femeile votau în 9 state, în 1920 — în întreaga Confederație. În 1933, în tratatul de la Montevideo, 19 republici americane au semnat o convenție prin care se consfințea egalitatea în drepturi dintre bărbați și femei.

Cum pot fi explicate vigoarea și dinamismul mișcării feministe americane ? Ca să înțelegem această mișcare, trebuie să ne întoarcem la momentul emigrării. Cînd primii emigranți s-au instalat în America, femeile au trăit *în mod practic* egalitatea cu bărbații : ele au desțelenit pămîntul, au îngrijit bolnavii, au crescut copiii, au luat parte la lupte. Ele au înființat primele ziare în Providence, New York, Philadelphia. Prin fapte ele au dat dovada valorii și a autonomiei lor și, bineînțeles, s-au considerat egale cu bărbații. Una dintre ele, Abigail Smith, soția viitorului președinte John Adams, a avut ideea constituirii unei federații americane independente de Anglia ; ea a creat faimoasele „ligi împotriva ceaiului", care cereau suprimarea taxelor engleze pe ceai — revendicări care au stat la baza mișcării de independență.

Cu toată participarea lor activă la eliberare și la constituirea noii lor patrii, Congresul din Philadelphia n-a acordat nici un drept femeilor

americane. Astfel se explică revolta celor mai bune dintre ele și atitudinea, adesea ostilă și agresivă, pe care au fost nevoite n-o ia în fața nerecunoștinței masculine.

În Anglia, prima petiție feministă în Camera Comunelor datează din 1832 și a fost prezentată de Mary Smith. Marele filozof Stuart Mill a fost un apărător înflăcărat al feministelor engleze. Ales în Parlament, Stuart Mill a prezentat o propunere care cerea drepturi politice pentru femeile engleze. Acest proiect a fost respins. Stuart Mill a publicat în 1869 lucrarea *Aservirea femeilor (The Subjection of Women)*; în această importantă operă, asupra căreia o să mai revenim, Stuart Mill denunța îndărătnicia cu care bărbații refuzau să acorde femeilor drepturi egale, îndărătnicie pe care o explica prin „teama de egalitate", adică prin frica de a pierde avantajele legate de ideea de Virilitate.

În 1844, cu toată campania activă dusă de *National Society for Women's Suffrage*, sprijinită de Stuart Mill, englezoaicele nu obținuseră încă dreptul de vot. Ele se loveau cel mai tare de opoziția hotărîtă a lui Gladstone. Pe atunci, mișcarea sufragistă (Millicent Fawcett îi pusese bazele) intra într-o fază activă și chiar violentă. Familia Pankhurst a creat *Women social and political Union*. Această nouă ligă a organizat tot mai multe mitinguri, manifestații, demonstrații (femeile au ajuns să forțeze ușa primului ministru); nu le mai era teamă nici de insulte, nici de închisoare; ele au îndrăznit chiar să atace Parlamentul (1907). În 1910, cînd cererea de a se acorda dreptul de vot femeilor a fost din nou respinsă, femeile au organizat la Londra un marș de 10 km. În 1918, ca recompensă pentru serviciile aduse în timpul războiului în spitale și uzine, englezoaicele au obținut dreptul de sufragiu restrîns, iar în 1928 dreptul de sufragiu universal. Canada și Australia recunoscuseră acest drept femeilor

încă din 1919, iar Noua Zeelandă fusese o pionieră, acordînd, încă din 1893, drept de vot femeilor.

Ţările nordice — Danemarca, Suedia, Norvegia, Finlanda — au cunoscut şi ele mişcări feministe, sprijinite cu ardoare de Henric Ibsen. Dar aceste mişcări au fost slăbite de acţiunile antifeministe inspirate de Strindberg în Suedia şi de Georg Brandes în Danemarca. Totuşi, în aceste ţări cu tradiţie liberală, femeile n-au avut nevoie să folosească violenţa. Încă din 1863, Suedia a acordat femeilor dreptul de vot pentru alegerile comunale ; Finlanda i-a urmat în 1906, iar Norvegia în 1907. Danezele au obţinut un statut politic complet în 1915, iar suedezele în 1921.

În Rusia, revoluţia din 1917 a recunoscut egalitatea civică şi politică dintre cele două sexe (în prima Constituţie sovietică, din 1918). Lenin a aplicat astfel doctrina lui Marx şi Engels şi a răsplătit femeile sovietice pentru rolul important pe care l-au jucat în 1905 şi în octombrie 1917.

Am văzut că în Franţa mişcarea feministă nu s-a redeşteptat decît pe la sfîrşitul celui de-al doilea imperiu. A treia Republică a continuat însă să ţină femeile în afara vieţii politice. Femeia franceză a trebuit să lupte atît împotriva partidelor de dreapta, cît şi împotriva partidelor de stînga : împotriva dreptei pentru că idealul feminin al acesteia era femeia casnică şi împotriva stîngii pentru că aceasta era mereu contra prejudecăţilor şi se temea de influenţa pe care biserica ar fi putut s-o aibă asupra votului femeilor (mai ales din 1919, cînd Benedict al XV-lea se pronunţase pentru votul femeilor).

Franţuzoaicele n-au obţinut dreptul la divorţ decît în 1884 şi au trebuit să mai aştepte mult timp ca să obţină drepturi politice. Dar după activitatea curajoasă pe care au dus-o în

Rezistență, la Eliberare, în 1945, li s-a acordat, în sfîrșit, dreptul de vot. În acea perioadă, ele au fost în mod paradoxal sprijinite de biserică, care înțelesese că femeile, slab educate politicește, vor vota în favoarea reacțiunii.

În zilele noastre, numai femeile din Elveția, Paraguay și din unele state europene mici sînt lipsite de dreptul de vot.

Dar dobîndirea drepturilor politice nu rezolvă decît în parte problema promovării femeii. Dealtfel, cum ar putea o femeie să-și exercite cu luciditate drepturile de cetățeană dacă rămîne neștiutoare și este ținută la periferia vieții sociale și profesionale ?

Lupta pentru obținerea egalității prin studii a fost deosebit de aprigă, căci inteligența și instruirea erau, și sînt încă, socotite de bărbați drept atribute masculine, pe care nu au de ce să le împartă cu sexul slab. În plus, instruirea le-ar fi ușurat femeilor promovarea pe scara socială, amenințînd astfel privilegiile economice ale bărbaților.

Încă pe la sfîrșitul perioadei revoluționare, unul din precursorii socialismului, Sylvain Maréchal, care a colaborat cu Gracchus Baboeuf la *Manifestul Egalilor,* excludea femeia din societatea „Egalilor". Sylvain Maréchal a mers pînă acolo încît a respins dreptul femeilor de a învăța să citească ! Sub pretextul că instruirea abate femeia de la îndatoririle de mamă și de soție a fost nevoie să se aștepte pînă în 1833 ca să se organizeze învățămîntul primar pentru femei (legea Guizot). Cînd Victor Duruy a vrut, în 1867, să dea fetelor o educație asemănătoare cu cea a băieților, a fost întîmpinat cu ostilitate generală și s-a lovit, în special, de opoziția clerului.

Trebuie să-i aducem un omagiu deosebit lui Julie-Victoire Daubié, care, într-o asemenea atmosferă și după ani de luptă, a reușit să-și ia bacalaureatul (avea 37 de ani), apoi să-și ia

Rezistență, la Eliberare, în 1945, li s-a acordat, în sfîrșit, dreptul de vot. În acea perioadă, ele au fost în mod paradoxal sprijinite de biserică, care înțelesese că femeile, slab educate politicește, vor vota în favoarea reacțiunii.

În zilele noastre, numai femeile din Elveția, Paraguay și din unele state europene mici sînt lipsite de dreptul de vot.

Dar dobîndirea drepturilor politice nu rezolvă decît în parte problema promovării femeii. Dealtfel, cum ar putea o femeie să-și exercite cu luciditate drepturile de cetățeană dacă rămîne neștiutoare și este ținută la periferia vieții sociale și profesionale ?

Lupta pentru obținerea egalității prin studii a fost deosebit de aprigă, căci inteligența și instruirea erau, și sînt încă, socotite de bărbați drept atribute masculine, pe care nu au de ce să le împartă cu sexul slab. În plus, instruirea le-ar fi ușurat femeilor promovarea pe scara socială, amenințînd astfel privilegiile economice ale bărbaților.

Încă pe la sfîrșitul perioadei revoluționare, unul din precursorii socialismului, Sylvain Maréchal, care a colaborat cu Gracchus Baboeuf la *Manifestul Egalilor,* excludea femeia din societatea „Egalilor". Sylvain Maréchal a mers pînă acolo încît a respins dreptul femeilor de a învăța să citească ! Sub pretextul că instruirea abate femeia de la îndatoririle de mamă și de soție a fost nevoie să se aștepte pînă în 1833 ca să se organizeze învățămîntul primar pentru femei (legea Guizot). Cînd Victor Duruy a vrut, în 1867, să dea fetelor o educație asemănătoare cu cea a băieților, a fost întîmpinat cu ostilitate generală și s-a lovit, în special, de opoziția clerului.

Trebuie să-i aducem un omagiu deosebit lui Julie-Victoire Daubié, care, într-o asemenea atmosferă și după ani de luptă, a reușit să-și ia bacalaureatul (avea 37 de ani), apoi să-și ia

licența în litere în 1871. Ea a fost astfel prima bacalaureată și prima licențiată a Franței.

În 1870, Victor Duruy, a obținut acordarea de burse în învățămîntul secundar și pentru fete. În 1880, Camille Sée deschide primul liceu de fete și în 1890 se înființează Școala normală de la Sèvres. În 1900, deși existau în Franța 20 de licee de fete, ele nu dădeau dreptul la examenul de bacalaureat, ci doar o diplomă care nu putea fi folosită pentru practicarea unei profesiuni.

Abia în 1937, învățămîntul superior pentru fete a ajuns asemănător învățămîntului superior pentru băieți. Fetele și-au recuperat cu ușurință întîrzierea, căci în 1959 erau primite la prima parte a bacalaureatului 29 000 de fete, față de 28 000 de băieți. În zilele noastre, la universitate, 40% din cei care urmează cursurile sînt fete.

Cu toate acestea, emanciparea feminină se află abia la început. Prejudecățile sînt atît de puternice și studentele sau femeile care lucrează sînt repartizate în condiții atît de grele, încît își părăsesc adesea studiile superioare sau profesiunea chiar de la nașterea primului copil. Lupta împotriva prejudecăților e departe de a fi cîștigată și femeile n-au obținut încă acea capacitate socială care să le permită să-și exercite activitatea profesională fără să neglijeze educarea copiilor lor.

În zilele noastre, multe femei simt într-adevăr nevoia să se afirme și într-o activitate exterioară căminului. Pentru multe dintre ele, munca înseamnă renaștere și eliberare ; n-a fost întotdeauna așa. Țărăncile și-au îndeplinit întotdeauna treburile fără prea mult entuziasm, iar civilizația industrială a făcut din ele *muncitoare*. Femeile s-au dus să muncească în uzină nu ca să se elibereze, ci ca să atenueze mizeria căminului lor cu prețul unei munci de sclav.

Astfel, în 1831, muncitoarele lucrau 14—17 ore pe zi, în ateliere fără aer, fără lumină, lipsite de igiena cea mai elementară. Acestui orar istovitor i se adăugau grija pentru copii, obligaţiile casnice, deosebit de grele în locuinţele mizerabile, lipsite de orice confort. Viaţa acestor femei a fost un adevărat infern, o luptă continuă cu mizeria, cu suferinţa fizică şi morală, pricinuită de oboseală, de boală (mai ales de tuberculoză), cu teama de a-şi pierde munca, cu durerea de a-şi vedea copiii murind de mici. În 1870, ele lucrau 13 ore pe zi în industriile textile. Deşi aveau obligaţii egale, salariile lor nu reprezentau decît jumătatea salariului de mizerie al bărbaţilor. Acest salariu nu le asigura independenţa, nici nu le ferea de ostilitatea bărbaţilor, căci femeile, angajate cu mai multă uşurinţă decît bărbaţii, reprezentau pentru ei o concurenţă de temut într-o perioadă în care şomajul pîndea la tot pasul, iar munca nu oferea nici o siguranţă.

De-abia în 1874, munca femeilor avea să cunoască un început de reglementare ; în 1892, o lege a fixat la 11 ore ziua de muncă a femeilor şi a copiilor şi a interzis lucrul de noapte pentru femei. Legile următoare au micşorat ziua de muncă (10 ore în 1900) ; au instituit repaosul săptămînal obligatoriu (de-abia în 1905 !) ; au acordat primele concedii de maternitate (1909). În 1956, o convenţie internaţională a recunoscut, în sfîrşit, că munca femeilor are aceeaşi valoare cu munca bărbatului.

E adevărat că azi femeile sînt *în principiu* egale cu bărbaţii şi în ceea ce priveşte drepturile civile şi în ceea ce priveşte dreptul la muncă, dar situaţia *reală* a femeii şi starea de spirit sînt în urma legilor, şi aşa imperfecte. În foarte multe ţări, femeia este alegătoare şi eligibilă, dar foarte rar ajunge să fie aleasă şi, practic, nu joacă nici un rol în guverne. Numeroase femei refuză să-şi depăşească rolul de

mame şi de soţii, iar cînd lucrează, arareori izbutesc să urce pe scara ierarhiei profesionale. Există, de asemenea, femei care socotesc că e firesc să se sacrifice pentru comoditatea bărbaţilor lor, femei care acceptă, cu o uimitoare pasivitate, un rol şters şi o poziţie socială inferioară.

E de datoria noastră să explicăm cauzele acestor anomalii

II

Adevărata problemă

1. Virilitatea și contrariul ei : Feminitatea

După cum am arătat în capitolul precedent, societatea neolitică, cu toate că a dat femeii un loc privilegiat, nu a stabilit între sexe relații de adevărată egalitate, raporturile umane bazîndu-se pe adorație și pe teamă. Bărbatul avea despre femeie o imagine divinizată, care-l înflăcăra și-l înfricoșa. În timpul civilizațiilor rurale, femeia a avut parte de o soartă mai blîndă numai datorită *sacralizării* funcțiilor sale ; veneрația față de fecunditatea ei echilibra întrucîtva orgoliul pe care forța fizică și stăpînirea pămînturilor îl dădeau bărbaților. Era un echilibru fragil și periculos ! Femeia se bucura de considerație nu din cauza însușirilor ei, ci din cauza rolului religios în care fusese distribuită. De fapt, situația ei era ambivalentă : pe de o parte, ea era *superioară,* pentru că putea să dea naștere vieții, pe de altă parte, ea era *inferioară,* pentru că era lipsită de forță fizică și de pămînt. Cît despre bărbat, el se simțea cînd *inferior,* pentru că nu avea forța de a crea viața, cînd *superior,* pentru că dispunea de forță mușchiulară și de pămînt. Este lesne de înțeles de ce descoperirea rolului jucat de bărbat în procreație avea să răstoarne fragilul echilibru dintre sexe în civilizația matriarhală.

Înainte de orice, trebuie să ținem seama de faptul că, încă din preistorie, oamenii și-au atribuit reciproc cîte un *rol* — rol legat de sexul, de clasa, de vîrsta fiecăruia. În felul

acesta, societatea stabilea, într-un mod mai mult sau mai puțin autoritar, ceea ce *trebuie* și ceea ce *nu trebuie* să facă individul, care-i sînt tabuurile, care-i sînt obligațiile. Pentru a se pune în acord cu cei din jur, a cîștigat stima semenilor, deci pentru *a se lega* de colectivitatea sa și *a se simți în siguranță*, individul a căutat să joace, în general, rolul în care a fost distribuit, *să se identifice* cu sistemul de referințe colectiv acceptate, cu stereotipurile admise de societate ; în afara acestei identificări individul s-ar fi simțit singur și înstrăinat de grupul său ; această înstrăinare este mai chinuitoare și mult mai greu de suportat decît orice înjosire. Astfel, ideea de *Virilitate* și de *Feminitate* se sprijină pe un întreg sistem de valori stereotipe și certe, cărora fiecare sex caută să li se conformeze (sau cărora, cel puțin, fiecare sex li se conformează cînd se simte cu mult mai mult identificat cu grupul său decît cu individualitatea sa autonomă). Să cercetăm mai îndeaproape care sînt stereotipurile pe care le ascunde ideea de Virilitate.

La începuturile istoriei, cînd bărbatul și-a descoperit rolul în procreație, el s-a crezut singurul capabil de a crea viața. Beneficiind de forța mușchilor, de puterea fecundității și fiind stăpînul pămîntului, el a crezut că deține *superioritatea absolută*. Caracterul sacru, legat pînă atunci de Feminitate, a fost oarecum strămutat astfel asupra Virilității. Datorită forței sale fizice și faptului că îndeletnicirile bărbătești nu-l legau pe bărbat de cămin, el s-a ocupat mai ales de organizarea și conducerea politică și religioasă a Cetății ce lua ființă. Încă de pe atunci, bărbatul a avut pretenția că reprezintă sexul ce deține superioritatea *absolută* și a obligat femeia să i se supună, împingînd-o, totodată, într-o categorie *inferioară*. Din clipa în care omenirea a pășit în Istorie, principalele stereotipuri masculine și feminine la care ne referim

erau deja fixate, iar omul descoperea cît de greu este să trăiască fără idoli, fără criterii divine, fără reperele valorilor absolute, fără să-i dispreţuiască pe cei mai mici decît el.

Mai înainte chiar de a analiza sistemele de gîndire contradictorii pe care se sprijină ideea de Virilitate şi de Feminitate, trebuie să constatăm că, încă de pe vremea primelor cetăţi, au devenit evidente greutăţile pe care le întîmpină omul atunci cînd trebuie să trăiască alături de semenul său în relaţii de egalitate şi de colaborare. Încă de la început, orăşenii s-au opus sătenilor, cetăţile s-au împotrivit cetăţilor rivale, în timp ce, chiar înăuntrul ei, Cetatea îşi împărţea locuitorii în clase şi caste rivale, în superiori şi inferiori, în stăpîni şi sclavi, în sex dominant şi sex dominat. Conflictul dintre sexe n-a mai constituit o excepţie în raporturile umane. El nu era decît o imagine, printre multe altele, a raporturilor de luptă, stabilite încă din străvechea antichitate, în interior între clasele sociale şi indivizi, în exterior între diferitele cetăţi. Conducătorii şi preoţii s-au învăluit atunci într-o misterioasă putere divină şi, sprijiniţi de poliţia şi armata lor, s-au ridicat deasupra celorlalţi locuitori ai Cetăţii ; pater familias domnea peste familia sa, stăpînii peste sclavi, clasele superioare copleşeau clasele inferioare cu truda, cu impozitele şi cu orgoliul lor, iar cetăţile învingătoare îşi impuneau legile lor cetăţilor învinse. În zilele noastre, o ierarhie dibace subjugă întotdeauna pe guvernaţi guvernanţilor, pe săraci celor bogaţi, pe subordonaţi superiorilor lor, în timp ce naţiunile supraînarmate şi prospere îşi impun dominaţia militară sau economică populaţiilor dezarmate şi flămînde, iar între ele se ameninţă una pe alta cu forţa armamentului nuclear.

În loc să-l vadă pe celălalt, bărbat ori femeie, aşa cum e în realitate, în loc să încerce să-l cunoască, să-l înţeleagă şi să-l ajute, oamenii

își văd de obicei semenii prin *imaginile proiectate,* care corespund stereotipurilor impuse de colectivitate. Anumite stereotipuri, considerate superioare, stîrnesc admirația ; altele, considerate inferioare, stîrnesc disprețul. Celălalt este Tînărul opus Adultului, Albul opus Negrului sau Bărbatul opus Femeii. Celălalt încetează să mai fie o ființă umană concretă și se transformă în întruchiparea unei *proiecții* a spiritului. Celălalt este cel venerat, admirat, temut sau, dimpotrivă, celălalt este supusul, disprețuitul, strivitul. Cum s-ar putea ca în asemenea condiții să existe relații de prietenie și de colaborare loială ? Bineînțeles, *imaginea proiectată* pe care ne-o facem despre celălalt variază, în funcție de popor, ideologie, partid, generație, rasă, clasă, religie și sex. Starea de spirit rămîne însă aceeași : în loc să se ajungă la legături directe, spontane, de egalitate, care duc în mod firesc la simpatie, la o dragoste fără simțul proprietății și al dependenței, la un sentiment de solidaritate, se ajunge la raporturi ostile, de luptă, care deschid calea neînțelegerii și a războiului. Ideile stereotipe pe care ni le facem despre partea adversă nu țin seama de realitate și de complexitatea ființei umane. Ele țintuiesc adversarul într-o *imagine imobilă,* care nu ne permite să bănuim realitatea celuilalt, realitate profundă, schimbătoare și mereu în evoluție. Imaginile stereotipe devin obstacole de netrecut în calea unei simpatii profunde, în calea unei acțiuni comune constructive.

Cum toți oamenii aparțin uneia din cele două categorii — „mascul" sau „femelă" — și cum deosebirile dintre sexe sînt mult mai evidente decît asemănările (conștiință — nevoie de creație — sociabilitate), e lesne de înțeles de ce primitivii au redus personalitatea umană la o imagine absolutizată a sexului, punînd astfel la doi poli opuși Bărbatul și Femeia.

Cel mai surprinzător este faptul că bărbaţii ziși „civilizaţi" nu scapă nici ei de această primitivă simplificare. Totuşi, trebuie să observăm că bărbatul societăţilor patriarhale şi-a asumat încă de la început şi alte atribuţii decît cele sexuale (atribuţii legate de gospodărirea şi conducerea Cetăţii), în timp ce pe femeie, ca s-o stăpînească mai bine, a izolat-o în funcţiile ei biologice, mai ales în cea de mamă.

Evelyne Sullerot observă, pe bună dreptate, că societăţile care au privit femeia numai prin prisma funcţiilor sale sexuale sînt tocmai societăţile primitive ; în aceste societăţi, femeia a fost cel mai profund aservită (societatea musulmană, de pildă). Din fericire pentru civilizaţie, oamenii nu şi-au întemeiat relaţiile numai pe ostilitate şi pe luptă. Ei au ştiut la fel de bine să se aprecieze, fie că erau bărbaţi sau femei, să se simtă egali şi să colaboreze, să construiască case, să facă schimburi de mărfuri, să crească copii etc...

Încă de la început, Cetatea a cunoscut nu numai lupta, ci şi prietenia ; adesea oamenii şi-au depăşit condiţia lor de clasă, de cetăţenie, de vîrstă, de sex şi au izbutit să trăiască împreună într-o egalitate constructivă, în prietenie şi dragoste.

Totuşi, dacă războiul ne ameninţă încă, dacă bărbatul n-a încetat să dispreţuiască femeia, dacă relaţiile dintre individ şi întreprindere stau încă sub semnul spiritului de competiţie, aceasta se întîmplă pentru că stereotipurile ancestrale, valorile absolute sînt adeseori mai puternice decît realitatea oamenilor reali. De multe ori, existenţa acestor valori şi stereotipuri este justificată prin legile naturale. Stereotipurile de Virilitate şi de Feminitate ar fi deci justificate prin biologie. Să analizăm acum aceste afirmaţii.

2. Biologia și stereotipurile masculine și feminine

E de la sine înțeles că, la începuturile omenirii, forța fizică este cea care a făcut din bărbat sexul tare. Datorită puterii sale, omul primitiv a putut să-și măsoare forța cu animalele sălbatice, să-și apere familia, satul sau Cetatea împotriva năvălitorilor. Femeia, ținută departe și de vînătoare și de luptă din cauza conformației ei fragile, adesea slăbită de nașteri repetate, părea să fie într-adevăr „sexul slab".

Aceste premise reale au fost însă absolutizate. Virilitatea a fost identificată pe veci cu *Forța*, iar *Slăbiciunea* a rămas pe veci legată de Feminitate. Aceste stereotipuri, care își au originea în paleolitic, supraviețuiesc și azi și sînt folosite pentru a justifica dominația bărbatului asupra femeii, îndepărtarea acesteia din viața activă. Totuși, încă din 1673, Poulain de la Barre critică această stare de spirit în *Despre egalitatea celor două sexe*, lucrare care depășește cu mult mentalitatea epocii sale : „Bărbații, fiind cei mai puternici, și-au favorizat sexul, iar femeile, din inerție, nu s-au împotrivit acestei dependențe".

Aparenta „slăbiciune biologică" a femeii n-a fost însă exploatată în același fel de toate societățile. Sociologul contemporan Margaret Mead a arătat că rolul atribuit femeii corespunde mai mult „modelului cultural" impus fiecărui sex de colectivitate decît funcțiilor ei biologice ; în anumite societăți primitive, femeia a putut avea un rol activ, cu toată slăbiciunea ei fizică ; încă în satul neolitic, femeia se ocupa de cultura pămîntului ; în Tasmania, vînătoarea de foci, foarte primejdioasă, și vînătoarea de oposumi erau rezervate femeilor. Dar cultul Cetății se dezvoltă odată cu cultul forței invincibile a eroului și cu disprețul față de femeie. Nu e de mirare că admiratorii Forței virile, despotici războinici, au limitat femeia la rolul său de

mamă (J. de Maistre, X. de Bonald, Hitler, Mussolini ș.a.), în timp ce gînditorii care n-au supraapreciat niciodată puterea masculină și care au văzut în femeie o ființă egală cu bărbatul prin calitățile sale intelectuale și afective au fost în general pacifiști (Montesquieu, Diderot, Condorcet, Stuart Mill, precum și numeroși gînditori socialiști).

Oricum, în epoca noastră, nu mai este adevărat că bărbatul reprezintă „sexul tare", iar celebra frază a lui Hamlet „Ți-e numele femeie, slăbiciune" [1] a devenit un anacronism. Dacă scheletul femeii e mai fragil decît al bărbatului, dacă mușchii femeii sînt mai puțin puternici, organismul femeii pare, totuși, să fie mai rezistent la boli și la șocuri afective. Femeia cade mai rar victima afecțiunilor cardio-vasculare — îndeosebi infarctului miocardic — și bolilor mintale [2]. Media ei de viață e cu 5 ani mai lungă decît a bărbatului (între 40 și 45 de ani, bărbații reprezintă jumătate din populație, dar între 75 și 79 de ani numai o treime, iar după 80 de ani bărbații nu mai reprezintă decît un sfert) [3].

În secolul al XX-lea, armele automate și nucleare au înlocuit arcul și sabia strămoșilor, iar mașinile au făcut ca forța mușchiulară să fie aproape inutilă. Ceea ce contează în epoca noastră nu mai e atît forța fizică, cît rezistența nervoasă și capacitatea de adaptare ; în această privință, femeia pare să fie superioară bărbatului. Fapta eroică a Valentinei Tereșkova a demonstrat că femeia poate fi egală cu bărbatul din punctul de vedere al rezistenței nervoase : la 19 iunie 1963, prima femeie cosmonaut so-

---

[1] W. Shakespeare. *Teatru*, București, Editura pentru literatură universală, 1964, p. 657.

[2] Evelyne Sullerot. *Demain les Femmes*, Ed. Laffont-Gonthier, p. 56.

[3] Ancheta I.N.S.E.E. (Institutul Național de Statistică și Studii Economice), citată în *L'Ecole libératrice*, februarie 1966.

vietică a rămas singură în spațiul cosmic timp de 71 de ore, dirijîndu-și fără ezitare nava cosmică și făcînd observații științifice.

Nevoiți să recunoască că forța mușchiulară joacă un rol secundar într-o civilizație tehnicizată, unii au pretins că maternitatea este suficientă pentru a transforma femeia într-o ființă slabă. Dar nici acest argument nu mai este valabil. Nașterea nu mai reprezintă un pericol și nu mai răpește femeii decît doi sau trei ani din viața profesională (iar multe femei nici nu-și întrerup activitatea pe timpul sarcinii). Cît despre tulburările fizice și nervoase provocate de menstruație și menopauză, tulburări pe care le menționează mulți bărbați ca să justifice „slăbiciunea feminină", ele nu mai reprezintă de cele mai multe ori decît o ușoară indispoziție, pe care femeia activă o depășește cu ușurință, fără ca cei din jur măcar să o observe, fără ca munca profesională să aibă de suferit cîtuși de puțin. Psihiatrii sînt din ce în ce mai înclinați să creadă că tulburările fizice și nervoase din timpul menstruației și al menopauzei sînt de origine psiho-somatică : femeile fără o activitate profesională sau cele care sînt obsedate de ideea îmbătrînirii (de obicei aceleași !) sînt mai sensibile decît celelalte :

„Anchetele efectuate în Africa demonstrează că tulburările de menopauză sînt condiționate direct de gradul de civilizație și de obsesiile psihologice, asemenea tulburări fiind aproape inexistente la femeia primitivă — scrie doctorul Anne Denard Toulet. — Importanța disproporționată pe care o iau la femeia civilizată este legată de o serie de idei tradiționale false sau depășite" [4].

În ceea ce privește egalitatea bărbatului cu femeia în procreație, ea nu mai trebuie să fie

[4] *La Femme. Nature et vocation*, în *Recherches et Débats* nr. 45, Fayard, p. 57.

demonstrată : tatăl şi mama joacă roluri egale în transmiterea genetică, copilul primind 23 de cromozomi de la tată şi 23 de cromozomi de la mamă. Am putea spune chiar că rolul femeii este mai important, în măsura în care ovulul este o celulă mai bogată decît spermatozoidul ; ovulul conţine rezerve nutritive indispensabile embrionului şi se pare că ar conţine şi plasmagene, care transmit, probabil, caracterele ereditare. Dar înainte de orice, observă Jean Rostand, structura ovulului conferă celulei materne puterea miraculoasă de a produce o nouă fiinţă [5]. Ovulul pare chiar să fie celula esenţială, deoarece, la anumite specii, el se poate dezvolta fără ajutorul celulei masculine (albine, păduchi de copac, anumite şopîrle din Nord). S-a putut provoca artificial partenogeneza şi, într-o bună zi, nu ar fi exclus un rezultat similar şi pentru specia umană. În sfîrşit, ultimele cercetări în domeniul biologiei par să fi demonstrat, dacă ar fi să-l credem pe Jean Rostand, că starea psihologică a mamei poate provoca descărcări de hormoni capabili să influenţeze fătul într-un sens favorabil sau defavorabil.

Ar fi lipsit de sens să se proclame superioritatea Feminităţii asupra Virilităţii şi să se facă în domeniul sexual un „rasism invers", sub pretextul că femeia joacă un rol mai important decît bărbatul în transmiterea genetică, că viaţa ei este mai lungă decît cea a bărbatului sau că femeia este mai rezistentă din punct de vedere nervos. Dacă am considera că particularitatea fiinţei umane rezultă din forţa sa fizică sau din potenţialul său genetic, nu am vedea prin ce se deosebeşte omul de animal. Specificul speciei umane constă în faptul să reprezentanţii ei sînt înzestraţi cu conştiinţă, pot să cunoască lumea, pot să acţioneze pentru a o transforma pot să creeze şi pot, graţie limbajului, să comunice unii

[5] Jean Rostand în *Le Nouvel Observateur* nr. 93, 24—30 august 1966

cu alţii. Deci, în calitate de fiinţe umane, bărbatul şi femeia sînt egali. Numai o mentalitate rămasă infantilă poate să absolutizeze un avantaj fizic şi să se servească de el ca de un argument al dominaţiei.

3. Identificările legate de ideea de Virilitate şi de Feminitate

Este neîndoios că, plecînd de la superioritatea pe care le-o conferea forţa fizică, bărbaţii şi-au asumat şi superioritatea morală. Îndeplinind misiuni periculoase, ei au început să confunde forţa fizică cu forţa morală, cu eroismul. Dimpotrivă, femeia, legată de cămin prin maternitate, a fost contopită cu ideea de slăbiciune morală, de laşitate, a fost considerată o fiinţă temătoare, pasivă, avînd nevoie de protecţie, de o protecţie nu numai fizică (lucru care a fost justificat vreme îndelungată), dar şi de o protecţie morală, socială şi juridică, de o protecţie care să se întindă peste toate acţiunile sale.

Deşi, pentru a-şi afirma superioritatea, bărbatul se mîndrea cu structura sa biologică (cu forţa sa muşchiulară), el pretindea că s-a desprins de legile biologice. În acelaşi timp însă afirma că menstruaţiile, naşterile, menopauza fac din femeie o fiinţă care depinde de trup şi de natură, deci că ea nu poate să se ridice, ca el, pînă la cele mai înalte culmi ale inteligenţei, ale creaţiei, ale spiritualităţii. Bărbatul a limitat, aşadar, femeia la preocupări materiale : hrană, îmbrăcăminte, gospodărie, grija pentru copii ; el s-a considerat singurul sex capabil să se detaşeze de preocupările materiale, singurul capabil să se educe, să creeze, să participe activ la viaţa Cetăţii şi să o conducă. Astfel, Virilitatea, bazată iniţial pe forţa fizică şi pe curaj, şi-a atribuit şi Inteli-

genţa şi Cunoaşterea. Cum caracteristica fiecărei imagini stereotipe este generarea unei imagini antistereotipe, femeia, deja considerată fiinţă slabă — din punct de vedere fizic şi moral — a devenit sexul debil, incapabil să creeze, să aibă o activitate intelectuală dezinteresată, să se consacre unor treburi serioase şi, mai ales, unor acţiuni de interes colectiv. Pentru a nu nega femeii orice forţă creatoare, a fost acceptată ideea că şi femeia poate să creeze, dar numai la nivelul legilor naturale, adică aducînd pe lume copii. În consecinţă, capacitatea de creaţie masculină a fost opusă capacităţii de creaţie feminine : femeia nu ar putea crea decît în mod *pasiv,* depinzînd de bărbat şi de natură ; bărbatul, dimpotrivă, ar fi sexul *activ prin excelenţă,* singurul în stare să se desprindă de legile biologice, să se dedice artei, cercetării dezinteresate. Cîţi gînditori, cîţi străluciţi bărbaţi contemporani nu mai folosesc şi azi acest limbaj ! Imaginile stereotipe răpesc oamenilor posibilitatea de a vedea faptele în adevărata lor lumină. Orice om obiectiv ştie că, dacă femeia este cea care poartă efectiv viitorul copil, la crearea lui cele două sexe au avut roluri egale. Atunci cînd puterea de creaţie feminină este limitată însă la maternitate, rolul tatălui în procreaţie este uitat pe nedrept. Dar, în special, creaţia nu este *pasivă* (aşa cum este procreaţia). Tatăl şi mama sînt, desigur, obligaţi să accepte copilul aşa cum l-au făcut natura şi legile genetice. Or, a crea nu poate să însemne a te supune pasiv fatalităţii naturale. A crea înseamnă a te perfecţiona în mod *activ,* realizînd o sinteză între posibilităţile individuale şi cele ale mediului ; a crea înseamnă a transforma lumea. Femeia care aduce pe lume un copil *se supune* legilor naturii, *nu creează.* Ea începe să creeze abia atunci cînd îşi educă copilul ; dar în mod

normal grijile legate de educaţie ar trebui să le împartă cu tatăl şi cu educatorii.

Numai pentru că *Virilitatea* este identificată întotdeauna cu noţiunea de Inteligenţă, Cunoaştere, Creaţie, Spirit, numai pentru că *Feminitatea* este identificată întotdeauna cu Prostia, Ignoranţa, Pasivitatea, mulţi bărbaţi — chiar şi debili mintali — se identifică cu Ideea de *Virilitate,* asumîndu-şi astfel dreptul de a dispreţui global tot ceea ce reprezintă sexul feminin. N-am evoluat prea mult faţă de epoca în care Aristotel scria :

„Tatăl aduce prin sămînţa sa Ideea, principiul eficient ; mama, prin sîngele menstrual, aduce doar materia. Femeia, lipsită de sămînţă, nu este decît un mascul imperfect ; masculul, prin natura lui, e superior femelei, el e divin".

Cuvîntul „divin" arată că Aristotel credea în superioritatea *absolută* a bărbatului asupra femeii şi identifica Virilitatea cu Spiritul, cu Divinitatea, iar pe femeie cu Materia, cu Răul. Aristotel vedea în procreaţie lupta spiritului cu materia ; dacă spiritul ieşea învingător, se năştea un băiat ; dacă triumfa materia, se năştea o fată.

În legătură cu Virilitatea şi cu Feminitatea, la filozoful Greciei antice pot fi întîlnite prejudecăţile care aveau să fie reluate peste mai bine de 2 000 de ani de către psihologi ca Freud şi de numeroşi scriitori contemporani, ca Montherlant. Dacă Freud pretindea că fata suferă de un „complex de castrare", că doreşte un falus ca să-şi suplinească inferioritatea, aceasta se datoreşte faptului că el, ca şi Aristotel, consideră femeia un mascul imperfect, un bărbat ratat.

În acelaşi spirit, Henri de Montherlant ne prezintă în *Tinerele fete* cîteva eroine ridicol de sentimentale şi de supuse ; la rîndul său, André Malraux declară că femeia n-a atins încă

vîrsta raţiunii ; amîndoi scriitorii se conformează astfel imaginii tradiţionale a Feminităţii, identificate cu pasivitatea, slăbiciunea şi prostia.

Cînd André Maurois se adresa — într-o revistă feminină — contemporanelor sale, pe care le găsea prea emancipate : „femeile de pe vremea mea aveau indispoziţii lunare, sarcini, furii uterine (sic !), menopauză", el raţiona în secolul al XX-lea ca Aristotel, care identifica femeia cu materia, iar pe bărbat cu spiritul [6]. Să-i răspundem lui André Maurois că, dacă femeile de pe vremea lui păreau acaparate de indispoziţiile lor psihologice, vina era a societăţii tinereţii sale, a clasei sale sociale, burghezia, care împiedicau femeia să aibă o activitate personală, capabilă s-o determine să se depăşească. „Furiile uterine" (presupunînd că ele au existat şi în altă parte decît în spiritul lui André Maurois, la cîteva femei bolnave) constituiau o reacţie inconştientă de agresivitate împotriva bărbatului, care le impunea pasivitate şi ascultare. Oricine ştie astăzi că fiziologia nu-şi comandă singură o anumită psihologie şi că, dimpotrivă, ea însăşi este modificată de psihologie. Am văzut că femeia care practică o meserie interesantă se obişnuieşte foarte bine cu naşterile, că trece cu uşurinţă peste micile neplăceri ale ciclului menstrual sau ale menopauzei. Dar este mult mai comod pentru un bărbat să se lase purtat de nevoile sale inconştiente de dominaţie decît să facă un efort de obiectivitate şi de cinste şi să ia în consideraţie calităţile de care dă dovadă femeia în convieţuirea sa cu bărbatul !

Poţi să fii un academician copleşit de onoruri, ca André Maurois, şi să nu izbuteşti să ieşi din plasa prejudecăţilor epocii şi ale clasei tale. Poţi să fii un filozof renumit prin profunzime, ca Schopenhauer, şi să dai drumul

[6] André Maurois în *Marie-Claire* nr. 165, p. 83.

la afirmații banale și puerile, folosind în loc de demonstrație jocuri stupide de cuvinte ; cînd filozoful german scrie : „femeia este un animal cu păr lung și minte scurtă", el adoptă fără discernămînt prejudecățile epocii sale, care nu erau nici măcar ale ei, ci ale Greciei antice ; el plasează femeia în categoria inferioară a „animalității", așezîndu-se, ca bărbat, în categoria superioară, cea care posedă inteligența și spiritul.

Cei care surîd binevoitor în fața afirmațiilor acestui filozof par să nu știe că în problema sexelor el a adoptat aceeași atitudine ca naziștii față de evrei, ca albii față de negri ; ei par să nu știe că toate segregațiile — de la cele benigne la cele criminale — au la bază o asemenea mentalitate. În clipa în care împarți oamenii în *superiori* și *inferiori*, în clipa în care refuzi să privești individul în realitatea sa, în clipa aceea *întruchipezi* o idee absolut stereotipă și-i condamni pe oameni la singurătate și la luptă.

Cînd eroul lui André Malraux, Perken, susține că în dragoste esențialul este de a nu cunoaște partenera, ea trebuind „să fie numai de sex opus" [7], asta înseamnă că scriitorul nu vrea să vadă în femeie o ființă individualizată, cu care poți comunica de la egal la egal ; el vrea să-și vadă partenera prin *proiecția* propriului său spirit, adică printr-o idee abstractă, simplistă, de Feminitate ; identificînd o femeie reală cu ideea tradițională de Feminitate, eroul se scutește de efortul de a cunoaște femeia în complexitatea ei ; în plus, el simte plăcerea de a se identifica cu o idee contrară, ideea de Virilitate, deci are bucuria de a se plasa într-o categorie incontestabil superioară. În felul acesta, sexele sînt împinse în luptă, iar autorul plă-

[7] André Malraux. *Calea regală*, București, Editura „Cartea românească", 1971, p. 10.

teşte plăcerea pe care i-o dă dominaţia asupra femeii printr-o totală singurătate. Fapt încă şi mai grav, femeia devine *Duşmanul* care trezeşte în el ideea de ură, de distrugere, de răzbunare.

Cea mai mare parte a bărbaţilor sînt strîns condiţionaţi de ideile stereotipe asupra Virilităţii şi Feminităţii pentru că aceste idei sînt adînc ancorate în inconştientul lor, mai adînc chiar decît alte idei stereotipe, cum ar fi cea de „naţiune" sau de „clasă" (care sînt, din punct de vedere istoric, mult mai recente). Iată de ce multe din spiritele care acceptă necesitatea de a desfiinţa frontierele dintre naţiuni şi clase acceptă cu greutate suprimarea barierei de neînţelegere care desparte sexele ; cînd este vorba să renunţe la privilegiile virile, asemenea spirite se dovedesc ciudat de reacţionare.

Însuşi Voltaire, care propovăduia pacea şi toleranţa, care şi-a trăit viaţa în preajma unor femei inteligente şi instruite, scria — nici mai mult, nici mai puţin — că, „din momentul în care sexul născut să placă a avut pretenţia să se instruiască, morala şi literatura au început să decadă". Mai tîrziu, Sylvain Maréchal, precursor al socialismului şi al comunismului, a exclus femeia din *Societatea Egalilor*. Cu toate că el a văzut cu ochii lui femeile participînd activ la revoluţie, cu toate că a văzut-o pe Charlotte Corday, pe doamna Roland, pe Olympe de Gouges — şi nu numai pe ele — suind pe eşafod şi dovedind, deopotrivă cu bărbaţii, ataşament pentru idealul revoluţionar şi curaj, aceste fapte nu l-au împiedicat să dorească să păstreze doar pentru bărbaţi privilegiile instruirii ; nu l-au împiedicat să redacteze în 1801 un proiect de lege care „să interzică femeilor să înveţe să citească".

Într-o formă pedantă şi naivă, Sylvain Maréchal dă în acest proiect frîu liber spiritului

său simplificator (comun tuturor „absolutiștilor"), dorinței inconștiente de a perpetua privilegiile masculului și de a fereca femeia în condiția sa ancestrală de servilitate. Iată cîteva extrase care ar putea stîrni rîsul dacă n-ar fi caricatura a ceea ce continuă să gîndească mulți bărbați :

„Luînd în considerație :

Că atributul de *femeie care știe să citească* nu adaugă nimic la titlurile sublime și emoționante de *fiică bună*, de *soție bună* și de *mamă bună* și nici nu o ajută pe femeie să-și îndeplinească datoriile ei blînde și sfinte" ;

„Luînd în considerație :

Moartea precoce a mai multor tinere condamnate de mamele lor să studieze limbi străine și alte științe la fel de puțin compatibile cu forța și gusturile firești ale unei tinere etc.", ...urmează alte considerații, la fel de contestabile, de a căror enumerare îl scutim pe cititor (printre care și aceea, de pildă, că scriitoarele sînt mai puțin fecunde decît alte femei !). Punîndu-și concluziile sub egida Rațiunii suverane (care nu este aici decît expresia dorințelor sale inconștiente), Sylvain Maréchal scrie că *Rațiunea* cere :

„pentru bărbat, sabia și pana (deci Forța și Inteligența) ;

pentru femeie, acul și fusul (deci muncile materiale pasive dinăuntrul gospodăriei) ;

pentru bărbat, măciuca lui Hercule (deci Forța fizică distrugătoare) ;

pentru femeie, caierul Omfalei ;

pentru bărbat, producțiile geniului (Inteligența, creația) ;

pentru femeie, sentimentele inimii (femeia, incapabilă să raționeze, este predestinată sentimentalității)" [8].

---

[8] Maurice Dommanget. *Sylvain Maréchal,* în *Cahiers de Spartakus* nr. 17.

E clar că părerile acestui „revoluționar" asupra problemei sexelor sînt riguros tributare schemelor celor mai retrograde despre Virilitate și Feminitate, așa cum le-am studiat mai înainte.

Un secol mai tîrziu, Honoré de Balzac avea să se facă apostolul aservirii femeii în același mod, adică recomandînd pentru femeie veșminte incomode și un regim anemiant, refuzînd femeilor instruirea și orice altă activitate care le-ar putea elibera.

Am văzut mai sus că, în numele *Rațiunii,* Sylvain Maréchal îndepărta femeia de viața publică, femeia fiind pentru el o ființă irațională, iar bărbatul, încarnarea însăși a Rațiunii. Această identificare a Virilității cu Rațiunea și a Feminității cu Sentimentul este unul dintre locurile comune preferate de care se cramponează cu desperare antifeminiștii.

Cu toate că de la începuturile istoriei, bărbații din fruntea cetăților și a națiunilor au fost direct răspunzători de nenumăratele masacre ale istoriei — de la războiul total practicat de asirieni pînă la lagărele morții și la crima de la Hiroshima —, se pretinde totuși în continuare că bărbatul este factorul „rațional". Un scriitor contemporan, Julien Benda, cunoscut pentru „raționalismul" său, identifică și el Virilitatea cu Rațiunea și Feminitatea cu Sentimentul. La acest „raționalist", Rațiunea a a devenit în mod paradoxal o pasiune și, fără ca el să-și dea seama, cel mai searbăd fanatism. El tună și fulgeră împotriva literaturii contemporane, căreia îi reproșează că „s-a feminizat" (pentru Benda, acesta este păcatul suprem !), adică îi reproșează că n-a lăsat destul loc Rațiunii, virtute virilă prin excelență :

„Toate atributele literare pe care le exaltă estetica contemporană — scrie el — sînt atribute pe care femeia le posedă în cel mai înalt grad *și care alcătuiesc un fel de monopol al*

sexului ei: absența ideilor generale, religia concretului, a circumstanței, percepția rapidă și intuitivă, deschidere doar spre sentiment, interes excesiv acordat propriei persoane... Toată estetica modernă este făcută pentru femei"[9].

În mintea lui, această „feminizare" a literaturii nu poate fi decît decadentă, deoarece feminizarea este predestinată la afectivitate, în dauna rațiunii. Prin generalizările sale primite, prin lipsa sa de obiectivitate, prin vederile sale pur intuitive și lipsite de fundament științific, Julien Benda cade el însuși în capcanele pe care le întinde femeilor (capcane care nu sînt, vai, nici masculine, nici feminine, ci proprii naturii umane, indiferent de sex !).

Trebuie să recunoaștem că Voltaire, Sylvain Maréchal și Julien Benda nu judecă altfel decît marele umanist Erasmus. Cu toate că, uneori, a apărat cel de-al doilea sex, Erasmus a scris : „...Căci cel care, împotriva naturii, se spoiește cu sulimanul virtuții, își sporește viciul și cîrmește firea împotriva caracterului ei adevărat. Și femeia este totdeauna femeie, adică proastă, orice mască ar lua"[10].

Așadar, pentru Erasmus, rațiunea este numai atributul bărbatului ; dacă o femeie dă impresia că o are și ea, această rațiune nu e decît o mască. E greu de imaginat cum o femeie proastă ar putea mima inteligența altfel decît fiind teribil de inteligentă ! Iată deci pe acest apostol al rațiunii, supunîndu-se inconștient prejudecăților curente și vanității sale virile și susținînd, în numele rațiunii, un raționament atît de absurd.

A spune că femeia este o ființă irațională, dominată doar de impulsuri, înseamnă a face

---

[9] Julien Benda. *Belphégor I*, Gallimard (subliniat de autor).

[10] Erasmus din Rotterdam, *Elogiul nebuniei*, București, Editura științifică, 1959, p. 24.

din ea o minoră. Stereotipul *femeii-copil* este extrem de rezistent. În secolul al XX-lea îl regăsim apărînd în fotografii, în modă, în spirite. Croitorii din 1967 (bărbaţi în majoritate) îmbracă femeile cu rochii mult deasupra genunchiului, ca să dea femeii o siluetă de fetiţă. Imaginea femeii-copil invadează revistele, care nu mai tipăresc decît chipuri şi trupuri subţirele de adolescente. Actriţa Brigitte Bardot şi-a datorat succesul exploatării expresiei şi siluetei sale de femeie-copil. Femeia de 40 de ani, şi într-o măsură şi mai mică femeia care se apropie de bătrîneţe nu sînt reprezentate în revistele feminine. Imaginea stereotipă a femeii moderne este întotdeauna imaginea „nebunei" de care vorbea Erasmus şi niciodată imaginea fiinţei independente, care şi-a luat soarta în propriile-i mîini.

Fiind considerată minoră, femeia rămîne o fiinţă care are nevoie de permanenta protecţie a sexului major, înzestrat cu raţiune. Andrée Michel şi Geneviève Texier au arătat cum bărbatul a întreţinut întotdeauna cu grijă „mitul vasalităţii", mit care stabileşte întîietatea bărbatului pe toate planurile : sexual, familial, profesional, juridic [11].

„Masculul este, prin natura sa, destinat să comande femeii", spunea Aristotel, şi sfîntul Pavel îl completa făcînd din bărbat „capul familiei" *(Epistola a II-a către corinteni,* II, 3). Concepţia aristotelică şi pauliană a suzeranităţii masculului — concepţie reluată de Napoleon şi de jurişti — este fundamentul incapacităţii juridice a femeii măritate.

În problema organizării familiei, sfîntul Pavel şi-a extras concepţia din societatea ierarhizată a epocii sale. Dealtfel, încă din antichitate, fiecare individ a fost mai mult sau mai puţin

[11] Andrée Michel şi Geneviève Texier. *La Conduite de la Française d'aujourd'hui,* Gonthier.

„șeful“ cuiva. Și orice bărbat, chiar dacă, din punct de vedere social, este aservit, simte nevoia să fie „stăpîn“ cel puțin în cadrul căminului său. Din cauza aceasta, destui bărbați care aparțin clasei muncitoare se arată refractari la emanciparea femeii, cu toate că această emancipare este unul dintre obiectivele socialismului.

Henri de Montherlant a împins glorificarea Virilității pînă la ultimele consecințe ale „ordinii masculine“. Scriitorul refuză să se supună la ceea ce el numește „Hamour“ (adică forma sentimentală și dependentă a iubirii), dar acest refuz nu exprimă eliberarea de pasiune, ci disprețul față de femeie, această „infirmă“, cum o numește el, nedemnă de pasiunea unui bărbat. Aceasta este atitudinea ateniană, a cărei consecință logică a fost dezvoltarea homosexualității. „Infirmitatea“ congenitală a femeii a făcut-o deci deopotrivă de nedemnă să fie iubită și să participe la conducerea societății. Aristofan descria în *Lysistrata* nenorocirile pe care le-ar avea de îndurat Cetatea dacă ar fi guvernată de femei.

Ar fi, totuși, interesant de arătat că Cetatea condusă de bărbați este foarte departe de imaginea fericirii și că femeile ar fi putut cu greu să întreacă pe bărbați în ce privește cruzimea și nedreptatea ! Pînă acum, faimoasa „ordine masculină“ a lui Montherlant a fost întotdeauna ordinea asupririi celor slabi de către cei puternici, ordinea violenței și a războiului. Împotriva acestei grăitoare evidențe, ideile mitice despre Virilitate și Feminitate continuă să domine adevărul faptelor. Stupiditatea multor bărbați, ca și lipsa lor de rațiune n-au împiedicat ca Virilitatea să fie identificată cu Inteligența și cu Rațiunea. Dimpotrivă, inteligența, cunoștințele, tactul multor femei n-au împiedicat pe bărbați să identifice femeia cu prostia, cu ignoranța, cu impulsivitatea. Ideea proiectată pe

care ne-o facem despre celălalt, transmisă nouă de mediul în care trăim și de educația pe care am primit-o, ideea aceasta ne orbește și ne face să nu ne vedem semenii în adevărata lor lumină. Acesta este stereotipul luat drept *normă*; cel care se depărtează de stereotip este considerat *anormal*. Avem astfel tendința să disprețuim un bărbat sensibil și blînd pentru că nu e conform cu ideile noastre preconcepute despre Virilitate; avem tendința să ne batem joc de o femeie inteligentă, cultivată și activă (s-o facem „savantă") pentru că nu se conformează stereotipului Feminității. Balzac vedea în femeia instruită un monstru. „Decît o femeie învățată, mai bine o femeie cu barbă" scria el cu seriozitate [12] și vom vedea mai încolo că Freud nu este prea departe de astfel de păreri.

Cum să nu fie mîndru un bărbat cînd se identifică cu ideile stereotipe de Virilitate, adică cu Forța, cu Îndrăzneala, cu Inteligența, cu Cunoașterea, cu Rațiunea și cînd face din celălalt sex încarnarea slăbiciunii fizice și morale, a prostiei, a ignoranței, a lipsei de rațiune? Sexul său i se pare încarnarea Perfecțiunii, chiar dacă el personal este lipsit de calitățile cu care este învestită Virilitatea. Simplul fapt de a fi bărbat este un motiv de mîndrie, așa cum simplul fapt de a fi femeie este un motiv de rușine. Virilitatea înseamnă Binele absolut, iar feminitatea Răul absolut. Dar, întrucît este un fapt recunoscut că și bărbații fac cîteodată ceva rău, răspunderea este atribuită femeilor!

Astfel, mitologia greacă face femeia răspunzătoare de suferința umană: prima femeie, Pandora, creată din ordinul lui Zeus de Hefaistos, și care a devenit nevasta lui Prometeu, fiul lui Hefaistos, a deschis cutia în care erau ascunse toate relele. Așa că, potrivit grecilor, pricinile tuturor suferințelor care au năpădit

[12] Citat de revista *Janus*, septembrie-octombrie 1966.

omenirea erau inconştienţa şi curiozitatea primei femei ; femeia era cauza directă a Răului. Pitagora împărtăşea şi el această credinţă, de vreme ce scria : „Există un principiu bun, care a creat ordinea, lumina şi bărbatul, şi un principiu rău, care a creat haosul, întunericul şi femeia". Se ştie că *Biblia* o face pe femeie răspunzătoare de păcatul originar şi implicit de tot Răul lumii. Evreii erau pur şi simplu obsedaţi de ideea „impurităţii femeii", obsesie împărtăşită şi de sfîntul Pavel şi de Părinţii Bisericii. După Clement din Alexandria : „Orice femeie trebuie să fie copleşită de ruşine la gîndul că este femeie" ; pentru Tertulian, femeia este cauza tuturor relelor ; sfîntul Ioan Gură de Aur spunea că, „printre toate animalele sălbatice, nu există nici unul mai vătămător decît femeia" ; pentru sfîntul Ieronim, femeia este „un animal periculos". În sfîrşit, trebuie să mai amintim că însuşi „înţeleptul" Solomon scria în *Eclesiast :* „M-am pus din toată inima să învăţ şi să cercetez şi să urmăresc înţelepciunea şi rostul lucrurilor... şi găsit-am femeia mai amară decît moartea, căci ea este capcană ; inima ei : laţuri, şi braţele ei : cătuşe !".

Aceste afirmaţii gratuite, care condamnă la dispreţ şi la sclavie jumătate din speţa umană, cea din care se trag totuşi bărbaţii, au fost strînse în legi de către bărbaţi, victime ale propriilor lor prejudecăţi, ale obsesiilor lor şi, mai ales, victime ale fricii lor inconştiente de celălalt sex. Femeia — fiinţa impură şi vinovată de tot Răul — obsedează neîncetat spiritele scriitorilor misogini. În *Condiţia umană* poate fi citit următorul dialog :

„— Prima femeie cu care te-ai culcat. Ce-ai simţit după aceea — ? întrebă Gisors pe Cen.

Cen îşi încleştă degetele :

— Mîndrie.

— De a fi bărbat ?

— De a nu fi femeie !“ [13]

În corespondența lui Paul Claudel, autor care nu putea să vadă lumea decît sub forma luptei dintre Bine și Rău, găsim această afirmație : „Primejdia tuturor paradisurilor este femeia“ [14].

Dacă asemenea afirmații nu ne surprind deloc cînd vin de la scriitori orgolioși și solitari, care se dovedesc preocupați mai mult de șlefuirea Eului decît de descoperirea adevărului, ca Malraux sau Montherlant, sau cînd vin de la apărători ai tradiției religioase și ai ordinii sociale existente, cum e Claudel, ele ne surprind cînd apar de sub pana unor scriitori socialiști, ca Proudhon. În problema sexelor, acest gînditor s-a făcut purtătorul de cuvînt al celor mai retrograde clișee. El nu a ezitat să urmeze modelul Părinților Bisericii și să identifice femeia cu Răul.

În *Dragoste și căsătorie* [15], Proudhon a pretins că poate demonstra *matematic* inferioritatea congenitală a femeii. Dînd cîte un coeficient pentru forța fizică, inteligență, moralitate fiecărui sex, el a atribuit femeii coeficientul 8 (2×2×2), iar bărbatului 27 (3×3×3). Suma calităților femeilor neatingînd nici măcar o treime din cele ale bărbaților, concluzia este că bărbatul trebuie să aibă comanda, în timp ce femeia trebuie supravegheată îndeaproape, ca nu cumva să dea frîu liber „impudorii sale naturale“. Pentru Proudhon, ca și pentru Balzac, nu există nici o îndoială că femeia independentă și instruită este un monstru și că studiul filozofiei o face să-și piardă și una din rarele sale calități : *frumusețea*. Ca să-și salveze frumusețea trupului și puțina ei moralitate, femeia trebuie să-și interzică independența și

---

[13] André Malraux. *Condiția umană*, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 57—58.

[14] Paul Claudel. *Conversation dans le Loir-et-Cher, mardi*, Gallimard.

[15] Proudhon. *Amour et Mariage.*

instruirea : „Orice femeie care visează emanciparea — scria Proudhon — şi-a pierdut *ipso facto* sănătatea sufletului, luciditatea spiritului, virginitatea inimii ; ea porneşte pe calea păcatului“ [16].

Astfel, de-a lungul secolelor s-a acreditat ideea că Feminitatea este sinonimă cu prostia şi cu păcatul şi s-a constituit dogma superiorităţii masculine şi a inferiorităţii feminine. Femeile, ele însele condiţionate de stereotipuri prin educaţie şi societate, au sfîrşit prin a-şi accepta deprecierea ca pe o fatalitate naturală : „Viaţa unui singur bărbat este mai preţioasă decît vieţile a mii de femei“ — îi răspundea Ifigenia lui Ahile în piesa lui Euripide [17].

În zilele noastre, o tînără actriţă răspundea anchetei unei reviste prin cuvinte care dezvăluiau aceeaşi stare de spirit : „Un bărbat este, prin forţa lucrurilor, o fiinţă superioară. Condiţia femeii este să stea pe planul doi“ [18].

Aşadar dispreţul faţă de Feminitate este încă viu la amîndouă sexele. El poate căpăta forme variate ; cîteva exemple luate din domenii foarte diferite ne vor dovedi acest lucru :

Dacă se naşte un băiat din perechea regală engleză, el primeşte la majorat 10 000 de lire pe an ; dacă se naşte o fată, ea nu primeşte decît 6 000 de lire [19]. (În secolul al XX-lea, într-o ţară care se pretinde bastionul individualismului, o fată este evaluată — în sensul propriu al cuvîntului — doar la ceva mai mult din jumătatea unui băiat ! E adevărat că englezii se arată întrucîtva mai generoşi decît Proudhon.)

Scriitorii care publică în revistele feminine se simt atît de stingheriţi, încît îşi ascund adesea numele sub un pseudonim feminin (André Maurois semnează cu numele său, dar cu inten-

[16] Proudhon. *Lettre à Jenny d'Héricourt.*
[17] Euripide. *Ifigenia în Aulis.*
[18] Anna Karina, în *Marie-Claire* nr. 165.
[19] În *Le Monde*, 12 martie 1964.

ţia de a-şi pune celebritatea în slujba valorilor tradiţionale, adică de a convinge femeia să se mulţumească cu inferioritatea situaţiei sale).

Dispreţul cu care este tratată munca femeilor face ca promovarea acestora să fie frînată în toate întreprinderile şi în toate marile organe de stat ; la muncă egală, femeia cîştigă adeseori mai puţin decît bărbatul.

Dispreţul bărbatului pentru femeie se exprimă în special în instituţia *prostituţiei.* Prostituata este *Răul* absolut ; ea nu are dreptul să se răscumpere, devenind Mamă sau Soţie. Ea este *obiectul* care se cumpără şi se azvîrle după întrebuinţare ; identificată cu păcatul, ea este imaginea Plăcerii sexuale dezumanizate. E îmbrăţişată cu ură, cu ea nu se poate stabili nici o legătură omenească. Bărbaţii o detestă pentru că nu se pot lipsi de ea şi pentru că este adeseori o paria (prostituatele se recrutează din mediile dezmoştenite : sclave, femei osîndite, femei fără lucru sau cu salarii mici, străine fără căpătîi).

Societăţile care interzic relaţiile preconjugale, cele care condamnă adulterul sau care nu admit divorţul au favorizat întotdeauna prostituţia şi homosexualitatea (de pildă, societatea ateniană şi statul nazist ; homosexualitatea a fost adesea refugiul celor care dispreţuiesc femeia sau se tem de ea).

Dacă femeia n-ar fi dispreţuită în relaţiile de familie, profesionale, sociale, dacă bărbatul ar putea vedea în ea un egal, i-ar fi cu neputinţă să se adreseze unei prostituate ; în asemenea condiţii, nici femeia nu s-ar gîndi vreodată să exercite o astfel de meserie, care s-o pună sub stăpînirea absolută a partenerului său sexual şi a „proxenetului".

„Femeia a fost învăţată mai întîi să depindă de bărbat şi nu să-şi caute propriile ei resurse — scrie J.-E. Havel. — N-a fost învăţată să fie un individ autonom. A fost lăsată fără meserie.

Cînd cade în mizerie sau cînd i se oferă o ocazie ademenitoare, ea nu are tăria să reziste şi se prostituează“ [20].

Prostituata depinde de bărbat din punct de vedere economic. Bărbatul este cel care dă banii. Nu se întîmplă oare la fel cu soţia burgheză, aşa cum au observat cu atîta luciditate Marx şi Engels ? Dependenţa economică a femeii măritate este pe măsura dependenţei ei morale şi a dispreţului în care este ţinută. Banii sînt simbolul Virilităţii şi al dominaţiei masculine ; vi se pare o întîmplare că femeile n-au voie să intre în templul Banilor, la Bursă ?

Alte exemple, luate din viaţa de toate zilele, ilustrează şi ele dispreţul în care este ţinută femeia. De pildă : este mai distins să dispui de un valet decît de o menajeră, de un coafor decît de o coafeză, de un bucătar decît de o bucătăreasă, de un croitor decît de o croitoreasă. Discriminarea merge pînă la Dumnezeu, căci şi el, după cît se pare, preferă nu preotesele, ci preoţii !

4. Valorile proprii Feminităţii : Dragostea, Maternitatea, Căminul, Datoria, Eul, Moda

Stereotipurile opuse — al Virilităţii şi al Feminităţii — duc la ruptură, la războiul sexelor. Dacă, în loc să cultive opoziţiile mitice, mediul social ar fi favorizat dezvoltarea calităţilor specific omeneşti, calităţi comune celor două sexe (raţiunea, creativitatea, sociabilitatea), bărbatul şi femeia ar fi putut să stabilească o colaborare rodnică, de pe urma căreia întreaga specie umană nu ar fi avut decît de profitat.

Din nenorocire însă, bărbatul şi femeia au trăit închişi fiecare în închisoarea Modelelor culturale respective şi, în felul acesta, n-au

[20] J.-E. Havel. *Op. cit.*, p. 140.

putut să-şi dezvolte nici personalitatea lor autentică, nici calităţile lor comune.

Orice om care n-a putut să-şi dezvolte personalitatea în sensul unei autonomii creative, în sensul dialogului (şi acesta este cazul marii majorităţi a oamenilor, strîns condiţionaţi de Valorile absolute transmise de familie şi de mediu), tinde să adopte o *personalitate conformă* normelor societăţii sale. Astfel, cei mai mulţi bărbaţi, identificîndu-se cu valorile masculine, caută să pară *virili*, chiar dacă nu posedă însuşirile atribuite în mod curent Virilităţii. La fel, cele mai multe femei, identificîndu-se cu valorile feminine, caută să creeze o aparenţă în conformitate cu aceste valori, chiar dacă asemenea valori le pun în inferioritate şi le duc la alienare, chiar dacă în mod natural ele sînt lipsite de însuşirile atribuite Feminităţii.

În felul acesta, fiecare îşi face din sine o Imagine-model, conformă stereotipului social. Cu cît individul se simte mai asemănător cu acest stereotip, sentimentul său de securitate creşte, iar Personalitatea lui i se pare mai puternică, pentru că a cîştigat dintr-o dată şi aprobarea colectivităţii şi pe cea a propriei sale conştiinţe (conştiinţă care nu este altceva decît vocea colectivă interiorizată). Desigur, bărbatul şi femeia adoptă valori diferite, dar şi la unul şi la celălalt procesul de gîndire e acelaşi : fiecare îşi *proiectează* o Idee absolută apriorică despre Virilitate sau despre Feminitate, idee preluată de la mediu, şi fiecare caută să i se *conformeze*, prin îmbrăcăminte, prin comportament şi, pe dinăuntru, prin sistemul moral de referinţe. *Refulîndu-şi* adesea personalitatea reală, ei adoptă o personalitate de împrumut — o *pseudoidentitate*, pe care încep s-o considere adevărata lor personalitate. Tot astfel, ei îi văd şi pe ceilalţi nu aşa cum sînt

în realitate, ci prin acea Imagine făurită de mediu. Cum s-ar putea înțelege bărbatul și femeia, cum ar putea intra în dialog, cînd și el și ea sînt incapabili să se vadă pe ei înșiși așa cum sînt de fapt, cînd și el și ea sînt incapabili să-i vadă pe ceilalți așa cum sînt în realitate ?

Într-o anchetă sociologică, studenți francezi și germani au fost întrebați care sînt, după părerea lor, defectele femeilor ; studenții le găseau opt defecte și nici o calitate (aceste defecte corespundeau îndeaproape ideilor stereotipe de Feminitate : dependența, echilibrul instabil, lipsa oricărei calități intelectuale etc.). Aceiași studenți atribuiau însă bărbaților un singur defect și unsprezece calități (printre care stăpînirea de sine, stabilitatea sentimentală, dinamismul, aptitudinile intelectuale, deci calități care, după cum se vede, corespund stereotipului Virilității).

La rîndul lor, studentele întrebate se vedeau ele însele așa cum le-ar fi plăcut bărbaților să fie, și, în consecință, nu au ezitat să-și găsească singure mai multe defecte decît calități [21].

Asemenea răspunsuri, care contrazic adevărul, dovedesc că și bărbații și femeile sînt în mod inconștient fixați la aceste stereotipuri. Să încercăm să găsim cauzele acestei stranii fixări.

Cînd un bărbat se identifică cu ideea de Virilitate, el iese în cîștig, pentru că Eul său se identifică cu forța fizică și sufletească, cu inteligența, cu cunoașterea, cu rațiunea, cu Binele ; dealtfel, raporturile sociale și structurile sociale contribuie la consolidarea acestor imagini stereotipe.

Mai întîi, organizarea actuală a familiei continuă să pună în valoare pe „capul" familiei ;

---

[21] *La Femme. Nature et vocation*, în *Recherches et Débats* nr. 45, Fayard, p. 37.

bărbatul se simte stăpînul celulei familiale, el este cel care ţine femeia sub dominaţia lui sexuală, juridică şi economică.

Avantaje asemănătoare apar în valorificarea ideii de Virilitate în afara căminului : bărbaţii simt că formează împreună cu semenii lor o *comunitate tacită închisă,* superioară comunităţii feminine (spun *comunitate* şi nu *colectivitate* pentru că comunitatea masculină nu este cu adevărat organizată, aşa cum ar fi o colectivitate ; acelaşi lucru se petrece şi cu comunitatea feminină). Această comunitate ţine la prerogativele ei, indivizii care o constituie se simt uniţi pentru că se opun comunităţii feminine nu numai prin diferenţele fizice, ci şi prin îmbrăcăminte, prin modul lor de activitate : bărbaţii sînt preocupaţi de profesiunea lor (în timp ce femeile rămîn acasă sau nu prea dau atenţie profesiunii) ; bărbaţii, spre deosebire de femei, simt nevoia să cîştige mai mult şi să urce în ierarhia socială ; ei sînt preocupaţi de viaţa politică (în timp ce cea mai mare parte din femei se dezinteresează de politică) ; aproape toţi bărbaţii se simt scutiţi de anumite griji rezervate femeilor (de pildă, îngrijirea copiilor, cumpărăturile, treburile casnice) ; numeroşi bărbaţi au anumite deprinderi comune (se odihnesc cînd se întorc de la lucru, meşteresc cîte ceva, citesc ziarul), anumite pasiuni (le place să fie donjuani, le place viteza, jocul de cărţi, tutunul, alcoolul — e adevărat că şi unele femei fumează, beau, joacă cărţi, dar numărul lor este relativ mult mai restrîns) ; cea mai mare parte a bărbaţilor au subiecte de discuţie favorite (a căror banalitate nu e cu nimic mai prejos de trăncănelile şi bîrfele feminine) : „între bărbaţi" se discută despre profesiune, afaceri, maşini, femei, vînătoare etc.

Modul de viaţă masculin concordă cu civilizaţia modernă, bazată pe spirit competitiv şi pe dorinţa de putere şi de prestigiu ; cea mai

mare parte a bărbaților urmăresc aceleași scopuri de viață alienate. Bărbații care reușesc în epoca noastră sînt bărbații „virili", adică ambițioși, agresivi, fără scrupule, cei care aleargă după bani, onoruri, glorie ; dimpotrivă, bărbații modești, generoși, sensibili, dezinteresați ajung arareori în posturi de conducere ; ei sînt excluși din comunitatea „virilă" și trec drept „efeminați".

Bărbații mai au în comun tot trecutul istoric, pentru că bărbații au fost întotdeauna actorii principali ai istoriei (regi, miniștri, generali etc.), și tot trecutul cultural, pentru că bărbații au jucat rolul principal în literatură, arte, științe (pe cînd femeia era ținută în neștiință).

Dar bărbații se simt, mai ales, uniți în măsura în care se opun comunității feminine.

E cazul să observăm aici că bărbatul își reprezintă *Feminitatea* în două feluri :

Prin idealizare ; femeia este identificată cu frumusețea, grația, maternitatea, căminul și venerată, dar această venerație nu exclude dominația ; bărbatul se simte extrem de mîndru că posedă o femeie frumoasă, elegantă și care este, în același timp, mamă iubitoare și nevastă ideală ; el se simte *proprietarul* acestor calități, care nu fac decît să-i întărească prestigiul și să stîrnească invidia celorlalți bărbați.

Dar *Feminitatea* poate fi proiectată și într-o lumină depreciativă — ca Anti-Absolut, ca opusul *Virilității,* considerată ca reprezentînd Binele în sine ; Feminitatea este atunci identificată cu slăbiciunea, cu pasivitatea, cu prostia, cu ignoranța, cu Răul.

Dealtfel, același bărbat poate să identifice aceeași femeie cu ambele feluri de a înțelege Feminitatea ; așa se petrece cel mai ades ; se poate spune chiar că, pentru un bărbat identificat cu Ideea de Virilitate, femeia care-i măgulește orgoliul în cel mai înalt grad este fe-

meia care este frumoasă, elegantă, mamă bună, nevastă fidelă şi, totodată, pasivă, ignorantă, capricioasă. El are astfel bucuria, pe de o parte, de a *poseda* un obiect frumos, docil, pentru care este invidiat de ceilalţi bărbaţi ; pe de altă parte, de a *domina* acest obiect, pentru că femeia este, după el, lipsită de calităţile pe care crede că le are el în calitate de bărbat şi care-i aduc prestigiul social. Este de înţeles astfel, oroarea unui Proudhon, a unui Balzac sau a unui Montherlant în faţa femeilor inteligente, cultivate, independente. Ele le apar ca nişte „monştri" de temut, pentru că ele atacă fortăreaţa Eului lor, identificat cu ideea stereotipă de Virilitate, idee fără de care ei, bărbaţii, ar rămîne fără identitate, fără de care ei n-ar mai însemna *nimic*. Înţelegem de asemenea pentru ce atîţia bărbaţi îşi ţin nevestele „acasă". De îndată ce o femeie munceşte, se preocupă de meseria ei şi cîştigă la fel sau chiar mai mult decît bărbatul ei, el, bărbatul, e obligat s-o considere egalul său ; el trebuie să renunţe să se mai identifice cu ideea de Virilitate, cu ideea de Superioritate, şi pentru mulţi bărbaţi aceasta duce la o mutaţie interioară dureroasă, pe care nu o pot accepta fără să nu se împotrivească sau chiar fără să nu se revolte.

Este demn de luare-aminte faptul că stereotipurile feminine şi stereotipurile virile din civilizaţia occidentală n-au o valoare universală. Ele sînt fapte artificiale de cultură, fapte care în alte societăţi pot fi *inversate*. Margaret Mead arăta că la populaţia tachambuli din Mările Sudului femeia este elementul conştient, dominator, organizator şi conducător. Ea supraveghează producţia, consumul şi comerţul. Ea are iniţiativa şi în domeniul erotic. Bărbaţii, dimpotrivă, sînt docili, timizi, sensibili şi se ocupă mai ales de decoraţie [22].

[22] Margaret Mead. *L'Un et l'autre sexe*, Gonthier.

Cît despre ceea ce numim *Eternul Feminin,* acesta este produsul unui ansamblu de stereotipuri variate şi contradictorii, impuse femeii de către bărbat de-a lungul istoriei şi acceptate de femeie, deşi au diminuat-o ca fiinţă umană. Stereotipurile feminine i-au accentuat dependenţa faţă de bărbat şi au determinat-o să vrea să fie nu aşa cum este ea în realitate, ci *aşa cum i-ar place bărbatului să fie.* Nimeni n-a reuşit mai bine ca Jean-Jacques Rousseau să exprime cu atîta naivitate această dependenţă, această dorinţă a bărbatului de a o ţine sub dominaţia lui : „Întreaga educaţie a femeii trebuie să aibă în vedere bărbatul — scrie Rousseau. — Femeia trebuie să placă, să-i fie de folos, să se facă iubită şi stimată de el, să-l crească, cînd e mic, să-l îngrijească, cînd se face mare, să-l sfătuiască, să-l consoleze, să-i facă viaţa plăcută şi uşoară : acestea au fost îndatoririle femeii din toate timpurile. În spiritul acesta trebuie să fie educată încă din copilărie“ [23].

Femeia acceptă cu atîta uşurinţă să întruchipeze imagini care-i ştirbesc valoarea de om pentru că această acceptare prezintă pentru ea anumite avantaje, pe care trebuie să le analizăm.

Dacă bărbatul este „capul“ familiei, în schimb, femeia este „stăpîna“ casei şi trebuie respectată ca mamă şi ca soţie ; în această calitate de mamă iubitoare, de nevastă fidelă şi de gospodină perfectă, ea se bucură de stima tuturor : mai întîi de stima soţului, apoi de stima celorlalţi bărbaţi şi femei.

Femeia care se identifică cu ideea de *Feminitate* se face complicea celorlalte femei, cu care formează o *comunitate tacită închisă,* opusă comunităţii masculine prin îmbrăcăminte

---

[23] Jean-Jacques Rousseau. *Emil,* cartea a V-a.

ca și prin modul de activitate ; spre deosebire de bărbați, femeile se ocupă de casă, de cumpărături, de bucătărie, de copii ; ele neglijează, în general, viața economică și politică ; citesc doar reviste pentru femei, se preocupă de modă, au aceleași subiecte de discuție („între noi femeile" discutăm despre rochii, despre casă, despre copii).

Devalorizarea ideii de Feminitate este sprijinită de moravuri și de organizarea socială, care exclud în mod practic femeia din viața profesională și politică sau, în cazul cel mai bun, se opun promovării femeilor ; cea mai mare parte a femeilor n-au altă soluție decît să se îndrepte spre universul închis al căminului. În afara cîtorva satisfacții de ordin afectiv, acest univers nu le oferă altceva decît griji materiale, o viață monotonă și plictisitoare. În schimb, le ferește de nesiguranța zilei de mîine și de preocupările generatoare de neliniște pe care le rezervă bărbatului lumea noastră lipsită de certitudini. Aceasta nu împiedică, desigur, o serie de femei din clasele privilegiate să profite de avantajele materiale cucerite de bărbatul lor, să se bucure de averea lui și de prestigiul lui social.

În felul acesta, femeia care se sacrifică pe altarul valorilor „feminine" dobîndește o siguranță morală ; ea are impresia că-și îndeplinește „datoria", așa cum îi este propovăduită de autoritățile civile și religioase și, zilnic, de ziare, reviste, radio.

În sfîrșit, identificarea cu ideea de „feminitate" prezintă și avantaje de ordin pasional. Înainte de a ne explica mai pe larg, trebuie să avem în vedere că viața pasională a femeii este mai puțin variată decît cea a bărbatului, pentru că de obicei preocupările femeilor se limitează la problemele căsniciei și ale cămi-

nului, în timp ce viaţa pasională a bărbatului cuprinde, în afara căsniciei, şi viaţa sa profesională, şi preocupările sale politice, şi activitatea sa din timpul liber.

Numim *viaţă pasională* o viaţă dedicată căutării unui absolut material, sentimental sau moral, o viaţă în care energia interioară, în loc să se descarce într-o sinteză creativă şi evolutivă între personalitatea autonomă şi lume, se descarcă într-o succesiune de comportamente alternante şi contradictorii, o viaţă în care te simţi cînd *identificat* cu Absolutul, cînd *respins* de Absolut, dominînd şi dominat, adorînd şi disprețuind etc.

Cînd ţine frînele casei, ale educaţiei copiilor, cînd dirijează bugetul familial şi cînd întruchipează Fidelitatea, Dragostea maternă, Datoria — femeia, identificată cu ideea stereotipă de „Feminitate", îl domină pe bărbat afectiv şi moral. Aceeaşi femeie se simte dominată de bărbat şi dependentă de el cînd bărbatul duce în afara căminului o viaţă independentă, cînd are preocupări intelectuale şi o experienţă socială la care ea nu poate ajunge, cînd numai el este cel care cîştigă banii şi ţine femeia într-o totală dependenţă materială faţă de el.

Reiese de aici că în anumite momente femeia adoră în bărbat imaginea tradiţională a Virilităţii şi se supune ei, în timp ce în alte momente ea îşi priveşte „eroul" cu o condescendenţă uşor disprețuitoare, căci „eroul nu se poate lipsi de ea nici pe plan sexual, nici pe cel sentimental, nici pe cel material : el are nevoie de ea ca să-i îngrijească casa, ca să-l spele, ca să-l hrănească, să-l îngrijească, să-l mîngîie (cînd e bolnav sau copleşit de griji).

La rîndul său, bărbatul identificat cu Virilitatea se simte cînd superior, cînd inferior fe-

meii. În acest caz, în cuplu se produce o *simbioză nevrotică:* ataşamentul unuia faţă de celălalt nu este expresia unei voinţe autonome, ci a nevoii de a se domina şi de a se proteja reciproc ; în aceste condiţii, dragostea adevărată şi colaborarea autentică sînt imposibile, pentru că dragostea şi colaborarea cer egalitate şi respect faţă de independenţa partenerului.

Am schematizat intenţionat viaţa unei perechi. În realitate nu se prea întîmplă ca un bărbat să fie întru totul identificat cu ideea de Virilitate, sau ca o femeie să fie întru totul identificată cu ideea de Feminitate. Orice fiinţă umană normală este înzestrată în acelaşi timp cu o *conştiinţă opoziţională* (pe care i-o dezvoltă educaţia şi mediul social), conştiinţă care o face să accepte stereotipurile sociale opuse ca pe nişte adevăruri absolute, şi cu o *conştiinţă sănătoasă* (cea pe care Erich Fromm o numeşte „conştiinţa umanistă"), conştiinţă care o face să prefere luptei — colaborarea, dependenţei — autonomia, iar sclerozei şi supunerii — creaţia. În viaţa cuplurilor precumpăneşte cînd conştiinţa opoziţională (cel mai adeseori), cînd conştiinţa sănătoasă, iar uneori se întîmplă ca cele două forme de conştiinţe să intre în conflict. Adesea, în pofida condiţionării fiecăruia dintre cei doi soţi faţă de modelele culturale, se stabileşte un adevărat dialog în problemele educaţiei copiilor, ale cheltuielilor ce se impun, ale relaţiilor sociale, ale organizării timpului liber etc. şi nu puţini sînt bărbaţii care îşi ajută nevestele la treburile casnice, mai ales cînd lucrează şi ele. Ancheta citată mai înainte [24] dovedeşte că sînt destul de multe cuplurile care izbutesc să se elibereze *practic* de stereotipuri ; numeroşi bărbaţi îşi ajută nevestele la treburile casnice şi multe femei lucrează în

[24] Vezi *La Femme. Nature et vocation*, în *Recherches et Débats* nr. 45, Fayard, p. 67.

afara casei. Dialogul bărbat-femeie se stabileşte cu atît mai deplin dacă el şi ea au acelaşi nivel cultural, o activitate socială sau profesională comună, acelaşi ideal de viaţă. Atunci, viaţa lor comună sparge stereotipurile pentru a lăsa loc unei iubiri fără dependenţă şi unei colaborări reale între indivizi autonomi.

* * *

Într-adevăr, iubirea autentică este un sentiment încercat de ambele sexe. Totuşi, adeseori se spune că numai femeia e preocupată de dragoste ; se spune chiar că dragostea este scopul principal al vieţii ei, în timp ce în viaţa bărbatului, iubirea n-ar juca decît un rol secundar. Trebuie să combatem o asemenea afirmaţie, care *opune* o dată mai mult sexele şi întăreşte convingerea că afectivitatea masculină şi afectivitatea feminină sînt fundamental deosebite.

Iubirea este poate noţiunea cea mai ambiguă din cîte există. Acest singur cuvînt exprimă şi relaţiile afective cele mai normale dintre sexe, şi relaţiile cele mai alienate ale pasiunii amoroase ; acelaşi cuvînt exprimă şi sentimentul care-l leagă pe credincios de dumnezeu, pe părinţi de copil, şi deopotrivă sentimentul care ne face solidari cu ceilalţi oameni. Faptul că se foloseşte acelaşi termen ca să desemneze sentimente aparent atît de diferite pare să indice însă că aceste sentimente izvorăsc din acelaşi impuls.

La animale, instinctul reglementează raporturile dintre mascul şi femelă şi are drept scop procreaţia. Nu acelaşi lucru se petrece cu specia umană. Omul, punctul cel mai înalt pe scara evoluţiei, este animalul cel mai individualizat şi pare aproape lipsit de instincte în stare pură (instinctul de conservare ar fi singurul instinct căruia i s-ar mai supune, cu toate că moartea

voluntară constituie o negare a acestui instinct); în ceea ce privește instinctul de reproducere, el îmbracă la om asemenea forme, spune Helmut Selsky, încît „senzația de plăcere poate fi disociată de scopul pe care îl reprezintă procreația“ [25], iar masculul și femela se simt legați nu numai pe plan sexual, ci și pe plan sentimental.

Se pare că ceea ce a produs la om această transmutare de instincte a fost apariția *conștiinței*. Conștiința tinde, într-adevăr, să suprime automatismele care reglementează armonios raporturile dintre animal și lume. Ființa umană trebuie să rezolve ea singură, prin inteligență, prin rațiune și prin afectivitate, problema legăturii sale cu lumea, deci și problema legăturii cu partenerul de sex opus [26]. Conștiința de sine permite, într-adevăr, individului să se simtă o ființă originală, *separată* de lume, *separată* de semenii săi. Dar dacă în același timp individul nu se simte legat de ființe și de lucruri, sentimentul de izolare — indispensabil pentru constituirea personalității — e trăit ca o angoasă.

Or, această „legătură“ cu lumea ia diferite forme : omul poate să se apropie de univers prin cunoaștere, prin munca manuală, prin creația artistică și literară ; sau el poate să se lege de semenii săi prin prietenie și dragoste.

Dar prietenia și dragostea nu satisfac nevoia de legătură cu lumea decît dacă aceste sentimente sînt *trăite* în cadrul unei acțiuni comune, acțiune în care fiecare își pune calitățile individuale în serviciul unei opere ce depășește persoana (sau cuplul) și o face să comunice cu lumea. O pereche nu trăiește iubirea doar prin

---

[25] Helmut Selsky. *Sociologie de la sexualité*, N.R.F.
[26] A se consulta, în această privință, Erich Fromm. *L'Homme pour lui même*, Editions sociales ; *Société aliénée et société saine*, Le Courrier du Livre.

atracție sexuală, ci și prin acțiunea comună care e organizarea vieții familiale, educarea copiilor, ajutorul dat celorlalți, lupta împotriva nedreptății etc. Dragostea adevărată presupune respectarea autonomiei partenerului și colaborare într-o stare de egalitate care să permită acestei mici colectivități reprezentate de cuplu să nu se închidă în sine, ci, dimpotrivă, să se deschidă spre lume. O astfel de iubire dă naștere unui sentiment de plenitudine și de împlinire, pentru că cele două ființe care alcătuiesc perechea se simt în același timp în acord cu ele însele și cu lumea (încarnată de partener). Acest profund acord cu lumea poate fi numit *dragostea-uniune* (spre deosebire de *dragostea-pasiune,* pe care o vom studia mai departe).

Dragostea-uniune, care decurge din nevoia oricărui om de a se lega de lume păstrîndu-și autonomia, ia, dealtfel, în relațiile omenești aspecte foarte diferite, chiar dacă multiplele forme de dragoste pornesc din aceeași sursă; dealtminteri, dragostea-uniune poate să se exprime la fel de bine prin dragostea sexuală, prin dragostea maternă sau paternă ori prin dragostea de oameni. Acest tip de dragoste nu izolează cuplul, ci îl apropie de ceilalți oameni: „Într-un cuplu — scrie Erich Fromm — nu este iubită o singură persoană. În «celălalt» este iubită întreaga lume, toată omenirea“ [27].

Mi se va reproșa, fără îndoială, că am descris tabloul iubirii ideale. În realitate, mi se va spune, foarte rar se întîmplă ca dragostea să ia o formă așa de armonioasă. Este adevărat; n-avem decît să privim în jur sau să citim faptele diverse din ziare sau cîteva romane, ca să ne convingem. În fond, pentru ce atîtea neînțelegeri într-un cuplu și de unde atîtea drame

[27] A se consulta în această privință Erich Fromm. *L'Art d'aimer,* Editions universitaires.

pasionale ? De ce Hermiona, care pretinde că-l iubeşte pe Pirus, pune la cale omorîrea lui ? De ce cele mai frumoase romane de dragoste sînt şi romane ale morţii ? Această dragoste-uniune nu este oare o utopie ?

E cert că dragostea-uniune n-a fost sau nu este trăită decît de o infimă minoritate. Şi asta pentru că, de-a lungul veacurilor, omul n-a ştiut să se lege de semenul său prin relaţii de colaborare, care să respecte individualitatea celuilalt. Cauza principală a diferitelor tipuri de segregaţie pare să provină din *refularea* spiritului creator al individului. Cînd educaţia sau mediul (din cauza condiţiilor economice, sociale, din cauza religiei şi a prejudecăţilor) îl împiedică pe om să-şi trăiască *concret* posibilităţile creatoare şi îl împiedică să comunice cu lumea, acesta e încercat de un sentiment neliniştitor de *izolare.* Lumea şi viaţa părîndu-i ostile, el face apel la gîndire şi imaginaţie. Neputînd să-şi *trăiască* uniunea cu celălalt în raporturile sociale, neputînd să *trăiască* în acelaşi timp afirmarea facultăţilor individuale, el *proiectează* această uniune şi această afirmare sub forma unei Idei idealizate a Uniunii, a Fericirii, care devine pentru el un Absolut. Această idee ia forme variate : Ideea unei uniuni minunate, fizică sau sentimentală, şi a Fericirii prin Dragoste, Ideea unei uniuni mistice în cadrul fenomenului religios, ideea fericirii prin triumful Rasei, al Religiei, al Ideologiei etc.

Se ajunge astfel ca *energia unitivă a conştiinţei,* care ar fi trebuit în mod normal să *unească* pe oameni în respectul individualităţii fiecăruia, cu ajutorul unei acţiuni creatoare şi solidare, să *devieze* în sensul urmăririi unei Imagini, a unei Idei absolutizate de Uniune. Cu alte cuvinte, în loc ca energia conştiinţei să fie o *energie de sinteză* (între eul meu şi lumea reală), ea *deviază* luînd forma unei ener-

gii „de urmărire". În loc să *trăiască* dragostea-uniune, omul *urmărește* Ideea mitică a Iubirii. În loc să fie *trăită* între indivizi care să-și respecte unul altuia autonomia, dragostea devine o *pasiune,* în care fiecare se străduiește să atingă și *să posede* Imaginea ideală pe care și-o face despre celălalt. În timp ce *dragostea-uniune* se bucură de autonomia celuilalt, *dragostea-pasiune* caută să-l închidă pe celălalt în închisoarea unei Iubiri absolutizate (sentimentale sau erotice) ; fiecare caută să pună mîna pe libertatea celuilalt. Așa concepe Jean-Paul Sartre dragostea. Scriitorul nu cunoaște decît aspectul pasional al acestui sentiment ; el dă impresia că ignoră existența dragostei-uniune.

Așadar nu este surprinzător că același termen desemnează și *dragostea-pasiune* și *dragostea-uniune.* Aceste două forme ale iubirii pornesc de la aceeași sursă : energia unitivă a conștiinței. Amîndouă exprimă o nevoie inconștientă de comunicare, numai că în dragostea-pasiune energia de uniune deviază într-o mistică a iubirii, în fixație amoroasă, în dorința de posesiune, în refuzul de a colabora, pe cînd în dragostea-uniune, energia de uniune conduce la înțelegere reciprocă, la acțiuni solidare și deschise spre lume, la dezvoltarea personalității fiecăruia și la colaborare.

Într-un fel, *dragostea-pasiune* este căutarea unei fuziuni mistice asemănătoare celei pe care o urmărește credinciosul, și în care individul năzuiește să piardă sentimentul izolării sale, deci să renunțe la autonomia sa. O astfel de fuziune căuta Drieu la Rochelle : „Voiam ca toți oamenii să-mi dea un răspuns — scrie el în *Memoriile lui Dirk Rapse* —, voiam să schimb răspunsul lor cu întrebarea mea. Voiam să mă umplu de sufletul lor, *ca să-l pierd pe-al meu.* Cînd spun să pierd, nu spun să distrug ; nu voiam să-mi distrug sufle-

tul, voiam să-l unesc numai cu sufletele celorlalţi oameni într-un suflet mai vast şi mai puternic. Prin caritate cu oamenii, voiam să mă unesc cu Dumnezeu... Să *mă pierd*, să uit de mine, asta voiam“ [28].

Căutarea mistică, care caracterizează dragostea-pasiune, a fost studiată în profunzime de Suzanne Lilar (deşi nu-i împărtăşim concluziile). Ea apare încă în mitul grec al Androginului : în timpurile străvechi, spune legenda, lumea era populată cu fiinţe de trei sexe : masculin, feminin şi androgin. Androginii au vrut să ia cu asalt cerul, iar Zeus i-a tăiat în două bucăţi. De atunci, fiecare jumătate nu face decît să-şi caute jumătatea complementară, ca să se unească cu ea şi să găsească fericirea absolută. Mitul Androginului exprimă în acelaşi timp suferinţa umană a separării (cea pe care o exprimă Drieu la Rochelle), dorinţa uniunii cu lumea şi căutarea unei Uniuni mistice, care ar putea pune capăt sentimentului de izolare. Dar Uniunea căutată nu este cea care ar respecta autonomia părţilor separate, ci o fuziune în care, dimpotrivă, individualităţile separate ar urma să *dispară*. Cînd cele două jumătăţi ale Androginului ajung să se întîlnească, scrie Platon în *Ospăţul*, „sufletele lor doresc altceva, ceva ce nu se poate exprima, dar se poate ghici, se poate presimţi“. Acest „ceva“ este Uniunea absolută, este extazul.

Pentru Suzanne Lilar, „dragostea dintre sexe nu este decît o parte dintr-o aspiraţie mult mai vastă, aspiraţia de a se elibera de dualitate şi de a regăsi nediferenţierea pierdută“ [29]. Mitul Androginului este în acelaşi timp mitul cuplului şi cel al reîntoarcerii în paradisul continui-

---

[28] Drieu la Rochelle. *Les Mémoires de Dirk Rapse*, Gallimard (subliniat de autor).

[29] Suzanne Lilar. *Le Couple*, Grasset, p. 18.

tăţii pierdute“ [30]. Dragostea este recucerirea „unei fericiri de altădată“ [31], din timpurile în care nu exista dualitate. Această „nostalgie fundamentală“ [32], a unui fel de Vîrstă de Aur în care nu existau indivizi conştienţi, corespunde unei dorinţe inconştiente de reîntoarcere la un mod de viaţă animal, în care toate acţiunile sînt dirijate de instinct. Este nostalgia unei stări de inconştienţă şi de pasivitate absolută şi, totodată, o fugă în faţa responsabilităţilor pe care le impune autonomia, ceea ce Fromm numeşte „frica de libertate“.

Desigur, Suzanne Lilar (care glorifică dragostea-pasiune mistică şi pare să ignore *(dragostea-uniune,* confundînd-o cu un fel de sumbră unire prozaică) critică, pe drept cuvînt, concepţia creştină, care dispreţuieşte dragostea pămîntească, slăvind iubirea divină. Suzanne Lilar crede însă că adevărata dragoste este cea pe care a încercat s-o definească Platon (cu condiţia ca definiţia să nu se aplice şi iubirii homosexuale, la care dispreţul pentru femeie îi condamna pe unii atenieni). Spre deosebire de caritas-agapé creştină, „iubirea lui Platon — scrie ea — este o iubire în care poţi alege o anumită fiinţă, venerată în scandaloasa ei singularitate ; e o iubire care se bazează pe elanul dorinţei, pe un delir care ne aduce aminte de Dumnezeu şi ne apropie de el. Dimpotrivă, erosul se lasă dirijat de natură. Se lasă vrăjit. Înainte de a sublima iubirea carnală, el se lasă captivat de trup. Detaşarea este progresivă. Este efectul unei glorificări erotice a cărei gradaţie ne este descrisă de Diotima (în *Ospăţul).* Aşadar, caritas-agapé creştină izvorăşte din iubirea de Dumnezeu şi ţine de ea, pe cînd erosul duce la ea“ [33].

---

[30] *Ibid,* p. 19.
[31] *Ibid.,* p. 184.
[32] *Ibid.,* p. 20.
[33] *Ibid.,* p. 109.

Suzanne Lilar crede, pe bună dreptate, că prin delirul său sentimental și erotic, prin refuzul autonomiei individuale dragostea-pasiune este o fuziune mistică, prefigurînd uniunea întru Domnul. Cu toate că nu e de acord cu concepția creștină, care opune iubirea umană iubirii divine, scriitoarea rămîne riguros tradiționalistă. Poziția ei e deosebit de clară, mai ales în analiza iubirii dintre Héloïse și Abélard. Viața pasională a acestui celebru cuplu este pentru scriitoare o mărturie că bărbatul și femeia sînt fundamental diferiți în fața dragostei : femeia este făcută pentru dragoste, pentru o dragoste exclusivă, pentru o dragoste sacrificiu, în timp ce bărbatul se identifică cu inteligența și cu cunoașterea. Abélard va ajunge la Dumnezeu prin inteligență, iar femeia prin sentiment (Héloïse nu va putea ajunge la Dumnezeu decît prin dragostea ei exclusivă pentru un singur bărbat) ; „Héloïse — scrie autoarea — demonstrează că împlinirea femeii este iubirea pentru un singur bărbat“ [34]. Într-adevăr, pentru Héloïse, iubirea este Absolutul, ea îi sacrifică și personalitatea, și viața, și chiar mîntuirea. Héloïse devine sclava lui Abélard. Cînd ajunge stareță la Paraclet, ea îi scrie lui Abélard : „Nu credința m-a aruncat atît de tînără în asprimea vieții monahale, ci porunca ta. Dacă prin asta n-am cîștigat nimic în ochii tăi, socotește că sacrificiul meu nu este decît zădărnicie. Nu aștept răsplata divină pentru că nu dragostea față de Dumnezeu m-a adus aici“ [35].

Ca multe femei neautonome, Héloïse și-a sacrificat toată bogăția intelectuală și afectivă Ideii absolutizate despre iubire și Imaginii idealizate a ființei iubite. Suzanne Lilar consideră că adevărata dragoste este cea a Hé-

[34] *Ibid.*, p. 103.
[35] *Ibid.*, p. 104.

loïsei pentru Abélard, dar ea pare să uite că viaţa monahală i-a fost *impusă* îndrăgostitei tocmai de cel pe care ea îl iubea ; nu Héloïse a ales-o printr-o liberă hotărîre. Ea a acceptat-o orbeşte. În această izolare materială şi morală pentru care nu era făcută (chiar eroina o mărturiseşte), Héloïse a putut să cultive o Imagine idealizată a Iubirii şi a Fericirii, a cultivat-o cu atît mai intens cu cît în mod natural inteligenţa şi sensibilitatea ei, rupte de realitatea vie, erau disponibile pentru visare. Dacă la începutul aventurii ei, Héloïse ar fi fost lăsată să ducă o viaţă activă şi creatoare, potrivită cu însuşirile ei, ea şi-ar fi putut da seama la timp de calităţile şi defectele lui Abélard şi ar fi încetat să-l idealizeze. E cazul deci să spunem că dragostea-pasiune a lui Héloïse corespunde *refulării* marilor sale posibilităţi creatoare şi nu este deloc specific feminină.

Nici Abélard nu o părăseşte pe Héloïse dintr-o virtute legată de „natura sa masculină", ci pentru că, închizînd-o pe Héloïse într-o mănăstire, el poate să rămînă liber şi să se consacre studiului şi cercetării. Abélard nu a avut nevoie să se refugieze într-o pasiune de vis, el a putut să-şi exercite practic în toată libertatea talentele sale şi să se dedice altor pasiuni decît cea amoroasă, în timp ce orgoliul său era satisfăcut de docilitatea şi sacrificiul Héloïsei. Abélard este vanitos, ambiţios şi autoritar.

Este o greşeală să se pretindă că dragostea-pasiune este inerentă unei pretinse „naturi feminine". Tristan i se supune la fel ca şi Isolda, Oreste la fel ca Hermiona. Nu negăm totuşi că, în civilizaţia noastră, femeia pare să acorde mai mare importanţă decît bărbatul acestor forme exclusive de iubire. Prin glasul revistelor feminine, autorităţile tradiţionale,

civile și religoase, veghează, dealtfel, cu grijă ca lucrurile să rămînă așa. Dar supraestimarea dragostei-pasiune la femeie nu este legată de sexul ei. Este adevărat că uneori femeia nu trăiește decît pentru dragoste, pentru dragostea față de un singur bărbat. Dar asta se întîmplă pentru că femeia este ruptă de viață, iar dragostea devine pentru ea singurul mijloc, un mijloc alienat, de a reface legătura cu lumea. Héloïse, închisă de Abélard într-o mănăstire, nu trăiește decît pentru teologul ei, iar Juliette Drouet, practic sechestrată de Victor Hugo, nu trăiește decît pentru poetul ei. Suzanne Lilar greșește, credem noi, glorificînd această formă de dragoste, care n-a fost la Hugo decît un monstruos egoism, iar la Juliette Drouet o dureroasă alienare.

Femeia cade mai ușor victima *proiecției amoroase*, adică ea este mai ușor dispusă să-și construiască o Idee idealizată despre dragoste și o Imagine înfrumusețată a bărbatului pe care crede că-l iubește, pentru că la ea nevoia creatoare, ca și nevoia de dragoste-uniune sînt refulate, mai intens decît la partenerul ei. Îndepărtată de sinteza socială și creatoare pe care bărbații o cunosc prin viața lor profesională sau socială, străină de marile pasiuni „virile" (bani, ambiție, pasiuni ideologice, joc etc.), străină de competiție și de lupta care caracterizează raporturile sociale — așa cum au fost ele organizate de bărbați —, femeia își convertește o mare parte din nevoia sa de integrare în lume într-o *proiecție amoroasă*. Astfel e considerată drept o caracteristică a naturii feminine ceea ce nu-i decît o compensație a unor nevoi vitale refulate și a unei vieți de frustrație.

În timp ce femeia caută în dragoste-pasiune o compensație a nevoilor ei refulate de creativitate și de dialog, bărbatul găsește adeseori compensații în competiția profesională, în lupta

politică. Din cauza aceasta se afirmă într-un mod cît se poate de superficial că femeile nu trăiesc *decît* pentru dragoste, pe cînd bărbaţii n-au nevoie de dragoste. În realitate, amîndouă sexele au la fel de mare nevoie de dragostea-uniune, nevoia de a stabili o legătură fiind inerentă naturii umane. Din păcate, fiindcă oamenii nu au ajuns *să trăiască concret* dragostea-uniune, fiindcă o asemenea relaţie este refulată la ambele sexe, bărbatul este copleşit de ambiţii şi de setea de putere, iar femeia se închide în dragostea-pasiune.

În ceea ce priveşte supunerea pe care Héloïse o arată lui Abélard şi Juliette Drouet lui Victor Hugo, această supunere este conformă cu stereotipurile Feminităţii. Femeia care n-a fost educată pentru autonomie, ci pentru pasivitate încearcă în faţa propriei sale individualităţi — deci în faţa sentimentului de separare de celălalt — o adevărată angoasă, de care încearcă să fugă ; pentru a se simţi în siguranţă, pentru a fi protejată de o fiinţă superioară, ea face efortul să devină exact aşa cum doreşte fiinţa iubită. Din cauza asta se spune că e în *firea* femeii să se sacrifice, că rolul ei este să fie devotată, că îi „place" să fie dominată. La drept vorbind, plăcerea de a se sacrifica nu este în *firea* femeii. Dacă femeia se sacrifică cu atîta uşurinţă, o face pentru că nu ştie să găsească o altă cale a afirmării sale. Ceea ce se numeşte jertfă de sine nu este altceva decît sacrificarea acelor elemente care ar face din ea o fiinţă umană completă, este sacrificarea posibilităţilor ei intelectuale şi afective, a posibilităţilor ei de acţiune. A-i cere femeii să se jertfească pe altarul Virilităţii, aşa cum visa Jean-Jacques Rousseau, sau să se sacrifice dragostei-pasiune, aşa cum cere Suzanne Lilar, înseamnă să condamni femeia să rămînă o fiinţă nesatisfăcută,

subdezvoltată din punct de vedere afectiv și intelectual. În același timp înseamnă să condamni bărbatul să nu găsească niciodată în soția sa *o prietenă*, înseamnă să-l condamni să se chinuiască lîngă o ființă neevoluată și misterioasă, a cărei inconștientă lipsă de satisfacție se traduce prin accese de depresiune sau de agresivitate, prin capricii neprevăzute, prin ură față de cel care-i împiedică afirmarea, ură travestită în dragoste.

Dragostea-pasiune, care se pretinde dragoste față de *celălalt*, nu este, în cele mai multe cazuri, decît o formă de narcisism : la originea acestui sentiment stau adesea singurătatea, lipsa de iubire, senzația că nu ești înțeles. Ceea ce se crede a fi „marea iubire", „iubirea nebună" (după expresia lui André Breton) este, de fapt, satisfacția narcisistă, iluzia de a fi, în sfîrșit, iubit și apreciat la adevărata valoare. „Dorința lui Tristan de a se simți iubit este mai mare decît iubirea lui pentru blonda Isolda", scrie, pe bună dreptate, Denis de Rougemont [36]. Este adevărat că femeile compensează adesea inferioritatea socială în care sînt ținute cu o Imagine idealizată asupra lor însele, imagine conformă cu dogmele Feminității (frumusețe, tinerețe, grație, sensibilitate, devotament etc.). Cînd un bărbat privește o femeie prin această imagine și începe s-o admire, femeia simte o puternică satisfacție și, la rîndul ei, începe să-și iubească cu patimă admiratorul. În felul acesta, ea iubește pe celălalt nu pentru el, ci pentru imaginea de vis pe care el și-o face despre ea, imagine care-i mărește valoarea, atît în ochii lui, cît și în ochii ei.

În dragostea narcisistă împărtășită sînt adorate, în general, două Imagini idealizate :

---

[36] Denis de Rougemont. *L'Amour et l'Occident*, Plon, p. 47.

imaginea Celuilalt, dar mai ales propria noastră imagine, reflectată în ochii lui. Nu iubim pe cineva pentru că este ceea ce este, iubim pe *acela care ne-a înțeles, ne-a recunoscut valoarea și ne adoră.* Îl supraapreciem pe celălalt pentru că nu putem crede că buna părere despre noi poate veni de la cineva mediocru. Într-un fel este vorba de un serviciu reciproc : îl idealizăm pe celălalt ca să fim idealizați ; îl ridicăm în slăvi ca să fim ridicați în slăvi și iubiți de o ființă excepțională. Cînd viața de toate zilele — și în special căsătoria — fac să pălească și apoi să se șteargă Imaginile idealizate, în locul dragostei-pasiune apare indiferența, și chiar ura. Acest lucru nu se întîmplă atunci cînd viața în comun, cu bucuriile și necazurile ei, îl învață pe fiecare să-și vadă partenerul în realitatea lui obiectivă, să-l aprecieze și să-l iubească așa cum e, cu defectele și calitățile lui. Atunci locul dragostei-pasiune îl ia, în mod spontan, dragostea-uniune.

Din păcate, adeseori, în căsătorie, dragostea-pasiune se transformă în *iubire conjugală,* adică în *iubire-datorie,* consfințită de religie și de morală, acceptată din obișnuință sau pentru a asigura copiilor în continuare un cămin. Soțul și soția constituie atunci o mică colectivitate, închisă în relații de rutină și obligații ; femeia înlocuiește *dragostea-pasiune* cu *pasiunea datoriei* (datoria devine noul ei Absolut), în timp ce bărbatul își trăiește viața pasională în afara familiei.

Dar cum searbăda Datorie nu are farmecul dragostei-pasiune, multe femei încep să trăiască dragostea-pasiune în imaginație, identificîndu-se cu eroine din filme, din reviste sau romane, iar în unele cazuri se lasă atrase de ispita adulterului (deci din nou de dragostea-

pasiune), ispită pe care o trăiesc cu un intens sentiment de vinovăţie, adulterul fiind contrar valorilor feminine de fidelitate şi datorie conjugală.

Cît despre înlocuirea monotonei dragoste-datorie conjugală cu exaltările dragostei-pasiune (sentimentală sau erotică), căutarea uniunii mistice prin dragoste nu poate să ducă decît la sacrificarea de sine, la negarea lumii reale şi a vieţii :

„Şi iată cum te lepezi de lume,
Şi nu mai ai familie, nici copii,
Nici bărbat, nici prieteni,
Şi întregul univers
Se lipseşte de tine neputincios să te înţeleagă,
Şi invocînd raţiunea“ [37].

Aşa a trăit, în afara lumii, singuratică şi prizonieră, Juliette Drouet, care plătea prin lungi perioade de plictiseală, desperare, revoltă şi sacrificiu scurtele clipe pe care i le acorda poetul (preocupat de căminul său, de arta sa, de ambiţiile şi de nenumăratele sale pasiuni amoroase ; pentru Juliette, toate opreliştile impuse de Hugo nu făceau decît să întărească marea ei dragoste-pasiune ; pentru poet, dragostea pentru Juliette se transformase în dragoste-datorie).

„Vezi tu, dragul meu Victor — îi scria Juliette Drouet lui Hugo —, viaţa asta de izolare, viaţa asta sedentară mă omoară. Îmi macin sufletul dorindu-te, îmi macin viaţa într-o cameră de cîţiva metri pătraţi. Nu doresc lume, nu doresc plăceri prosteşti, dar doresc *libertatea, libertatea* de a face ceva... Vreau să nu mai sufăr, căci îndur o mie de morţi într-un minut. Îţi cer deci să-mi dai viaţa, să trăiesc ca tine, ca toată lumea“ [38].

[37] Paul Claudel. *Le Partage de midi*, Gallimard, p. 114.
[38] Citat de Suzanne Lilar. *Op. cit.*, p. 264.

După asemenea strigăte de desperare, cum mai poate Suzanne Lilar să predice drept iubire ideală relațiile de profundă dependență și alienare dintre acești doi iubiți romantici ? Desigur, este vina Juliettei Drouet că a așteptat eliberarea de la Hugo, neavînd curajul să se elibereze singură și să ducă o viață personală. Dar e foarte greu să te eliberezi din mrejele pasiunii, mai ales cînd depinzi de un partener atît de cuceritor și atît de despotic ca Hugo. Și, este cu atît mai greu cu cît simți o plăcere morbidă să te distrugi tu însuți :

„Această măcinare a sufletului — scrie Suzanne Lilar —, această înceată erodare a vieții constituie prețul, prețul teribil cerut de orice mare iubire pămînteană sau divină care vrea să atingă absolutul". Și mai departe : „Ființa iubită este cea care te face să trăiești intens și să mori intens" (adică să *trăiești* din înflăcărare și să mori într-o contopire mistică, pierzînd sentimentul separării și al autonomiei) [39].

Sîntem, după cum se vede, în plin delir mistic ; dar dragostea adevărată nu înseamnă *fugă* de lume și euforia *distrugerii* în doi ; adevărata dragoste nu te împinge să-l atragi pe celălalt într-o vrajă morbidă, spre moarte ; adevărata iubire înseamnă să muncești împreună, să te integrezi împreună în lume, să dorești ca fiecare să rămînă „el însuși", să existe un ajutor reciproc pentru *a trăi,* a trăi în prezent. Dragostea adevărată nu caută să atingă Absolutul în exaltare și în iluzia unei contopiri artificiale, în care fiecare să-și sacrifice individualitatea sa. Ea *se creează* de-a lungul întregii vieți comune, făcînd față cu luciditate problemelor reale ; căutînd, în comun, soluții, prin dialog, această iubire se întărește, se îmbogățește și se

[39] *Ibid.*

deschide spre viaţă pînă în ultima clipă. Într-adevăr, este mult mai greu să înfrunţi lumea, să te accepţi aşa cum eşti şi să-l accepţi şi pe celălalt decît să închizi ochii ca să nu vezi problemele reale şi să fugi de propria ta personalitate.

Spre deosebire de Suzanne Lilar, Denis de Rougemont, în *Dragostea şi Occidentul,* a analizat foarte exact fenomenul dragostei-pasiune şi a observat că „sensul pasiunii este invers decît sensul vieţii. El reprezintă o sărăcire a existenţei, o asceză fără promisiunea vieţii de apoi, o neputinţă de a iubi prezentul“ [40] (această „neputinţă de a iubi prezentul“ şi viaţa conduce, în cazul unei decepţii, la tentativa sinuciderii şi chiar la crimă).

Sărăcirea existenţei produsă de dragostea-pasiune a fost studiată de Alberto Moravia în romanul său *Plictiseala* [41]. Eroul lui Moravia, Dino, se arată încă din copilărie incapabil să comunice (din cauza educaţiei primite de la mama sa) ; el e incapabil să comunice cu fiinţele (prin dragoste) şi cu lucrurile (prin artă, căci este pictor). Cuprins de o plictiseală morbidă şi incurabilă, care-i secătuieşte inspiraţia, el caută să scape de vidul său interior, de eul său izolat prin posedarea unei femei tinere, Cecilia, cu care vrea să facă experienţa unei uniuni mistice prin plăcere sexuală. Dar Cecilia este o fiinţă rece, insensibilă şi alunecoasă (de menţionat că, în această carte, bărbatul se lasă subjugat de dragostea-pasiune, în timp ce femeia este lipsită de orice urmă de sentimentalism). Cu toate că tînăra femeie se lasă prinsă de fanteziile erotice ale lui Dino, ea îi scapă mereu, iar tovărăşia ei nu-i aduce sentimentul unei împliniri. Neputînd *s-o posede,* bărbatul în-

[40] Denis de Rougemont. *Op. cit.*, p. 288.
[41] Alberto Moravia. *L'Ennui,* Flammarion.

cepe să se gîndească la moarte ca la o mîntuire și încearcă să se suprime ; eșuează, dar în timpul convalescenței descoperă încetul cu încetul existența lumii reale (pe care s-a dezvățat s-o vadă) și posibilitatea unei alte forme de iubire, care respectă integritatea și autonomia celuilalt (noi am numit-o dragostea-uniune).

În *Odihna războinicului,* Christiane de Rochefort a descris puțin diferit această dramatică căutare a uniunii mistice printr-o dragoste-pasiune erotică. În acest roman, bărbatul și femeia cer plăcerii fizice să le dea senzația că pot comunica organic, instinctual, cu forțele universale. Eroii sînt împinși nu atît de dorința de a se poseda reciproc, cît de dorința de a se pierde ca indivizi, de a se topi în forțele mistice. „Ca să astupi undeva un gol fără nume — scrie Christiane de Rochefort —, trebuia să dai de lucru mîinilor, sau dinților, sau Dumnezeu mai știe cui. Eu știam ce nume are acest gol, dar mi-aș fi pus capul jos că asta nu era iubirea, ci ceva mult mai tulbure și mult mai greu de definit — o supapă ; mereu *aceeași dorință de a întoarce spatele realității, de a se pierde, de a se distruge. Probabil că asta nu era altceva decît atracția morții*“ [42].

Nu putem decît să lăudăm luciditatea romancierei și să remarcăm că dragostea-pasiune erotică a eroinei sale, ca și dragostea posesivă a eroului lui Moravia, ca și sacrificiul Héloïsei sau al Juliettei Drouet duc la negarea prezentului și a personalității individului. Aceste forme de dragoste (erotică sau sentimentală) sînt proprii făpturilor (bărbați sau femei) care n-au ajuns încă la maturitate, autonomie, afirmare. Acestea sînt forme de dragoste *infantilă,* tentative de întoarcere

[42] Christiane de Rochefort. *Le Repos du guerrier,* p. 120.

într-un imposibil Paradis instinctual, în care omul n-are nevoie nici să gîndească, nici să acționeze, nici să creeze ; este refuzul vieții, este atracția neantului.

Pentru psihiatrul Erich Fromm, dragostea ajunsă la maturitate (pe care noi am numit-o dragostea-uniune) este forma de uniune care asigură fiecăruia integritatea. O astfel de dragoste este o forță activă care face posibil paradoxul ca cele două ființe să formeze una singură rămînînd în același timp două. Ca să iubești, nu e nevoie nici de credință mesianică, nici de visuri de putere, nici de nevoia de a fi admirat ; „trebuie să-ți depășești narcisismul — să fii capabil de obiectivitate —, să vezi oamenii așa cum sînt, și nu potrivit temerilor și dorințelor tale“ [43]. Afirmații asemănătoare găsim și la profesorul Maslow. Pentru acest psiholog, adevărata dragoste nu este căutarea unei contopiri a eului într-o Uniune în care s-ar pierde individualitățile. Adevărata dragoste, unindu-le, întărește personalitățile. „Cele două tendințe ale dragostei, una urmărind transcenderea individualității, cealaltă întărirea și afirmarea ei, sînt deci complementare, nu antagoniste“ [44].

Profesorul Maslow mai scrie : „La partenerii împliniți în cadrul unui cuplu se constată o puternică capacitate de a iubi, asociată cu un profund respect pentru celălalt și pentru sine însuși... În experiențele amoroase cele mai aprinse, acești oameni rămîn ei înșiși, stăpîni pe ei, trăind după propriile lor norme și în același timp apreciind intens prezența partenerului lor“ [45].

Am putea adăuga că, în asemenea condiții, viața în doi nu cunoaște nici monotonia, nici

---

[43] Erich Fromm. *L'art d'aimer,* Editions universitaires.
[44] Prof. Maslow citat de Betty Friedan. *Op. cit.*, p. 147
[45] *Ibid.*, p. 146.

plictiseala. Fiecare se îmbogăţeşte continuu în contact cu celălalt ; cuplul nu mai trăieşte închis în sine sau în colectivitatea familială şi, dacă gustă farmecul intimităţii, ştie că intimitatea aceasta nu este o închisoare care-l izolează de viaţă.

Lucrurile se întîmplă exact pe dos cînd unul dintre parteneri duce o viaţă exterioară activă, în timp ce celălalt rămîne acasă, ocupîndu-se doar de bunul mers al gospodăriei ; în această situaţie, orizontul celui rămas acasă se îngustează, spiritul şi inima sa riscă să se sclerozeze, iar viaţa în doi riscă să devină o succesiune de gesturi rituale ; spiritul este expus plictiselii şi e îndemnat să se refugieze în visare ; asta în cazul cînd nu se dezvoltă reacţii compensatoare de autoritarism şi agresivitate ; atunci cuplul e împins spre indiferenţă sau spre neînţelegere, care transformă atîtea căsnicii în închisoare sau în infern.

*
* *

După cum se afirmă că femeia este făcută pentru dragoste, tot aşa se pretinde că principala funcţie a femeii este maternitatea. Niciodată — se spune — femeia n-o să poată trăi la fel de liberă ca bărbatul, pentru că maternitatea o condamnă să fie legată de cămin.

Nu negăm că mii de ani femeia a fost acaparată de îndatoriri materne : sarcini repetate, alăptări îndelungate, o permanentă grijă de copii. Pînă în secolul al XIX-lea, gradul de mortalitate infantilă — şi nu numai infantilă — era atît de ridicat, încît, ca să poată asigura supravieţuirea speciei, femeia era nevoită să aducă cît mai mulţi copii pe lume. Vreme îndelungată, scopul căsătoriei a fost, mai ales,

biologic ; condiţiile nu puteau îngădui să se imagineze o pereche cu parteneri egali, ci perechea trebuia să asigure continuitatea familiei şi perpetuarea speciei (iar pentru oamenii bogaţi şi pentru proprietarii de pămînt, scopul căsătoriei era, în afară de aceasta, păstrarea averii familiale).

Aducînd pe lume cît mai mulţi copii, cultivatorii îşi asigură, în acelaşi timp, mîna de lucru ; gradul ridicat de natalitate compensa pierderile produse de războaie şi boli : ca să rămînă cu unul sau doi copii, femeia trebuia să aducă pe lume zece.

O casă plină de copii a fost considerată multă vreme un dar al cerului. Femeia, dispreţuită ca „femelă", a fost glorificată ca „Mamă". Înăuntrul Cetăţii, fiecare avea un rol bine stabilit. Rolul bărbatului era să apere Cetatea ; rolul femeii era să-l ajute în luptă. Maternitatea şi fecunditatea au fost deci datorii religioase, morale şi civice.

Cu toate acestea, glorificarea maternităţii nu era lipsită de ambiguitate : bărbatul, scutit de natură de corvezile sarcinii, ale naşterii şi alăptării, s-a crezut în orgoliul său scutit de supunere faţă de legile biologice şi s-a considerat, din cauza asta, o fiinţă superioară. Glorificînd-o ca „Mamă" (din interes sau ca s-o facă să-şi accepte mai uşor aservirea), bărbatul o dispreţuia în acelaşi timp pe femeie ca „născătoare", sclavă a naturii. Catarii înfierau căsătoria şi considerau sarcina o crimă, iar Nietzsche scria că „femeia este o problemă a cărei soluţie este sarcina". Este cunoscut dispreţul cu care naziştii, după modelul lui Bismarck, tratau femeia, impunîndu-i faimosul program al celor trei K (Kirche, Kinder, Küche — Biserica, Copiii, Bucătăria).

În plus, sarcina constituia pentru bărbat un excelent mijloc de dominaţie ; *impusă* de bărbat femeii, atîta vreme cît femeia n-a avut la dispoziţie mijloace anticoncepţionale, sarcina constituia un alt privilegiu al bărbaţilor : „să ai" femeia şi s-o laşi însărcinată era un mijloc s-o supui şi s-o obligi să rămînă acasă. Această mentalitate este departe de a fi de domeniul trecutului, chiar în medii cultivate ; cunosc un artist, partizan al femeii gospodine, care, imediat după ce s-a însurat cu o tînără, foarte activă, dornică de independenţă, se lăuda că o să-i „trîntească" cît mai repede cu putinţă doi sau trei copii ca s-o oblige să stea acasă. (Împotriva acestui superb orgoliu, căsătoria s-a dovedit sterilă, dar acest bărbat a reuşit să-şi convingă nevasta să nu mai lucreze şi s-o facă să tînjească într-o existenţă searbădă, în timp ce el se consacră unor cercetări pasionante.)

În zilele noastre, foarte mulţi bărbaţi sînt adversarii pilulei — nu pentru că pilula ar reprezenta vreun pericol pentru sănătatea femeii, cu toate că aşa „argumentează" ei, ci pentru că, datorită pilulei, femeia ar putea fi la fel de liberă din punct de vedere sexual ca şi bărbatul; pentru că pilula i-ar permite femeii să accepte sau să refuze maternitatea ; pentru că astfel ea s-ar putea sustrage dominaţiei masculine.

În epoca noastră, cînd condiţiile de subordonare biologică a femeii se prezintă sub acest nou aspect, se mai pretinde în continuare ca femeia să se consacre maternităţii în dauna altor ocupaţii. Ciudată atitudine pentru o epocă în care specia nu este pe cale de dispariţie, iar suprapopulaţia face ca progresia resurselor alimentare să nu poată ţine pasul cu expansiunea demografică.

Diferitele metode anticoncepţionale ar fi trebuit să permită limitarea liberă a numărului de naşteri (sîntem de acord că „pilula" poate reprezenta un pericol, dar ea poate fi îmbunătăţită ; în orice caz, cele cîteva inconveniente ale ei sînt neimportante în comparaţie cu suferinţa milioanelor de înfometaţi, condamnaţi la o viaţă inumană încă din copilărie) [46]. În plus, sarcinile nu reprezintă decît optsprezece sau cel mult douăzeci şi opt de luni din viaţa unei femei ; femeia este azi aproape scutită de grija alăptării ; ea poate să-şi alăpteze copilul numai cîteva luni (înainte alăptarea dura doi ani) sau chiar poate să nu-l alăpteze deloc.

Astfel, inconvenientele inerente maternităţii n-ar trebui să afecteze decît doi, cel mult şase ani din viaţa unei femei, sau chiar mai puţin, dacă femeile ar fi ajutate de diferitele organisme sociale şi dacă bărbaţii le-ar ajuta la treburile casnice, ca şi la îngrijirea copiilor (mulţi bărbaţi ar fi dispuşi dacă n-ar fi reţinuţi de orgoliul lor viril şi de sentimentul că se „înjosesc" făcînd o treabă femeiască prin tradiţie).

În zilele noastre, oamenii nu se mai căsătoresc avînd ca unic ţel procreaţia. Sexualitatea şi procreaţia sînt disociate din ce în ce mai mult, iar căsniciile au ca punct de plecare afinităţile afective.

Procreaţia tinde deci să devină conştientă. Din ce în ce mai mult ea este hotărîtă în mod liber. Dacă dezvoltarea tehnicii şi a ideologiei nu va face ca bărbatul şi femeia să alunece spre noi forme gregare, evoluţia cuplului va continua pe linia adîncirii înţelegerii sexuale, intelectuale, afective. Familia se va constitui din ce în ce mai evident ca o mică colectivitate des-

---

[46] *Pour ou contre la pilule* de doctorul Paul Chauchard şi doctorul Lagroua Weill-Hallé, Berger-Levrault.

chisă, în care adulţii se vor realiza ca indivizi, educîndu-şi copiii la şcoala autonomiei.

Progresul cunoaşterii, condiţiile moderne de viaţă, evoluţia spiritului au schimbat complet datele iniţiale. Totuşi, mulţi bărbaţi se opun acestei evoluţii şi continuă să-şi închidă soţiile în funcţia lor de mamă, refuzîndu-le promovarea profesională şi asumarea responsabilităţilor politice, care ar putea face din ele egalele bărbaţilor. Dealtfel, înseşi femeile, victime ale educaţiei primite, se tem să răstoarne echilibrul precar al căminului, echilibru care se sprijină pe sacrificiile şi umilinţele lor, şi ezită să-şi întoarcă faţa spre lumea exterioară ; în sfîrşit, concepţiile banale despre Fericire, Dragoste şi Maternitate continuă să circule, demonstrînd prin aceasta că mitul este adeseori mai trainic decît realitatea. În general copilul nu este dorit cînd mama nu este măritată, cînd mama este prea muncită sau prea înaintată în vîrstă sau cînd nu se mai înţelege cu bărbatul. Atunci, nu de puţine ori se întîmplă ca viitoarea mamă să urască copilul pe care-l va aduce pe lume şi să se transforme în mamă denaturată, în unele cazuri chiar în mamă criminală. Dealtfel, multe femei nu aşteaptă să ajungă într-o asemenea situaţie. (O anchetă a Institutului naţional de studii demografice a demonstrat că 85% din femeile franceze nu vor mai mult de trei copii[47].)

Familiile numeroase sînt admirate... În realitate, aceste familii aparţin claselor sociale celor mai puţin favorizate ; copiii — cel mai adesea nedoriţi — cresc şi se educă cum pot ; nimeni nu se-ngrijeşte nici de fericirea, nici de viitorul lor ; neputînd să urmeze studii corespunzătoare cu aptitudinile lor, cei mai înzes-

[47] Andrée Michel şi Geneviève Texier. *Op. cit., p. 47.*

traţi devin inadaptaţi şi plătesc un greu tribut delincvenţei juvenile şi bolilor mintale (75% din „bluzele negre" aparţin familiilor cu mai mult de trei copii).

„Nici o bucurie nu se compară cu bucuria maternităţii", se spune în mod curent. Or, dacă este adevărat că acei copii care cresc şi se dezvoltă armonios fac bucuria părinţilor, tot atît de adevărat este că există mulţi copii greu de crescut, care, timp de douăzeci de ani şi mai bine, pun părinţilor probleme legate de sănătatea lor, de caracterul lor, de studii, probleme dificile, la rezolvarea cărora organizarea noastră socială nu ajută cu nimic (cunoaştem copii atinşi de boli mintale sau temperamentale, care transformă viaţa părinţilor lor în infern, pentru că părinţii nu au mijloacele materiale menite să le dea îngrijirea cuvenită în aşezămintele de specialitate).

Maternitatea trebuie demistificată nu pentru a o diminua, ci pentru a permite femeilor să şi-o asume liber şi cu toată luciditatea. La om nu există „instinct" matern în stare pură, iar faptul de a aduce pe lume un copil nu conferă în mod automat mamei calităţile de care are ea nevoie pentru a face din copil o fiinţă liberă şi înfloritoare. O femeie poate să fie perfect normală, dar să nu simtă vocaţia de mamă. Dacă o asemenea femeie preferă să se consacre altor activităţi, de ce să i se dea să înţeleagă că este un monstru, de ce să i se inoculeze sentimentul culpabilităţii ?

Dimpotrivă, o femeie poate să iubească un copil adoptiv ca pe propriul ei copil. Este caracteristică fiinţei umane puterea de a crea legături de afecţiune profunde şi durabile, care depăşesc instinctul biologic, aşa cum sînt carac-

teristice ființei umane capacitatea de a-și depăși funcțiile biologice (hrană, dragoste sexuală, maternitate) și nevoia de a se consacra unor ocupații prin care să-și poată exprima creativitatea.

Dorința de a limita femeia la funcția sa maternă este tot așa de nefericită ca și dorința de a limita bărbatul la funcția sa de tată. Femeia și bărbatul își îndeplinesc cu atît mai bine rolul lor *uman* de mamă și de tată cu cît nu vor accepta ca orizontul lor să se limiteze la propria lor familie.

Tatăl și mama, egali în procreație, trebuie să fie egali și în educarea copilului. La om, maternitatea și paternitatea nu sînt două funcții esențial diferite, iar faptul de a putea aduce pe lume un copil nu trebuie, în nici un caz, să transforme femeia în sclava acestei funcții biologice. Bărbatul și femeia sînt la fel de înzestrați fizic, intelectual și afectiv ca să poată să-și îngrijească și să-și educe copiii. Nimic, în afara prejudecăților, nu împiedică un bărbat să ia parte la grijile pe care le suscită un nou-născut, nimic nu-l împiedică să-l spele, să-l îmbrace, să-l supravegheze, să-l plimbe ; dealtfel, din fericire, există soți care-și ajută nevestele în aceste îndatoriri, spre binele copilului, care, încă din leagăn, învață intuitiv să vadă în tatăl și în mama lui două ființe egale.

La drept vorbind, autoritarismul masculin a închis femeia în funcția sa biologică doar cu scopul de a o domina. Bărbatul și-a păstrat astfel sarcinile considerate nobile, lăsînd femeilor treburile monotone și diminuante și impunîndu-le aceste treburi ca *datorii*. În Franța îți trebuie destul curaj ca să îndrăznești să te eliberezi de prejudecățile legate de ideea de maternitate. Funcția maternă rămîne adesea în conștiința oamenilor un fel de renunțare la viața personală, un fel de sacrificiu de sine ;

educaţia fetelor preia aceste prejudecăţi; fetiţa a văzut-o pe mama ei sacrificîndu-se pentru copii mai mult decît pe tatăl ei ; ea a văzut-o pe mama făcînd din această abnegaţie unica justificare a existenţei sale. Fetiţa a învăţat de foarte mică, prin exemplu şi prin cuvinte, că Datoria mamei este să renunţe la personalitatea ei şi să se consacre copiilor ; nimeni n-a învăţat-o că sacrificarea personalităţii poate da naştere unor reacţii de posesiune şi agresivitate, pentru disimularea cărora devotamentul poate fi doar o mască ; nimeni n-a învăţat-o că o mamă frustrată este rareori o mamă iubitoare şi capabilă să suporte viitoarea independenţă a copiilor ei. Cînd o femeie renunţă la o activitate sau la studiile care îi plăceau ca să se mărite şi să devină mamă, ea îşi transferă aspiraţiile refulate asupra copilului, maternitatea devenind unica justificare a vieţii ei ; atunci, mamele îşi fac din copil centrul preocupărilor lor, devin exagerat de grijulii faţă de cele mai mărunte boli, faţă de cele mai neînsemnate rezultate şcolare, devin sclavele copiilor. Dragostea lor devine o temniţă, o colivie aurită, din care copilul va ieşi cu foarte multă greutate. Uneori mamele îi impun copilului idealul lor : ele hotărăsc în locul lui ce o să facă în viaţă — de obicei, ceea ce ele n-au putut să realizeze — şi nu îşi pun problema dacă acest ideal corespunde sau nu aspiraţiilor şi aptitudinilor copilului.

Maternitatea se poate transforma, în felul acesta, în pasiune, în dragoste exclusivă şi acaparatoare. Aşa cum unele femei îndrăgostite îşi sacrifică personalitatea obiectului pasiunii lor, unele mame renunţă la orice viaţă personală, la orice contact cu lumea ca să se consacre cultului copilului. Această curioasă vocaţie nu este adesea decît un mijloc inconştient de a domina

copilul, un mod subtil de a-i tăia aripile. Există tineri care renunță la o profesiune potrivită aptitudinilor lor sau refuză o căsătorie care i-ar fi făcut fericiți ca să nu îndure reproșurile mamei lor, ca să nu o vadă suferind.

Pentru o mamă posesivă, căsătoria copilului reprezintă adesea o adevărată dramă. O asemenea mamă are impresia că îi este „furat" copilul. Cînd odrasla părăsește casa, ea îi resimte lipsa ca un gol insuportabil ; devine geloasă pe ginerele sau pe nora ei și caută să se infiltreze în viața tînărului cuplu, să-și exercite autoritatea asupra lui. Simone de Beauvoir scrie, pe bună dreptate, în *Le Deuxième Sexe :*

„Moravurile noastre expun copiii la o mare primejdie, pentru că îi încredințează, legați de mîini și de picioare, unei mame care este aproape întotdeauna o femeie nesatisfăcută... ea se simte inferioară bărbatului... ea va încerca să-și compenseze frustrările prin copil. Cînd ne dăm seama în ce măsură actuala situație a femeii împiedică deplinul ei echilibru, cîte dorințe, cîte revolte, cîte pretenții, cîte revendicări o bîntuie în tăcere, ne înspăimîntă gîndul că atîția copii fără apărare sînt lăsați pe mîna ei" [48].

Și scriitoarea adaugă :

„Un paradox criminal refuză femeii activitatea politică, îi barează drumul spre carierele masculine, proclamă incapacitatea femeii în toate domeniile, dar în același timp îi atribuie cea mai delicată misiune : misiunea de a forma oameni. De dorit ar fi, evident, ca mama să fie o persoană întreagă, nu o persoană mutilată, o femeie care găsește în munca ei, în raporturile ei cu colectivitatea o împlinire. Femeia care va avea viața personală cea mai bogată este cea

[48] Simone de Beauvoir. *Op. cit.*, vol. II, p. 327.

care-i va da cel mai mult copilului şi care-i va cere cel mai puţin" [49].

Unii psihologi, ca doctoriţa Montreuil-Strauss, au recunoscut „că femeile care stau acasă prezintă mai multe tulburări nervoase subiective decît cele care exercită o meserie în afara căminului". Principala victimă a acestor tulburări nervoase este copilul. Copiii a căror mamă se realizează într-o activitate exterioară căminului sînt, dimpotrivă, mai echilibraţi şi mai apţi să înfrunte greutăţile vieţii.

Copiii cei mai reuşiţi sînt copiii cuplurilor unite, în care fiecare îşi păstrează autonomia. Familia este necesară copilului, cu condiţia ca ea să fie o familie sănătoasă, adică tatăl şi mama să dea copilului exemplul unor fiinţe autonome şi egale, legate prin dragoste, cu condiţia ca tatăl şi mama să-şi iubească copilul într-un chip normal, adică să vrea ca el să devină autonom şi sociabil, deci cu condiţia ca părinţii să nu fie nici ei închişi în cercul familial, ca ei înşişi să fie deschişi la viaţă şi la lume. Numai în asemenea condiţii, tatăl şi mama o să-i îngăduie copilului să-şi găsească singur calea sa ; fiind ei înşişi autonomi, o să-l obişnuiască şi pe el cu independenţa ; trăind ei înşişi în prietenie şi egalitate, ei vor da copiilor exemplul unei activităţi sănătoase, o activitate care uneşte pe părinţi şi pe copii, fără să-i facă să depindă unii de ceilalţi într-un mod bolnăvicios. În asemenea condiţii, copiii, cînd vor deveni adulţi, nu se vor transforma în rivalii părinţilor lor, nu vor deveni străini de familia lor, aşa cum se întîmplă atît de des ; în loc să ducă tradiţionala luptă dintre generaţii, copiii vor deveni şi ei prietenii părinţilor lor, vor fi şi ei capabili să-şi crească propriii copii în acelaşi spirit.

Raporturile armonioase între părinţi şi copii vor rămîne însă excepţii atîta vreme cît bărba-

[49] *Ibid.*, p. 341.

tul şi femeia nu vor stabili în cămin şi în afara căminului relaţii de egalitate.

* * *

Din păcate, sîntem departe de o asemenea situaţie. În numele unor principii depăşite, bărbatul modern continuă să lege femeia de cămin, în timp ce el beneficiază de bucuriile pe care i le aduce viaţa intelectuală şi socială ; nimic nu s-a schimbat cu adevărat faţă de antichitate. „Treburile din afara casei sînt treburi masculine — scria Eschil —, femeia să nu-şi bage nasul". Rolul ei este „să tacă şi să stea acasă". Mai tîrziu, Plutarh scria : „Venus, opera lui Fidias, ţinea piciorul pe o broască ţestoasă ; acesta era simbolul care arăta că datoria femeilor este să stea acasă şi să asculte" *(Precepte conjugale* — Opere morale) ; şi Cato se indigna la gîndul că o femeie poate îndrăzni să se intereseze de treburile publice : „Ar fi o răsturnare a legilor strămunilor ca femeia să poată arunca o privire în forul public, ca ea să aibă dreptul să-şi spună părerea în problemele care o privesc", scria el.

Montaigne considera că femeia nu e vrednică să guste bucuriile vieţii intelectuale şi ale meditaţiei. Acestea ar fi rezervate în exclusivitate bărbaţilor : „Cea mai folositoare şi onorabilă ştiinţă şi ocupaţie pentru femeie este ştiinţa gospodăriei".

Înţelegem foarte bine că era imposibil pentru Eschil şi chiar pentru Montaigne să se scuture de prejudecăţile şi de greşelile vremii lor. Dar într-o epocă în care femeile au dat dovada calităţilor lor intelectuale şi afective, într-o epocă în care colectivitatea şi indivizii nu mai sînt frustraţi de posibilităţi creatoare este cu totul surprinzător ca autori contemporani să reia astfel de clişee ; cît de greu îi este omului să se elibereze de anumite stereotipuri tradiţionale se

poate vedea din faptul că un psiholog cunoscut, ca doctorul André Berge, și le însușește orbește și împrumută păreri care aveau trecere într-o epocă în care femeia mai era surghiunită în gineceu :

„Femeia este, biologic, predestinată să întruchipeze căminul — scrie André Berge — ; ține deci de natura feminină să tindă spre cămin, așa cum se pare că ține de natura masculină să iasă în afara casei. În consecință, femeia trebuie să înceteze să lucreze de îndată ce are copii“ [50]. Aceste afirmații sînt cu atît mai periculoase cu cît au aerul că se sprijină pe baze științifice, cu toate că nimeni nu poate spune încă în ce constă „natura feminină“ sau „natura masculină“.

Și mai surprinzător este cazul scriitoarei Béatrice Beck, care nu pare să se elibereze de vechile condiționări, deși propria ei activitate contrazice rolul tradițional rezervat femeii. Béatrice Beck afirmă că femeia își contrazice natura dacă lucrează în afara căminului sau dacă creează în plan literar sau artistic : „Să lăsăm bărbaților geniul, iar femeilor — copiii !“ [51] — spune ea în încheierea unui articol.

În fond, cînd bărbatul își asumă bucuriile vieții exterioare căminului, femeii nu-i mai rămîne decît să-și transforme „interiorul“ în scopul absolut al vieții. Betty Friedan a arătat că, pentru cele mai multe femei americane, ocupațiile materiale și îngrijirea copiilor au căpătat o valoare mistică [52]. Femeia se identifică cu Imaginea Gospodinei perfecte. Casa ei devine un loc sacru, în care ea oficiază ; ea face să domnească ordinea și curățenia și fiecare este obligat să se supună legilor acestui rit. Din pă-

---

[50] Doctorul André Berge. *Rôle des parents à l'égard de leur fille mariée*, în *L'École des Parents*, decembrie 1958.

[51] Béatrice Beck. *Opinions et témoignages*, în *La Table Ronde*, martie 1956.

[52] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. II, p. 35.

cate, gesturile rituale îi aduc gospodinei prea puţine satisfacţii ; cele mai multe femei îşi petrec timpul făcînd curăţenie, dereticînd, aranjînd ce au împrăştiat bărbatul şi copiii, curăţind ce au murdărit ei. Simone de Beauvoir a arătat vidul din existenţa gospodinei, viaţa sa alcătuită dintr-o nesfîrşită luptă împotriva murdăriei şi a dezordinii. „Să speli, să calci, să mături, să descoperi ghemotoacele sub dulapuri înseamnă să amîni moartea refuzînd totodată viaţa ; căci, în scurgerea lui, timpul creează şi distruge în aceeaşi măsură ; gospodina nu înregistrează însă decît aspectul lui negativ“ [53].

Femeia legată de treburile casei nu inventează nimic, nu creează nimic. Satisfacţia ei e să cumpere cîte un aparat care-i simplifică munca sau vreun obiect care-i înfrumuseţează interiorul.

Dar pentru o familie cu un venit modest, cumpărarea unui aparat casnic, a unei noi mobile sau chiar a unui bibelou constituie *un eveniment* în viaţă. Plăcerea creatoare pe care o poţi găsi în transformarea decorului vieţii este deci de scurtă durată şi cedează în curînd locul muncii de rutină a întreţinerii gospodăriei. În orice caz, activitatea gospodinei nu poate să dea sentimentul de plenitudine pe care îl produce o activitate creatoare orientată către lumea din-afară.

În plus, pentru că în secolul al XX-lea căminul nu mai reuşeşte să absoarbă energia unei femei, gospodina este obligată să-şi inventeze treburi inutile, ca să-i „treacă timpul“. Altădată, în imensele case lipsite de confort, sarcina gospodinei nu se termina practic niciodată: ea trebuia să facă pîine şi conserve, să aprindă şi să întreţină focul, să spele maldăre de rufe, să calce zile în şir, să coasă singură cea mai mare parte din îmbrăcămintea ei şi a familiei

---

[53] Simone de Beauvoir. *Op. cit.*, vol. I, p. 236.

și, în același timp, să se ocupe de o liotă de copii. În zilele noastre, aceste îndeletniciri s-au simplificat : apartamentele moderne sînt mai mici, mai confortabile, sînt înzestrate cu aparate casnice și mai ușor de întreținut ; noile țesături, simplificarea îmbrăcămintei și a lenjeriei reduc sau înlătură complet cîrpitul și călcatul ; de îndată ce copiii o pornesc la școală, gospodinele dispun de cîteva ore de liniște, cu care adesea nu știu ce să facă ; multe caută să și-l umple apucîndu-se să cureţe inutil : să spele haine abia folosite, să șteargă pereți fără pete și, în felul acesta, ajung să acorde treburilor casnice mai mult timp decît acordau bunicile lor. O mare parte din munca gospodinei se transformă astfel în timp pierdut (foarte puține o mărturisesc, căci această muncă a devenit justificarea existenței lor) ; e clar că simplificarea vieții materiale și numărul mic de copii au făcut femeia disponibilă pentru o activitate în afara căminului.

Cu toate acestea, femeile care exercită o profesiune au adeseori un sentiment de culpabilitate, ele continuînd să gîndească sub semnul credințelor strămoșești și să facă din Cămin scopul absolut al vieții lor ; ele se simt vinovate că acordă întreținerii gospodăriei și bucătăriei mai puțin timp decît celelalte. Au senzația că nu-și mai îndeplinesc *Datoria* de mamă și de soție și că se plasează în afara comunității feminine. O astfel de femeie, ca să se apropie de semenele ei și să rămînă totuși Zeița protectoare a căminului, se străduiește să rezolve totul singură și-și face un punct de onoare din a refuza ajutorul bărbatului ; într-un anume sens, ea încearcă să fie iertată că nu se conformează Imaginii model despre Feminitate. Femeia care lucrează își consideră astfel profesiunea ca o piedică în calea realizării „feminității" sale ; ea evită să se consacre cu totul muncii ei, partea cea mai bună a forței ei de

muncă e încredințată căminului, iar vieții profesionale nu-i rămîne decît surplusul energiei sale, ceea ce-i compromite dintr-o dată posibilitatea de a se afirma.

O femeie trebuie să știe că, dacă nu are un ajutor eficace în casă, îi este imposibil să facă față la fel de bine și vieții profesionale, și sarcinilor de gospodină ; cînd nu este ajutată de soțul ei, femeia care lucrează ajunge la săptămîna de muncă de o sută de ore ; ea ajunge astfel să-și plătească relativa independență cu sănătatea sa fizică și mintală, cu istovirea ; ea devine, într-adevăr, victima Datoriei.

*
* *

În fond, suprema (poate inconștienta) șiretenie a bărbaților a fost aceea că au știut să impună femeii „ordinea masculină", făcînd-o să creadă că supunerea este *morală,* iar independența *imorală.* Legea masculină, care leagă femeia de cămin, s-a interiorizat în conștiința feminină sub forma *Datoriei.* În vremea noastră, bărbatul nu mai are nevoie să-și bată nevasta, nici chiar să-i comande ca să-și impună voința ; femeia găsește în propria ei *conștiință morală* un judecător sever, care îi ordonă să-și facă *Datoria* de mamă și de soție, adică să se sacrifice pe altarul Datoriei. Dacă nu se supune acestor porunci ale conștiinței ea se simte vinovată, consideră că încalcă legile Binelui ; își pierde siguranța pe care i-o dădea identificarea ei cu Imaginea ideală de Mamă și de Soție și nu-și va găsi liniștea pînă nu va izbuti să reintre, într-un fel sau altul, în ordinea morală tradițională. Viața femeii, ca a tuturor ființelor lipsite de autonomie, este făcută adesea dintr-o succesiune de acțiuni impuse de societate, dintr-un șir de datorii de care nu știe să se elibe-

reze fără o dramă de conştiinţă şi fără angoasă [54].

Să admitem că femeia are *pasiunea Datoriei,* aşa cum bărbatul are pasiunea banului sau a gloriei. Pasiunea Datoriei feminine include însă ideea dominaţiei masculine, iar bărbatul nu numai că nu încearcă să elibereze femeia de sub acest jug, ci, dimpotrivă, se străduieşte să-l menţină cît mai strîns de grumaz. O asemenea lipsă de dorinţă de eliberare predică revistele pentru femei conduse de bărbaţi, reviste care nu încetează să vorbească despre *datoriile* femeii. „De la «istorioara morală» a anilor 1825 pînă la «răvaşul» lui André Maurois sau al Marcellei Auclair în 1962, trecînd prin «Grădina sufletelor» din *Petit Echo de la Mode,* încă din 1880, de la apariţia sa, laitmotivul rămîne acelaşi : «Datoria» femeii şi iar «datoria» femeii, datoria repetată de mii de ori", scrie Evelyne Sullerot [55].

„Morala feminină" este, dealtfel, conformă moralei tradiţionale, care predică sacrificiul de sine, devotamentul, fidelitatea, simplitatea vieţii, buna dispoziţie etc. O femeie „care nu-şi face datoria" se simte deci vinovată atît ca femeie, cît şi ca om.

Bărbatul se simte însă mult mai puţin legat de valorile moralei ; viaţa lui a fost întotdeauna mai mult sau mai puţin în contradicţie cu regulile moralei tradiţionale, fără ca cineva să-i ţină socoteala, ba chiar dimpotrivă ! Astfel este în general acceptată ideea ca bărbaţii să aibă dreptul să domine, să seducă ; agresivitatea, egoismul, ambiţia, orgoliul — tot atîtea „păcate" condamnate de morala tradiţională — sînt considerate în cazul lor „virtuţi bărbăteşti" (triste „virtuţi", practicate din plin, uneori spre nenorocirea umanităţii, a statelor, a

[54] A se consulta în această privinţă Erich Fromm. *L'Homme pour lui même,* E.E.F.

[55] Evelyne Sullerot. *La presse féminine,* p. 8.

întreprinderilor, a partidelor, conduse, toate, de bărbaţi). Bărbatul care se supune regulilor morale pare efeminat şi nimeni nu-l invidiază. Puţină imoralitate, ba chiar puţină bădărănie stau bine unui bărbat, în timp ce la o femeie par monstruoase ; bărbatul are *dreptul* să seducă, femeia are *datoria* să reziste seducţiei. De ce s-ar simţi vinovaţi un ambiţios sau un Don Juan — deşi sînt imorali —, de vreme ce au aprobarea şi chiar admiraţia ambelor sexe ?

Prima Datorie a femeii este să admită că *bărbatul este Dumnezeul femeii* şi că este normal ca el s-o domine pe plan sexual, moral şi social ; bărbatul este Dumnezeul femeii pentru că el *o creează*, impunîndu-i Imaginea pe care o are el despre Feminitate. Soţul este infidel ? Vina este numai a femeii, care n-a ştiut să se conformeze acestei Imagini. Iată sfaturile date de o revistă feminină unei femei al cărei bărbat avea o amantă :

„Oare nu sînteţi şi dumneavoastră de vină pentru lipsa de afecţiune a soţului dumneavoastră ? *V-aţi conformat oare idealului lui feminin ?* Dacă aţi fi fost o parteneră cochetă, veselă, atrăgătoare, plină de fantezie şi de neprevăzut, dacă aţi fi ştiut să vă iubiţi şi să vă distraţi soţul, probabil că nu ar fi căutat în altă parte ceea ce ar fi putut găsi la el acasă“ [56].

Prin urmare, tot nefericita victimă este cea vinovată ; într-un caz invers nu s-ar fi vorbit, desigur, cu atîta indulgenţă !

A doua *datorie* a femeii este să accepte ideea că *o căsnicie e sfîntă*. Din cauza asta, *Curierul inimilor* din reviste recomandă rareori divorţul, chiar dacă femeia ştie că o înşală bărbatul. Într-o asemenea situaţie, datoria femeii este stoicismul : nu trebuie să-i facă reproşuri ; nu trebuie să-l lase să o vadă că suferă ; trebuie să

[56] În *Nous Deux* nr. 708 (subliniat de autoare).

se resemneze ; să aştepte, să ierte chiar, pentru că şi ea trebuie să se simtă oarecum vinovată de această lipsă de fidelitate a soţului. Pe o femeie al cărei bărbat vrea să divorţeze după treizeci şi unu de ani de căsătorie ca să se însoare cu secretara lui, Marcelle Ségal, în *Curierul inimii* din revista *Elle,* o sfătuieşte să refuze divorţul şi să facă totul ca să reia viaţa în comun :

„Dumneavoastră, cel puţin, aveţi conştiinţa curată — scrie ea. — Vi s-a făcut rău fără ca dumneavoastră să fi făcut cuiva rău. Datoria dumneavoastră n-are decît un nume : iertarea“ [57].

Alteia, pe care bărbatul o înşela după douăzeci şi cinci de ani de căsnicie, acelaşi poştaş îi dădea sfatul să aştepte ca bărbatul să se întoarcă şi îi aducea ca exemplu un bărbat întors acasă în pragul vîrstei de 60 de ani, adică după zece ani de infidelitate :

„Este adevărat că femeia a ştiut să-l aştepte, ca şi dumneavoastră, cu calm, fără reproşuri, fără ţipete, fără demersuri nepotrivite — scria semnatara rubricii. — Casa ei a rămas tot timpul cuibul liniştit în care soţul vinovat ştia că va putea găsi adăpost. Din cauza asta s-a întors pocăit, ca să îmbătrînească liniştit, alături de ea“.

Evident, nu se pomeneşte de calvarul prin care a trecut sărmana femeie în aceşti zece ani ; *datoria* femeii era să considere căsătoria sacră şi să aştepte...

Bărbatul are deci *dreptul* să fie fluşturatic, dar femeia are *datoria* să rămînă credincioasă. Căminul trebuie să rămînă oaza în care bărbatul, obosit de peregrinări, este sigur că găseşte adăpost şi o credincioasă Penelopă — imaginea tuturor virtuţilor domestice (se ştie că în epopeea homerică, în timp ce Ulise are o sumedenie

[57] În *Elle,* 28 iulie 1966.

de aventuri galante, Penelopa refuză să se căsătorească și își așteaptă ușuraticul soț vreme de douăzeci de ani).

O altă datorie imperioasă a femeii : *să se consacre cu trup și suflet casei și copiilor.* Un bărbat poate să-și neglijeze căminul cînd e vorba să facă carieră. O femeie însă, dacă ar face așa ceva, ar fi de condamnat. Din cauza asta, femeia care lucrează se simte atît de des vinovată. În consecință, dacă o femeie vrea să-și păstreze bărbatul și casa, ea are *datoria* să fie impecabilă din punct de vedere moral și, așa cum am văzut, seducătoare din punct de vedere fizic. În lipsa unor asemenea calități, bărbatul, care nu are aceleași obligații, are *dreptul* să prefere pe tînăra și drăguța sa secretară. Așadar, femeia are *Datoria* să fie Imaginea Frumuseții și a Binelui ; într-un fel, ea trebuie să posede o morală de sfîntă, un trup de Venus și o forță sufletească de filozof stoic. Bărbatul, dimpotrivă, are voie să fie slab, vulnerabil, irascibil ; lui îi e permis să nesocotească îndatoririle familiale. Oricare i-ar fi rătăcirile, bărbatul rămîne „sexul superior". Cu toate acestea, dominația masculină ascunde, în fond, o anumită formă de supunere : *moralmente, femeia îl domină.* De pe piedestalul virtuților ei, ea judecă slăbiciunea masculină și încearcă să-l apere de instinctele sale, de egoismul său, de slăbiciunea sa ; considerîndu-se infailibilă, ea are satisfacția de a-l „ierta" pe cel ce n-a rezistat ispitei (cel care iartă se simte moralmente superior). Înlănțuind femeia în cămin, țesînd în jurul ei o plasă de obligații morale, bărbatul a crezut că formează o sclavă. În realitate și-a format un judecător și un stăpîn. Scriitorul misogin André Suarès a exprimat foarte bine disprețul lui față de morala feminină : „Femeile — scrie el — nu pot să fie libere. Morala lor este o falsă libertate (ele au doar libertatea de a alege între *datoria* de mamă și de soție și *refuzul acestei datorii).*

Ca toate sclavele, femeile sînt morala întruchipată. Patricienii au însă zeii lor și gloria lor" [58]. André Suarès nu vrea să înțeleagă că, dacă femeia este sclava unei Datorii impuse de bărbat, bărbatul este și el sclavul dominației morale feminine și al propriilor sale pasiuni (îndeosebi pasiunea religioasă sau ideologică, sau pasiunea gloriei, dacă ar fi să ne luăm după Suarès). În realitate, nici bărbatul, nici femeia nu sînt liberi ; ei sînt pur și simplu sclavii unor pasiuni diferite, care îi opun ; lipsa pasiunilor și autonomia le-ar permite să fie deosebiți fără să fie opuși.

*

* *

Absolutizînd valorile feminine, închidem femeia în universul îngust al cuplului și al căminului, o rupem de lumea reală. În același timp însă o facem să-și supraestimeze importanța : căminul este lumea *ei ;* casa, fericirea bărbatului ei, bunăstarea copiilor, totul depinde de gradul ei de perfecțiune. Femeia ajunge să dea o mare importanță Eului ei ; sau, mai curînd, își face din ea o imagine-model (fizică și morală), cu care Eul ei caută să se contopească. Cînd reușește, e fericită și mîndră ; cînd nu reușește, e nenorocită și umilită. Femeia devine astfel adeseori victima unei purtări narcisiste : acest narcisism, după cum remarcă doamna Braun, răzbate adesea în romanele scrise sub formă de jurnal, în care editorul ține loc de confesor [59].

Cu toate acestea, ar fi greșit să credem că narcisismul este un cusur specific feminin. Bărbații sînt la fel de obsedați de Eul lor ; numai că narcisismul masculin diferă în măsura în care Eul masculin tinde să se identifice cu Modelele și Imaginile situate în afara căminului, de exemplu cu banii, cu titlurile, cu o anumită ideologie politică sau națională ;

[58] André Suarès. *A Malwida de Meysenburg. Ignorées du destinataire*, Gallimard.
[59] Doamna Braun. *Semaine de la pensée marxiste*, 1965.

Se poate spune că la femeie pasiunea pentru propriul său Eu este mai vizibilă, mai naivă, mai directă decît la bărbat, la care ambiţia se ascunde adesea sub masca unui ideal generos. De cele mai multe ori femeia încearcă să se transforme într-un obiect de seducţie sau să se conformeze modelelor furnizate de modă ; ea cere mereu oglinzii să-i spună dacă seamănă sau nu cu imaginea idealizată a tinereţii, a frumuseţii, a eleganţei. Ea se priveşte mereu, se judecă necontenit, uneori se simte identificată cu Imaginea ideală a Feminităţii, alteori nu. Viaţa ei devine astfel un perpetuu efort de *a se încadra* în acel ideal de perfecţiune feminină fixat de societate şi de reviste (adică, în fond, tot de bărbaţi).

De aici şi importanţa deosebită pe care o are moda pentru femei. Trebuie, totuşi, să notăm caracterul creator şi evolutiv al modei. Moda se schimbă fiindcă omul are nevoie să se împrospăteze, să-şi creeze o nouă îmbrăcăminte, să se adapteze evoluţiei generale (care în vremea noastră reclamă articole de îmbrăcăminte necunoscute altă dată : hanorace, pantaloni, pulovere cu guler înalt etc.). Moda este deci impulsionată de o nevoie naturală de a crea (să inventezi forme noi, să descoperi un nou gen de îmbrăcăminte, culoarea unei ţesături, să compui pieptănături care se potrivesc cel mai bine cu personalitatea ta) şi de sociabilitate (să te arăţi celorlalţi sub o înfăţişare cît mai plăcută) şi este de dorit ca moda să existe şi să evolueze.

Din păcate, în loc să caute să satisfacă cerinţele normale, croitorii încearcă să tragă foloase exploatînd narcisismul feminin şi dorinţa femeii de a-şi modela Eul cît mai pe placul bărbatului.

Înainte vreme, deşi moda evolua extrem de lent, numai femeile aparţinînd nobilimii sau marii burghezii îşi puteau permite să ţină pasul cu ea. Femeile din popor se mulţumeau să

poarte aceleaşi haine ani şi ani de-a rîndul. Azi, moda cîştigă din ce în ce mai mult teren. Ea are la dispoziţie ziare şi reviste. Eleganţa, altădată privilegiul unei clase, se democratizează. Supermagazinele oferă celei mai modeste funcţionare copia ieftină a modelului unui mare croitor. Ca să producă şi, mai ales, ca să vîndă, croitorii şi fabricile de confecţii trebuie să schimbe mereu moda, să încînte cu noile lor modele un număr cît mai mare de cumpărătoare, să le convingă să se despartă de toalete încă noi. Societatea de consum şi de risipă, constrînsă să creeze încontinuu necesităţi noi în toate domeniile, se simte obligată să accelereze schimbarea modei, tot aşa cum accelerează progresul tehnicii şi al producţiei (inventarea unor materiale textile contribuie şi ea la necontenita transformare a modei).

Ar trebui să remarcăm, de asemenea, că moda se află în strînsă legătură cu mitologia epocii : în 1967, de pildă, idealul femeii era să pară tînără şi atrăgătoare ; ca să fie seducătoare, femeia trebuia să se transforme în „nimfetă" ; de aici, şi moda provocatoare a „minijupelor" (această modă care ridiculizează şi pune în inferioritate femeia, adînceşte prăpastia dintre tineri şi adulţi, pentru că o femeie matură nu-şi poate permite să se îmbrace ca o puştoaică).

Fiecare nou tip de modă pune probleme femeii. Într-o rochie ponosită, cumpărată anul trecut, femeia se simte prost, pentru că nu mai corespunde cu ceea ce arată revistele. Cumpărîndu-şi o rochie nouă, ea speră să se apropie de Imaginea ideală a femeii ; speră să pară mai frumoasă, mai seducătoare, mai invidiată de femei şi mai admirată de bărbaţi ; noua ei rochie are aerul că-i împrospătează Eul, îi dă un plus de personalitate, îi dă o nouă forţă de atracţie. Gîndind astfel, femeia care aparţine unui mediu modest este capabilă să facă sacri-

ficii pentru o nouă toaletă, să suporte umilința de a cerși bărbatului ei banii de care are nevoie. În prima zi, cu rochia ei nouă, se va simți copleșită de fericire. Eul ei ofilit se va împrospăta (aici are loc identificarea Imaginii ideale cu hipertrofia Eului). Dar, după puțină vreme, eroina noastră va întîlni femei mult mai elegante ; răsfoind revistele, va descoperi siluete mult mai seducătoare ; atunci va începe să se îndoiască de ea însăși, să se găsească șleampătă, demodată (separarea de Imaginea ideală aduce sentimentul de umilință). Din fericire, revistele de modă sau vitrinele îi vor prezenta alte modele la care poate începe să viseze. Femeia își va închipui că, dacă își va cumpăra o rochie nouă și-și va face o nouă coafură, va întruchipa iarăși imaginea eleganței ; din nou va dori o nouă rochie, din nou va face sacrificii, din nou se va repeta ciclul de identificări cu Imaginea și de separări de Imagine.

Moda, care alimentează o stare de perpetuă *dorință*, procură, în felul acesta, femeii o viață pasională mult mai atîtătoare decît pasiunea sacrificării pentru Datorie, pentru cămin. A ține pasul cu moda înseamnă o bucurie asemănătoare cu satisfacția jucătorului, a vînătorului, a omului de afaceri. Femeia nu urmărește o șansă, o pradă, un profit. Ea urmărește să fie conformă cu „Frumusețea". Fără acest caracter pasional, ziarele de modă, revistele feminine n-ar atrage milioane de cititoare din toate mediile (mai ales în momentul prezentării colecțiilor, moment care dă senzația unei misterioase „inițieri").

Din păcate, preocuparea excesivă pentru modă o menține pe femeie în egotismul și singurătatea ei și o îndeamnă să-și dobîndească pseudopersonalitatea în detrimentul autonomiei ei. În societatea noastră, moda reprezintă o supapă pasională, pe care bărbații o îngăduie fe-

meilor pentru a le face să accepte mai uşor viaţa lor monotonă şi dependentă. Ceea ce nu-i împiedică pe unii bărbaţi să socotească „uşuratică" această pasiune feminină. Ei dispreţuiesc această frivolitate, dar uită că ei au determinat femeia să devină cochetă şi frivolă şi au făcut aceasta ca să îi bareze calea spre posturile de conducere, ca s-o domine mai bine. Firește, o asemenea poziţie nu-i împiedică să considere drept preocupări *serioase* şi *virile :* vînătoarea sau pregătirea războiului, jocul la curse sau tragerea unor sfori pentru obţinerea Legiunii de Onoare. Cinstit vorbind, „pasiunea" feminină pentru modă nu este mai „frivolă" decît multe alte pasiuni masculine. Dorinţa de a fi mai elegantă, mai seducătoare este forma frustă pe care o ia la femei dorinţa de putere. Să remarcăm deci că setea de putere feminină este mai puţin nefastă pentru specie decît a fost pînă în ziua de azi setea de putere masculină, căci această sete s-a făcut vinovată în mare măsură de nedreptăţi sociale, de conflictele religioase, naţionale, rasiale, sociale, sexuale, de violenţă şi războaie. Aceste două forme de dorinţă de putere reprezintă una forma virulentă şi cealaltă forma atenuată a aceleiaşi alienări pasionale, o alienare care pune între oameni bariere de neînţelegere şi ostilitate, ce cu greu pot fi înlăturate.

5. Rolul psihanalizei în formarea stereotipurilor masculine şi feminine

La începutul secolului al XX-lea, femeia părea că dobîndeşte progresiv drepturi egale cu bărbatul : dreptul de a face aceleaşi studii, dreptul de vot, un statut juridic şi social mai echitabil. Anumite consecinţe ale dezvoltării capitalismului şi maşinismului au frînat însă

această evoluție și au provocat întoarcerea femeii la vechea ei condiție.

Freud, ale cărui lucrări ar fi putut contribui la sfărîmarea tabuurilor sexuale, Freud, care dorea să descătușeze personalitatea autentică din fiecare individ, a fost uluitor de reacționar în problema feminină. Socotind că omul este călăuzit doar de un principiu egotist : plăcerea, Freud a avut aerul că nu cunoaște nici existența nevoilor fundamentale ale ființei umane — nevoia de a crea și nevoia de a trăi în societate —, nici consecințele dramatice la care poate duce *refularea* acestor nevoi. Legat de ideile tradiționale despre Feminitate, adică de ideile epocii sale, el nu a înțeles că bărbatul și femeia au nevoie *în aceeași măsură* să fie autonomi, să se integreze în societate, să cunoască, să creeze, să aibă prieteni, să se bucure de dragoste ; el nu a înțeles că problema opoziției dintre Virilitate și Feminitate nu este un dat al naturii, ci un dat al educației și al mediului ; el nu a înțeles că antagonismul dintre sexe este doar un aspect al problemei generale ridicate de relațiile de opoziție și de luptă cu care sînt confruntați indivizii și colectivitățile.

Cu toate că teoriile lui Freud n-au fost niciodată demonstrate științific, psihanaliza s-a aureolat cu prestigiul de Știință, iar afirmațiile ei au părut la fel de riguroase ca orice lege științifică. Sub o aparență științifică, freudismul a devenit *doctrină,* iar teoriile lui despre sexualitate au devenit *dogme,* pe care puțini psihiatri îndrăznesc să le nesocotească. Revistele feminine (mai ales în America) au prezentat unele din afirmațiile freudiste ca adevăruri științifice, le-au popularizat, le-au simplificat, dacă nu cumva le-au și deformat. Și femeile, care nu îndrăznesc să încalce tabuurile culturale, se încumetă cu atît mai puțin să pună la îndoială afirmațiile unor medici și savanți renumiți în-

tr-o epocă în care *se crede* în ştiinţă aşa cum se credea altădată în religie.

„Gîndirea freudiană — scria, pe bună dreptate, Betty Friedan — a devenit azi în Statele Unite bastionul ideologic al contrarevoluţiei sexuale“ [60].

Într-adevăr, în Statele Unite, psihanaliza a devenit o nouă religie, iar psihiatrii au luat locul preoţilor. Ei vor să convingă femeia că este, *prin însăşi natura ei,* inferioară bărbatului ; ei încearcă să înăbuşe în femeie orice pretenţie de independenţă.

Freud observase că femeile din vremea lui sufereau din cauza condiţiei de inferioritate şi că invidiau aparenta libertate masculină. El a constatat, de asemenea, că multe femei se isterizau refulîndu-şi dorinţele sexuale. Acest comportament feminin era firesc într-o epocă în care femeia, ţinută într-o totală ignoranţă a iubirii fizice şi măritată adesea împotriva voinţei sale, era pur şi simplu livrată unui bărbat, care îşi exersa asupra ei funcţia sexuală cu sadism şi o ţinea apoi prizonieră în cămin, copleşind-o cu grijile unor naşteri nedorite.

Freud credea că dorinţele şi nevrozele femeilor proveneau dintr-un fel de defect natural, inerent naturii feminine. După el, bărbatul ar fi o fiinţă perfectă, căruia nu-i lipseşte nimic, nici din punct de vedere fizic, nici moral, nici intelectual, în timp ce femeia nu e decît un bărbat mutilat — mutilarea ei intelectuală şi morală provenind, în ultimă analiză, din mutilarea ei fizică ; femeia care nu-şi acceptă condiţia inferioară ar fi o nevrozată, care ar dori cu ardoare bolnăvicioasă falusul, cu toate avantajele lui intelectuale, morale şi sociale. Pe scurt, femeia ar suferi de un „complex de castrare“, dobîndit în ziua în care fetiţa descoperă că este altfel alcătuită decît băiatul. Dorinţa de a fi bă-

[60] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. I, p. 116.

iat — la fete — și teama de a nu deveni fată — la băieți (teama de a fi castrat) — ar apărea pe la vîrsta de patru ani, în momentul în care copilul descoperă diferențele dintre sexe [61]. Descoperirea organului femeiesc ar provoca la băiat un „complex de castrare", care l-ar vindeca de complexul lui Oedip. În felul acesta ar dispărea atracția erotică față de mamă. Atunci s-ar naște acel *Super-Ego* care ar permite încadrarea individului în comunitate [62]. La rîndul său, fata recunoaște superioritatea băiatului, dar protestează împotriva inferiorității ei. Această recunoaștere deschide în fața ei trei posibilități :

1) să renunțe la viața sexuală ;
2) să revendice penisul și să încerce să ducă activități masculine, ceea ce ar însemna eșecul ei ca femeie ;
3) să-și accepte feminitatea, adică inferioritatea ei naturală.

Devenită adultă, femeia adevărată și-ar găsi fericirea prin procură, identificîndu-se cînd cu fiul, cînd cu soțul. Femeile care vor să aibă o activitate personală (adică vor să se cultive, să aibă o profesiune, să desfășoare o activitate artistică sau politică etc.) își refuză, după părerea lui Freud, feminitatea. Ele n-ar fi decît niște nevrozate, care riscă să-și nenorocească familiile. O mamă energică și activă ar fi deci o mamă „care castrează", așa cum un tată neautoritar ar fi „un bărbat castrat". Psihanaliștii americani au ajuns pînă acolo, încît spun că nevroza bărbaților se datorează mamei lor, care ar fi vrut să fie independentă și s-a virilizat. E greu de crezut așa ceva. Poate că ar fi mai bine dacă s-ar căuta cauza nevrozelor masculine în modul de viață american, dezumanizat de excesul de tehnicitate, de comercializarea vieții și,

---

[61] Sigmund Freud. *Essais de psychanalyse*, Payot, 1905.
[62] Sigmund Freud. *De la sexualité féminine*, 1921.

așa cum vom vedea, de reîntoarcerea femeii la orizontul căminului.

O pseudoștiință, devenită o nouă religie, își pune astfel în joc toată puterea de convingere ca să frîneze eliberarea femeii. Psihanaliza o obligă pe femeie să-și trăiască autonomia cu un sentiment de vinovăție. Mai mult chiar, o face să creadă că nevoia ei de autonomie este anormală, aproape monstruoasă.

Succesorii lui Freud și discipolii lui ortodocși, dresați să socotească gîndirea „părintelui psihanalizei" ca infailibilă și sacră, nu vor căuta să modifice teoriile lui. De la înălțimea autorității lor, ei vor încerca s-o determine pe femeie să renunțe la viața activă și să se mulțumească cu viața de gospodină. În Statele Unite, încercarea de a justifica expulzarea femeii din circuitul activ și transformarea ei în simplă consumatoare va fi ușurată de puterea banului, de curente „științifice" la modă și de psihanaliști. Astfel, Marie Bonaparte va pretinde că „femeia este o ființă a cărei dezvoltare s-a oprit la un moment dat" (clitorisul nefiind altceva decît un organ masculin ciuntit) [63]. Hélène Deutsch îi va nega femeii dreptul la instruire : „Femeia își plătește cunoștințele intelectuale prin pierderea unor prețioase calități feminine", scrie ea cu cea mai mare seriozitate, devenind astfel adepta teoriilor reacționare de tip Sylvain Maréchal sau Proudhon. „Toate observațiile confirmă că femeia intelectuală este masculină ; gîndirea ei caldă și intuitivă a cedat locul reflecției reci și sterile" (Hélène Deutsch face astfel, fără să vrea, procesul propriei ei gîndiri, care, dealtfel, suferă nu din cauza *feminității*, ci din cauza conformismului și a „fricii de libertate !") [64].

Aceeași psihanalistă recomandă femeii să-și asume un rol șters, să se identifice cu soțul sau cu fiul ei. Ea pretinde că independența și exer-

[63] Marie Bonaparte. *La Sexualité féminine*, 1951.
[64] Hélène Deutsch. *La Psychologie de la femme.*

citarea drepturilor civice vin în contradicție cu feminitatea. Ea se face apostolul *pasivității* feminine, ca și al tuturor celorlalte prejudecăți, care au hăituit femeia din cele mai vechi timpuri : sexualitatea femeii — spune ea — înseamnă pasivitate ; agresivitatea femeii nu acționează în afară, ci se întoarce în sine sub forma de „masochism" ; în consecință, plăcerea sexuală a femeilor ar fi legată numai de durere : dezvirginarea, nașterea implică, în mod natural, durerea. Hélène Deutsch ajunge chiar să afirme că actul sexual nu prezintă importanță decît pentru bărbat și că femeia frigidă se poate bucura de o sănătate psihică desăvîrșită. „Femeia își găsește fericirea într-o dăruire de sine tandră și maternă", scrie autoarea ; cu alte cuvinte, sacrificiul de sine al femeii ar trebui să înglobeze totul, inclusiv viața ei sexuală.

Bernard Grunberger va vorbi despre narcisismul feminin originar. După el, femeia așteaptă ca bărbatul să-i dea confirmarea impulsului ei narcisist, făcîndu-i curte, adorînd-o, acordîndu-i astfel o fărîmă de suveranitate. J. Lampl de Groot va face din dragostea feminină un sentiment de esență pasivă și narcisistă : „Femeia nu iubește — scrie el —, ea se lasă iubită. Numai bărbatul este activ" [65].

Astfel, Freud și urmașii săi au contribuit la menținerea femeii într-un rol pasiv și subaltern.

Și totuși, Freud, care vorbește uneori cu atîta siguranță despre psihologia feminină și a cărui autoritate este invocată din pricina pretinsului caracter științific al scrierilor sale, recunoștea că niciodată n-a înțeles sufletul femeii, că l-a considerat întotdeauna „o enigmă". Într-o zi i-a mărturisit Mariei Bonaparte : „Marea întrebare la care nu s-a răspuns niciodată și la care nici

[65] J. Lampl de Groot. *Contribution au problème de la féminité*, 1933.

eu n-am fost în stare să dau vreun răspuns, după treizeci de ani de studiu al sufletului feminin, este : Care sînt, în fond, dorinţele femeii ?“ [66] Probabil că Freud ar fi reuşit să-şi răspundă dacă mai întîi s-ar fi întrebat : „Care sînt dorinţele fiinţei umane ?“, deci şi ale femeilor, şi dacă n-ar fi opus sexele în mod arbitrar.

Jung, deşi psihanalist disident, n-a revizuit ideile lui Freud despre Feminitate. A făcut şi el afirmaţii discutabile, care corespundeau întru totul ideilor tradiţionale despre feminitate : „La femeie — scrie Jung —, dragostea nu este un sentiment ; numai la bărbat este sentiment : la femeie dragostea este dorinţa de viaţă“ (dragostea pentru femeie n-ar fi deci decît ceva biologic, care nu s-ar putea ridica, ca la bărbat, la un nivel de spiritualitate). Jung mai pretinde că femeia ar fi incapabilă de o activitate dezinteresată ; „Femeia care face ceva important din dragoste pentru o cauză este o rară excepţie“.

Scopul vieţii femeii ar fi căsătoria : „Femeile nu doresc aventura. Ele vor să se mărite“ [67]. Jung nu se întreabă dacă această voinţă este înnăscută sau determinată de educaţie ; el pare să ignore cît de revelatoare sînt în psihologie comportamentele care se abat de la normă (în speţă comportarea femeilor independente, capabile să nu facă din dragostea lor pentru un singur bărbat unicul scop al vieţii), după cum pare să ignore erorile pe care le putem comite rămînînd la suprafaţa lucrurilor.

După Jung, bărbatul normal este în actul sexual un agresiv. Această agresivitate este considerată un fel de lege ; alţi psihologi, ca Alfred Adler, pretind, dimpotrivă, că bărbatul echilibrat ţine seama de partenera sa, că nu este egoist, că urmăreşte crearea unei comuniuni.

---

[66] Citat de Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. I, Gonthier, p. 116.

[67] Karl Jung, citat de Ménie Grégoire. *Le Métier de femme*, Plon, p. 183.

Jung nu ține seama nici de factorul cultural și nici de evoluția moravurilor ; el nu ține seama, de pildă, de faptul că azi, în mai multe țări din Occident, femeile tind să aibă o viață sexuală tot atît de activă ca și bărbații, la fel ca femeile din unele triburi primitive studiate de M. Mead. Dealtfel, chiar dacă am accepta că pasivitatea în dragoste este pentru femeie un fapt biologic, asta nu ar însemna deloc că pasivitatea biologică obligă la pasivitate socială. Nu văd de ce s-ar generaliza comportamentul sexual la *întregul* comportament feminin.

Există și unii psihanaliști care îndrăznesc să se îndoiască de afirmațiile lui Freud sau de cele ale lui Jung. Alfred Adler, de pildă, a arătat că, încă din copilărie, educația caută să-i inoculeze femeii un sentiment de inferioritate : băiatul este de mic lăudat peste măsură, iar fetei i se prezintă neplăcerile feminine (menstruația, maternitatea, menopauza) ca un handicap de neînvins. Adler crede că în civilizația occidentală femeia își sporește sentimentul de inferioritate și fiindcă trebuie să se compare permanent cu bărbatul, care ocupă cele mai înalte poziții, are în mîna lui puterea politică, deține un rol hotărîtor în structurile sociale și morale. Cum ar putea femeia, surghiunită în activități subalterne, să fie mulțumită cu această situație ? E adevărat, unele femei încearcă să-i înlocuiască pe bărbați, devenind exagerat de energice, autoritare, ambițioase și agresive, dar ele devin așa, mai ales, ca să-și compenseze sentimentul de inferioritate.

Alte femei acceptă statutul care le-a fost impus de către bărbați. Ele adoptă o atitudine aparent umilă, ascultătoare, resemnată. Dar își compensează sentimentul de neputință cerîndu-i bărbatului considerație, grijă ; asemenea femei caută, cînd sînt tinere, să-l domine pe bărbat prin frumusețe și puterea de seducție, ori încearcă să facă din bărbat sclavul casei și vic-

tima maniei curăţeniei. „Dorinţa de a se distinge — scrie Adler — sau măcar de a depăşi, prin mijloace specific feminine, pe celelalte femei se transformă adesea, la femeile nevrozate, în mania higienei, în «boala curăţeniei», în supunere masochistă sau în cochetărie, în dorinţa de a plăcea cu orice preţ şi de a flirta în toate ocaziile“ [68].

Pentru Adler, opoziţia virilitate-feminitate domină toate cazurile de dezechilibru la bărbaţi şi la femei : bărbaţii au tendinţa să se simtă inferiori şi să-şi compenseze sentimentul de inferioritate printr-un plus de „virilitate“ (adică dovedindu-şi superioritatea printr-un plus de ambiţie şi de dorinţă de putere), iar femeia îşi compensează sentimentul de inferioritate căutînd să-l domine pe bărbat prin cochetărie şi prin autoritarismul ei în menaj :

„Natura sexuală a fenomenelor nevrotice — scrie Adler — provine din opoziţia abstractă Virilitate-Feminitate şi constituie o formă modificată a protestului viril“ [69]. Adler a observat chiar că foarte mulţi bărbaţi, de teamă să nu-şi piardă preţioasa lor „virilitate“, îşi înăbuşă orice sentiment uman, devenind agresivi şi duşmănoşi : „Orice sentiment care implică dragostea — scrie Adler în continuare — este considerat un sentiment feminin, un sentiment de supunere şi este imediat contrabalansat cu un sentiment de ură, ca expresie a protestului viril, căruia i se dă aparenţa adevărului“ [70].

Pentru Adler, echilibraţi sînt numai acei bărbaţi şi femei care au depăşit opoziţia dintre feminitate şi virilitate : „Dacă vreţi să aveţi siguranţa că vă găsiţi în prezenţa unei adevărate nevroze — scrie Adler —, întrebaţi pe

---

[68] Alfred Adler. *Le Tempérament nerveux*, Payot, p. 146.
[69] *Ibid.*, p. 15.
[70] *Ibid.*, p. 297.

interlocutor ce crede despre sexul opus și cum îl consideră : ori de cîte ori un individ se arată adversarul egalității în drepturi a sexelor sau o neagă, ori de cîte ori supraapreciază sau subapreciază celălalt sex, puteți să trageți concluzia, fără riscul de a vă înșela, că vă găsiți în fața unui ins cu trăsături nevrotice“ [71].

Erich Fromm a încercat și el să elibereze dragostea de idei preconcepute. El i-a reproșat lui Freud că socotește dragostea drept expresia exclusivă sau sublimarea instinctului sexual. El consideră că dorința sexuală este una din numeroasele forme de manifestare a nevoii universale de dragoste și de uniune cu lumea, nevoie comună celor două sexe [72]. Spre deosebire de Freud, Fromm crede că atracția sexuală nu exprimă numai nevoia de a relaxa o tensiune ; ea este manifestarea nevoii biologice a oamenilor de a comunica, nevoie care își găsește expresia concretă în unirea cu celălalt pol sexual. Erich Fromm a arătat că dorința sexuală este confundată adeseori, pe nedrept, cu dragostea ; el demonstrează că dorința sexuală poate fi stimulată uneori de anxietate și de singurătate, de dorința de a cuceri sau de a fi cucerit, de voința morbidă de a răni sau de a omorî ; ea poate fi sporită de alcool și de orice emoție puternică, de droguri etc. ; în ceea ce privește dragostea-pasiune — „nebunia în doi“ —, aceasta este de multe ori confundată cu adevărata dragoste (pe care noi am numit-o *dragoste-uniune),* dar ea nu e, adesea, decît un fenomen de dependență bolnăvicioasă și o dovadă a lipsei de autonomie.

După Fromm, adevărata dragoste are nevoie de uniune sexuală, dar cere mai mult decît satisfacerea instinctelor. Această iubire exprimă o nevoie umană universală și se manifestă,

---

[71] *Ibid.*, p. 217.

[72] Erich Fromm. *L'Art d'aimer*, Editions universitaires.

deopotrivă, în prietenie, dragostea frățească, filială, maternă și paternă etc. Dragostea adevărată nu este „un egoism în doi" sau nevoia de a umple singurătatea ; ea este expresia unui acord fundamental cu ceilalți și cu viața.

Pentru psihologi ca Maslow și Fromm, acest acord fundamental cere ca individul, indiferent de sex, să aibă o personalitate dezvoltată. Într-o epocă în care începe să fie recunoscută nevoia de afirmare individuală și în care multe femei refuză să mai fie niște ființe ciuntite, psihanaliza freudiană pare să urmeze curba regresului ; ea continuă să închidă femeia într-un sistem depășit de stereotipuri ; ea întîrzie o eliberare care, chiar și fără aceste stavile, este destul de grea, dă un sentiment de vinovăție acelor femei care doresc să se elibereze, devenind sursa unor noi nevroze.

6. Dificultățile eliberării

În momentul în care conștiința feminină se trezește dintr-un lung somn, psihanaliza freudiană încearcă s-o adoarmă din nou ; ea vrea să împiedice femeia să facă pasul hotărîtor spre individualizare. Femeia modernă continuă să trăiască dependent, într-o lume condusă mereu de bărbați. Desigur, ea nu mai este o sclavă în toată puterea cuvîntului ; ea poate avea o meserie, care să-i asigure independența materială și s-o elibereze de rolul exclusiv de mamă și de soție, dar trecutul continuă s-o apese ; în fața eliberării sale din plasa țesută de istorie și de educație, încearcă un fel de teamă ; este cuprinsă de neliniște și de sentimentul unui dezechilibru, pe care înaintașele ei nu l-au cunoscut.

Dar, pentru că problema feminină este inseparabil legată de problema masculină, „neli-

nișteі" feminine îi corespunde o „neliniște" masculină. Bărbatul modern a crescut cu ideea că el este „capul" familiei și că sexul masculin este singurul capabil să hotărască soarta lumii. Trecutul istoric și viața politică actuală îi confirmă privilegiile. Cu toate acestea, el întîlnește pe băncile facultății, la serviciu femei active și inteligente, cărora nu le poate contesta calitățile intelectuale ; adesea, soția lui lucrează și aduce o contribuție substanțială la veniturile familiei.

Faptele contrazic deci în bună parte ideile mitice cu privire la Virilitate și Feminitate. Dar, cum o parte esențială din personalitatea masculină s-a plămădit prin identificarea bărbatului cu stereotipurile virilității, formate în opoziție cu stereotipurile feminității, cei mai mulți bărbați nu sînt pregătiți să trăiască într-o relație de egalitate spontană cu femeile și nu se pot elibera de prejudecăți. Bărbatul nu acceptă să considere femeia egala sa, pentru că se teme să nu i se știrbească orgoliul, să nu-i fie amenințată securitatea. Mulți bărbați se simt stingheriți în fața femeilor din ziua de azi și stingherеala lor e alimentată și de faptul că nici femeile nu se simt prea sigure de ele însele. Trebuie oare ca bărbatul, sub aparența galanteriei, să continue a socoti femeia inferioară sau trebuie să adopte o atitudine de prietenie sinceră și să vadă în ea o egală ? Mulți bărbați se feresc să intre într-un raport de egalitate cu o femeie cu un comportament incert și preferă să rămînă la o purtare tradițională, adică la cea mai simplă soluție.

Firește, pozițiile masculine sînt mai puțin zdruncinate decît cele feminine, iar nemulțumirea masculină, dacă există, este totuși mult mai puțin profundă decît cea feminină. Se pare că Statele Unite sînt țara în care comportamentul femeilor a fost perturbat în cea mai

mare măsură. „Nemulțumirea" femeii americane a fost analizată cu multă perspicacitate de Betty Friedan. Ea constată că situația femeii americane pare să se fi înrăutățit în comparație cu anul 1939. Femeile acelei perioade aveau o meserie, erau dinamice, independente, curajoase. Azi, revistele feminine limitează femeia la rolul de mamă, soție și gospodină, la care trebuie adăugat și acela de seducătoare (bărbatul trebuie să găsească în cămin o femeie conformă cu modelul ideal de sexualitate feminină) [73]. Psihiatrii americani sînt asaltați de femei care suferă de plictiseală, de tulburări psihice, de o inexplicabilă oboseală (superconfortul caselor moderne lasă, totuși, femeilor mult timp liber). Ele se plîng cel mai adesea că viața lor e goală. După Betty Friedan, gospodina americană ar fi „prinsă în capcană" [74] ; multe anchete încearcă să demonstreze că franțuzoaica începe și ea să sufere de „sindromul gospodinei". Nemulțumirea pare să fie cu atît mai puternică cu cît femeile sînt mai culte : „Cu cît inteligența este mai vie — scrie Betty Friedan —, cu cît femeia se ridică peste nevoile materiale, cu atît plictiseala ei este mai mare" [75]. Mai ales femeile inteligente și instruite, care ar fi putut să exercite o meserie interesantă, încearcă un sentiment de frustrare cînd se văd obligate să existe doar ca gospodine. Ele resimt adesea o inconștientă invidie față de soții lor, care au norocul să facă o muncă interesantă, personală și creatoare, sau să intre în raporturi sociale interesante (am întîlnit această formă de invidie la nevestele savanților, artiștilor). Casa frumoasă, confortabilă, utilată cu tot felul de aparate a devenit, după Betty Friedan, un nou lagăr de concentrare.

---

[73] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. I, p. 31.
[74] *Ibid.*, p. 15.
[75] *Ibid.*, p. 60.

Concluziile sociologagei franceze Evelyne Sullerot se întîlnesc cu cele ale socioloagei americane. În lucrarea *Presa feminină,* Evelyne Sullerot a arătat că treburile gospodărești sînt considerate de către franțuzoaice cît se poate de plicticoase.

„Dacă ați ști cît de goală îmi simt cîteodată mintea — scrie o „casnică". — Toată viața mea se consumă în treburi gospodărești. Sufăr că nu mă pot cultiva. Și, totuși, înainte de a mă mărita, nu eram mai proastă ca altele" [76].

„La școală am învățat foarte bine — scrie alta — și m-am măritat cu un tînăr profesor universitar pentru care colegii au o stimă deosebită. Avem trei băieți : de patru ani, de trei ani și de un an și acum aștept un alt copil. Cînd m-am căsătorit, bărbatul meu și cu mine ne făceam niște proiecte pedagogice frumoase. Dar realitatea e departe de teorie !... Copiii, întreținerea unui apartament mare, bucătăria, spălatul îmi iau tot timpul. Nu mai am vreme să citesc, să mă cultiv, nu mai știu să discut inteligent cu bărbatul meu. Sufăr din cauza asta și văd că el este agasat cînd mă găsește obosită" [77].

Aceleași accente într-o anchetă întreprinsă de Thérèse de Saint-Phalle [78].

„Mă plictisesc de moarte într-un apartament confortabil, cu toate că citesc și ascult muzică — scrie o gospodină. — Duc o viață «izolată». Bărbatul meu are ocupațiile lui, prietenii lui, eu n-am pe nimeni în orașul ăsta, în care de-abia ne-am mutat. M-am gîndit să lucrez cu jumătate de normă. Am fost refuzată pentru că am copil mic și aș putea lipsi de la birou cînd ar face «bolile copilăriei». Am fost găsită și puțin cam prea în vîrstă"...

---

[76] Evelyne Sullerot. *La Presse féminine,* Ed. Armand Colin, p. 178.
[77] *Ibid.,* p. 179 și 180.
[78] În *Le Monde,* 28 ianuarie 1965.

„Bărbatul meu nu prea înţelege de ce mă plictisesc — scrie o alta. — Cum ar putea el să înţeleagă că grijile gospodăreşti lasă spiritul liber ? Cum ar putea să înţeleagă plictiseala acumulată de o muncă fără glorie, care nu se bucură niciodată de nici o recunoştinţă ? Cum ar putea să înţeleagă că spiritul, chiar şi feminin, chiar şi ruginit, poate să fie însetat de noutăţi, de altceva decît de pălăvrăgeli femeieşti, de rochii sau de copii ?"

O anchetă iniţiată de Ménie Grégoire demonstrează că tinerele franţuzoaice refuză imaginea tradiţională a femeii :

„Spunem nu unei vieţi plate şi fără orizont, copleşită de grijile familiale, de gospodărie, de copii şi de nimic altceva", scrie o fată [79].

Cele mai multe refuză să se subordoneze soţului, să-şi sacrifice calităţile personale, acuză lipsa de independenţă, lipsa de orizont, mediocritatea intelectuală a femeii etc...

Nemulţumirea, adeseori latentă la tinereţe, cînd femeia este preocupată de creşterea copiilor, poate să se transforme într-o criză dramatică atunci cînd femeia ajunge la 50 de ani şi simte că mai are în faţă vreo douăzeci de ani de viaţă activă, dar că nu mai are nimic de făcut, ca şi cum existenţa ei ar fi inutilă.

„Am cincizeci de ani — scrie o femeie la *Curierul inimii* dintr-o revistă pentru femei — şi, în momentul în care credeam că-mi găsesc liniştea, descopăr noi greutăţi. Băiatul şi fata mea sînt căsătoriţi şi fericiţi. Bărbatul meu, care este de aceeaşi vîrstă cu mine, se află în plină activitate şi a primit un post important. Plecarea copiilor a fost şi pentru el, şi pentru mine o grea încercare. Dar el a ştiut să umple golul. Poate că sfîrşitul grijilor familiale i-au lăsat spiritul mai liber pentru treburile lui. Dar eu ?... Eu îmi dau seama acum că am trăit

---

[79] Ménie Grégoire. *Le Métier de femme*, Plon, p. 18.

întotdeauna viața altora. Rațiunea mea de a trăi, bucuriile mele veneau întotdeauna din căminul meu, care îmi ținea loc de profesiune. Am, cum se spune, «totul ca să fiu fericită»... Știu să primesc lecțiile de modestie pe care mi le dă oglinda și înțeleg că bărbatul meu nu mai acordă mare importanță singurătății noastre în doi... Gospodăria, croitoria, grădinăritul, lectura, televiziunea, operele sociale, mă ocup de toate... Dar resimt, ca un gol deprimant, sentimentul propriei mele inutilități. Cînd avem invitați sau sîntem invitați, mi se întîmplă să-mi observ contemporanele. Este oare o părere ? Mi se pare că regăsesc la cele mai multe, cu toate că nici una nu vorbește despre aceasta, aceeași derută sufletească" [80].

Într-adevăr, în tinerețe, femeia *se salvează* de sentimentul vidului, așteptînd un miracol care să-i aducă fericirea ; ea caută satisfacții în dragoste, în maternitate, în schimbarea apartamentului, în confort, în plăcerea de a achiziționa noi și noi obiecte ; dar la cincizeci de ani, copiii au crescut, apartamentul este asigurat și ajungi să te convingi că nu există miracole ; atunci te regăsești față în față cu libertatea ta, dar nimeni nu te-a învățat vreodată să trăiești liber, niciodată libertatea asta nu s-a concretizat într-o acțiune creatoare ; acum această libertate îți produce o îngrozitoare teamă.

„Frumoasă descoperire — scrie Simone de Beauvoir — această libertate cîștigată în clipa în care femeia nu mai are nimic de făcut cu ea... La cincizeci de ani, femeia nu știe ce să facă cu libertatea pentru că nu a fost învățată decît să se devoteze, iar acum nimeni nu mai are nevoie de devotamentul ei. Inutilă, lipsită de sens, femeia își contemplă fără speranță

[80] Evelyne Sullerot. *Op. cit.*, p. 181 și 182.

lungii ani care i-au mai rămas și murmură : «Nimeni n-are nevoie de mine»“ [81].

Femeii mature nu-i rămîne decît perspectiva unei bătrîneți fără rost, în timp ce bărbatul ei, adesea pe culmile carierei, are în față încă mulți ani de activitate.

Față de cîteva femei curajoase, care ajung să se „recicleze“, cîte femei acre și blazate, care își compensează sentimentul de frustrare cu pălăvrăgeli în jurul unei cești de ceai sau amestecîndu-se în căminele copiilor lor, căutînd să fie astfel din nou folositoare sau să se bucure de o nouă autoritate !

În fond, fie că sînt tinere sau mature, multe femei moderne trec printr-o „criză de identitate“. Femeia care stă acasă, copleșită de treburile gospodărești, are impresia că trăiește departe de lume, că nu-și exprimă propria ei personalitate și că nu trăiește decît prin bărbatul sau prin copiii ei, că nu este o ființă completă, într-un cuvînt că nu are *personalitate*. Iată cîteva răspunsuri înregistrate de Betty Friedan :

„Am impresia că nu exist“ [82].

„Am impresia că nu am personalitate“ [83].

„Am impresia că nu trăiesc“ [84].

„N-am știut niciodată cine sînt“ [85].

„Necazul este că sînt întotdeauna mama copiilor mei și soția pastorului, că nu sînt niciodată eu însămi“ [86].

Răspunsuri asemănătoare au fost culese din toate mediile.

Acum cincizeci de ani, femeile își îndeplineau treburile gospodărești fără să-și pună asemenea

---

[81] Simone de Beauvoir. *Op. cit.*, vol. II, p. 405.
[82] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. I, p. 12.
[83] *Ibid.*, p. 13 și 14.
[84] *Ibid.*, p. 14.
[85] *Ibid.*, p. 81.
[86] *Ibid.*, p. 21.

probleme. Ceea ce nu înseamnă că supunerea lor nu le producea tulburări (bolnavele îngrijite de Freud susţin contrarul), dar aceste tulburări nu îmbrăcau încă haina unei „crize de identitate".

„Am ferma convingere — scrie Betty Friedan — că pentru femeia de azi fondul problemei nu ţine de o problemă sexuală, ci de o problemă de identitate, condiţionată de mistica feminităţii... Am ferma convingere că, exact aşa cum secolul reginei Victoria i-a reprimat femeii nevoile sexuale, astăzi ştiinţa şi cultura noastră îi frînează aspiraţiile ei spirituale, intelectuale, umane, care nu decurg neapărat din rolul ei senzual" [87].

Într-adevăr, bunicile noastre aproape că nu cunoşteau o asemenea criză. Ele se integrau colectivităţii familiale şi celei sociale şi adoptau credinţele şi tradiţiile curente într-o deplină *conformitate* cu ceea ce le cerea societatea condusă de bărbaţi ; ele îşi făceau chiar o mîndrie din această supunere : femeia independentă era acoperită de ruşine, considerată de comunitatea femeilor „cinstite" un fel de monstru (să ne gîndim la dezaprobarea cu care a fost privită George Sand în prima parte a vieţii sale). În zilele noastre a avut loc, totuşi, o anumită evoluţie : o femeie care exercită o profesiune, o celibatară cu o viaţă liberă nu mai este condamnată de societate. Femeia modernă a depăşit într-o oarecare măsură clişeele tradiţionale legate de ideea de Feminitate. Nemaiconfundîndu-se, ca altădată, cu aceste clişee, ea a căpătat conştiinţa că poate dobîndi o anumită independenţă faţă de mediul ei social şi faţă de propriile ei credinţe — deci că are o personalitate proprie — şi, în consecinţă, că nu mai are de ce să se conformeze unor Modele perimate.

---

[87] *Ibid.*, p. 82.

Din păcate, o asemenea atitudine nu există încă decît într-un stadiu incipient. Influența Modelelor culturale este încă puternică. Nemulțumirea feminină provine dintr-o stare interioară ambivalentă : femeia simte nevoia unei vieți personale, dar în același timp îi este teamă să nu piardă siguranța pe care i-o ofereau vechile valori feminine. Ea se teme că, dacă va refuza să joace *în exclusivitate* rolul tradițional de Mamă și Soție, deci dacă va renunța la pseudopersonalitatea ei, ar putea să se trezească, la un moment dat, fără nici un fel de personalitate. Pe de altă parte, ea simte că, dacă se va mărgini la rolul ei de gospodină, se va întemnița și își va pierde personalitatea. În felul acesta, femeia modernă oscilează permanent între nevoia de independență și dorința de a se agăța de vechile valori ; ea nu izbutește să-și trăiască din plin nici libertatea, nici supunerea : ea poate fuma în public, poate să-și conducă mașina, poate, cîteodată, să plece singură în vacanță, dar structura gîndirii ei, preocupările ei rămîn conforme stereotipurilor feminine. Femeia modernă ar vrea să se desprindă de pseudopersonalitatea care o făcea pe bunica ei asemănătoare cu toate celelalte femei, dar este veșnic în căutarea unei personalități autentice, o personalitate care să dea responsabilităților sale un sens și s-o lege de lume într-un mod creator.

Dealtfel trebuie să notăm că această „criză de identitate" nu este proprie numai femeilor. În epoca noastră această criză o trăiesc toți aceia (bărbați sau femei) care au respins sistemele de gîndire autoritariste și pasionale, fără a reuși însă să atingă o stare de autonomie și fără a izbuti să se angajeze total pe calea libertății. Tinerii care nu mai cred în valorile generațiilor precedente, dar nu știu încă să-și ia des-

tinul în propriile mîini sînt, ca și femeile, principalele victime ale crizei de identitate.

Ca să venim în ajutorul acestor victime nu trebuie să ne bazăm pe structurile sociale existente. Structurile existente, fiind ele însele ierarhizate și dogmatice, nu sînt în stare să educe indivizii în spiritul autonomiei și al egalității. Nu trebuie să ne bazăm nici pe psihanaliza freudiană, care ignoră nevoile fundamentale de creativitate și de sociabilitate ale omului. Cu atît mai puțin putem să ne bizuim pe mijloacele de comunicare în mase, pentru că acestea se află întotdeauna în slujba forțelor reacționare și conformiste.

Ajungînd aici, ar trebui să spunem un cuvînt și despre revistele pentru femei. Aceste reviste nu ignoră dorința femeilor moderne de a dobîndi o personalitate proprie. Dar, în loc să-i arate femeii greutățile legate de dobîndirea unei asemenea personalități, aceste reviste se mulțumesc să dea femeilor „rețete" simple și rapide, care vor să împace nevoia ei de a avea o viață personală cu „îndatoririle" ei clasice ; folosind un anume machiaj, îmbrăcîndu-se într-un anumit stil, adoptînd o anume coafură, ele promit femeilor că vor izbuti să-și cultive trăsăturile „personale" și calitățile specific „feminine". La cronica modei, mulți cronicari îndeamnă femeia să-și camufleze și micul său rest de personalitate autentică ; prin machiaj, spun ei, femeia o să poată deveni „cu totul alta", bineînțeles cu mult mai seducătoare :

„Cu ajutorul pensetei, al voaletei și al penelor trebuie să învățați — spune unul dintre cronicari — să umpleți vidul din privirea dumneavoastră, făcîndu-vă interesantă. Trebuie să învățați să dați frunții dumneavoastră reflexe palide, să învățați să vă sugeți obrajii bucălați, să îndulciți amărăciunea cearcănelor, *să simulați un aer maladiv* dacă natura v-a făcut mai

voinică și un aer viguros dacă natura v-a dat o înfățișare ca a Margueritei Gauthier" [88].

În aparență s-ar putea spune că revistele țin seama de dorința femeilor de a avea o personalitate. În fapt, ele nu fac decît să le tragă pe sfoară, să le furnizeze în chip paradoxal *Modele* (în timp ce individul cu adevărat personal nu se compară cu nimic și cu nimeni, nu joacă nici un rol, dorește *să fie,* și nu *să pară,* vrea să-și armonizeze *spontan* viața sa interioară cu aspectul său exterior) ; aceste publicații exaltă narcisismul feminin ; ele încearcă să convingă femeile că este destul să schimbe aparența pentru a dobîndi o nouă identitate, dar evită să le îndemne să se elibereze de condiționările lor interioare ; mai mult, ca să o facă pe femeie să înghită mai ușor pilula aservirii sale, aceste reviste dau conformismului feminin iluzia personalității. Toate cacialmalele sînt posibile, nimic nu se precupețește pentru a spori deruta femeii, pentru a nu o scoate din mentalitatea ei infantilă, pentru a o împiedica să vadă limpede situația ei și să acționeze ca o ființă responsabilă. Aceste sfaturi ipocrite împiedică pînă și femeia animată de un spirit de autonomie să se elibereze. Cum să nu se simtă ea, în fața unor asemenea sfaturi, cuprinsă de frica de libertate ?

A dori să se elibereze înseamnă pentru o femeie a urca de la stadiul infantil, în care a fost ținută pînă acum, la un stadiu adult necunoscut, fără ca nimeni s-o treacă automat de la dependență la libertate. A se elibera înseamnă a accepta să fie altfel decît celelalte femei, să gîndească altfel decît celelalte ; înseamnă a suporta să fie ținta disprețului sau a ostilității bărbaților ; înseamnă a se certa cu propriul său bărbat, cu ființele dragi, înseamnă a îndrăzni să compromită echilibrul căminului, deoarece

[88] În *Combat,* 4 noiembrie 1966 (subliniat de autor).

femeia este cea care duce greul căminului, pe sacrificiul ei se clădește echilibrul conjugal.

A se elibera înseamnă pentru o femeie a avea curajul să se creeze ea însăși, a suporta nesiguranța și spaimele care însoțesc orice încercare de eliberare adevărată, înainte de a fi descoperit o cale proprie. Înseamnă să îndrăznească să trăiască înotînd împotriva curentului, fiind în același timp adînc implîntată în societate. Înseamnă să știe să suporte nenumăratele obstacole ridicate de autoritarismul masculin și de conformismul celorlalte femei (refuzul soțului de a se ocupa de casă cot la cot cu soția sa, refuzul patronilor de a promova femeile, absența serviciilor sociale pentru supravegherea copiilor în timpul în care ea trebuie să fie la lucru, lupta împotriva oboselii și a descurajării etc.). A se elibera înseamnă pentru o femeie a îndrăzni să înfrunte aceste obstacole și această nesiguranță, să le înfrunte singură, fără sprijinul bărbaților, care n-au habar de greutățile femeilor și nici nu vor să le cunoască, preferînd să atribuie rolul subaltern pe care-l joacă încă femeia unei „inferiorități" naturale, și nu existenței unor asemenea greutăți.

Mulți bărbați pretind că, fiind egală cu bărbatul din punct de vedere juridic și social, femeia are în mînă totul ca să se elibereze și deci este direct vinovată dacă joacă în lume un rol secundar. Asemenea bărbați, identificați cu ideea de Virilitate, nu fac decît să demonstreze că nu știu să vadă realitatea feminină. Ei par să ignore că, pentru a te detașa de un comportament adînc înrădăcinat în psihé de educație și de mediu, pentru a putea suporta spaima de a trăi la marginea ideilor admise îndeobște, trebuie să ai forța de a depăși tabuurile sociale și morale (tabuuri care își au rădăcinile în copilărie, ba chiar mult mai departe, la începuturile

istoriei). Dar cîți bărbați au curajul pe care îl cer femeilor ? Cîți bărbați sînt în stare să meargă împotriva curentului societății ? Cîți bărbați îndrăznesc să spună „nu" conformismului, „nu" nedreptății sociale, „nu" înarmării ? Pionierii libertății — bărbați și femei — au fost întotdeauna excepții, deoarece puțini oameni sînt capabili să înfrunte nesiguranța pe care o aduce refuzarea spiritului de turmă și a valorilor absolute sociale, morale sau religioase.

Multe femei care ar avea curajul de a refuza mitul Feminității și de a înfrunta greutățile unei vieți autonome, *practic* nu pot s-o facă. Spiritul de autonomie nu este o calitate abstractă, care poate să se dezvolte doar în gîndire, în singurătate. Autonomia este o calitate esențialmente dinamică, o calitate care *se trăiește* prin exercitarea unei activități individuale și sociale, o activitate care permite calităților individuale să fie recunoscute și apreciate de ceilalți. Dar, ca să-ți dezvolți calitățile, trebuie să ți le cunoști. Din păcate, cele mai multe femei nu-și cunosc posibilitățile, multe au fost lăsate în ignoranță, altele au renunțat la studii încă de la nașterea primului copil ; multe femei n-au nici o pregătire profesională sau nu pot să spere decît posturi de subalterne ; cum să devii autonom, cum să exerciți o activitate creatoare, cînd sufletul și mintea ta sînt lăsate în paragină, cînd nimeni nu te ajută nici să le plivești de buruieni, nici să le cultivi și cînd mediul te descurajează ? Nu este deci de mirare că atîtea femei se resemnează și că foarte puține ies libere din conflictul care opune nevoia lor de creativitate vieții de rutină, de dependență și de singurătate pe care o duc înăuntrul căminului lor. Doar cîteva privilegiate (femei din rîndul burgheziei culte sau al elitei claselor de mijloc) au dobîndit o anumită libertate, bene-

ficiind de condiții sociale favorabile pentru a-și crește copiii cu ajutorul unei alte persoane, a obține posturi de răspundere sau a duce o viață personală (ca avocate, medici, conducătoare de întreprinderi, scriitoare, artiste, învățătoare etc.). Ele au fost destul de lucide și de curajoase ca să se desprindă de condiționările sociale impuse sexului lor. Aceste femei, care sînt însă excepții, tind să devină din ce în ce mai numeroase : ele prefigurează, să sperăm, condiția femeii viitorului.

În ceea ce privește numeroasele femei care suferă de starea de „nemulțumire" descrisă de Betty Friedan, ele trebuie să știe că eliberarea începe întotdeauna cu o asemenea stare de anxietate. „Angoasa este produsul unei lumi clădite numai pe valori virile — scrie François d'Eaubonne —, și care nu poate decît să nemulțumească pe cei ce o suportă în loc să o creeze" [89]. Pe de altă parte, psihiatrul Rollo May observă că „angoasa apare la individ în momentul în care se ivește o posibilitate de a se realiza total, dar această posibilitate presupune renunțarea la securitatea actuală și dă naștere tendinței de a refuza șansa care se oferă" [90].

Pentru femeile care au și posibilitățile materiale și capacitatea intelectuală și afectivă să se elibereze, problema constă în a ști să reziste fascinației mitului, adică în a înțelege că nesatisfacția lor, oricît de neplăcută ar fi, este normală și necesară, în a avea curajul de a nu evada din anxietatea lor prin nenumăratele „mecanisme de evadare" și varietăți de „opium cultural" [91] pe care le oferă civilizația noastră (hiperactivitate, frenezia consumului, identifi-

[89] François d'Eaubonne. *Y a-t-il encore des hommes ?*, Flammarion, p. 198.

[90] Rollo May, citat de Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. II, p. 133.

[91] Expresiile sînt ale lui Erich Fromm.

cări succesive cu imagini idealizate despre sine, furnizate de reviste, evadare în vis, datorită romanelor, cinematografului, cultului copilului etc.), în a avea îndrăzneala, mai presus de orice, de a se deschide spre lumea reală, cultivîndu-se, dobîndind o formație profesională, participînd la viața publică.

Cîțiva gînditori și scriitori au dat cîteodată impresia că vor să ajute femeile. Și, totuși, poziția ambiguă a unora a contribuit mai curînd la încîlcirea decît la limpezirea problemei.

Platon a întrevăzut o formă de egalitate între bărbat și femeie : „Femeia și bărbatul au o natură identică, potrivită pentru apărarea Cetății — scria el în *Republica*. — Între ei este numai o diferență de forță". Dar pentru Platon, sexele nu sînt egale decît în măsura în care împărtășesc cultul Cetății și participă la apărarea ei ; în Cetatea ideală a lui Platon, femeile au obligația să devină războinici, ca și bărbații *(Legile)*. Soldatul-femeie trebuie să fie egal cu soldatul-bărbat, ceea ce nu înseamnă că femeia ar fi mai puțin disprețuită ca individ ; ea este considerată tot ca un obiect, Platon propunînd punerea în comun a femeilor și a copiilor. Se știe că Platon, ca toți contemporanii săi, disprețuia îndeajuns femeile ca să prefere dragostea bărbaților și că mulțumea zeilor „că l-au creat liber, și nu sclav, bărbat, și nu femeie".

Creștinismul a fost la începuturile lui, așa cum am văzut, egalitar. „Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul său :... bărbat și femeie i-a făcut", citim în prima parte din *Facerea*. Bărbatul și femeia sînt egali pentru că amîndoi sînt asemănători cu chipul Domnului. Sfîntul Pavel va spune la fel : „Căci toți sînteți fiii lui Dumnezeu, prin credința în Iisus Hristos... Nu mai

este nici iudeu, nici elin, nu mai este rob, nici slobod, nu mai este parte bărbătească și parte femeiască, pentru că voi toți una sînteți, întru Iisus Hristos“ [92]. Sfîntul Pavel are meritul de a fi înțeles că problema egalității sexelor este de aceeași natură ca și problema egalității raselor, a egalității oamenilor în general, dar această egalitate nu există pentru el decît în viața de apoi. Pentru viața terestră, sfîntul Pavel preconizează cu vehemență supunerea femeii în fața bărbatului, a celor umili în fața conducătorilor și supunerea tuturor în fața Statului.

Contradicții asemănătoare găsim și la Toma d'Aquino : „Căsătoria stabilește egalitatea persoanelor“, scrie el [93], ceea ce nu-l împiedică să afirme că „femeia este prin natura ei supusă bărbatului ca unui stăpîn și n-are dreptul să se sustragă autorității lui“ [94] și că „femeia a fost creată, în esență, ca să ajute bărbatului, să dea copiilor îngrijirile trebuincioase, iar nu bărbatul ca să ajute femeii“ [95]. Ne dăm seama de respectul real al lui Toma d'Aquino pentru femeie după furia cu care se aruncă împotriva celor ce încearcă să împiedice procrearea, greșeală pe care o consideră mai gravă ca violul.

Biserica catolică a dus mai departe aceste concepții, reținînd din învățăturile Părinților Bisericii doar spiritul acestei segregații și arătînd intransigență în apărarea inegalității sexelor întotdeauna și pretutindeni unde era atotputernică, de pildă în Italia sau Spania. În asemenea țări, femeia a fost întotdeauna considerată inferioară bărbatului, în același timp obiect de plăcere și instrument de reproducere. Bi-

---

[92] *Epistola către galateni*, 3.
[93] Thomas d'Aquin. *Somme théologique*. Supliment, întrebarea 44, art. 2.
[94] Thomas d'Aquin. *Somme contre les gentils*, cap. 123.
[95] Thomas d'Aquin. *Somme théologique*. Supliment, întrebarea 44, art. 2.

serica a propovăduit tot timpul legarea femeii de cămin ; ea s-a ridicat întotdeauna împotriva folosirii metodelor anticoncepționale (mai ales de către femei !) ; ea a sprijinit întotdeauna bărbatul în revendicările lui de cap al familiei.

Deși protestantismul modern dă dovadă de idei mai largi decît catolicismul, Luther a avut, în problema egalității sexelor, aceeași poziție ambiguă. Desigur, el respingea ideea ca preoții să nu se căsătorească, considerînd căsnicia o instituție sfîntă, dorită de Dumnezeu, și, ca să dea exemplu, s-a căsătorit el însuși cu călugărița Ecaterina ; în același timp însă, Luther l-a atacat pe umanistul Vivès, considerîndu-l un spirit periculos, pentru că îndrăznea să ceară o mai largă instruire a femeii.

Ioan al XXIII-lea, care trece drept un papă revoluționar, nu s-a ridicat nici el deasupra acestei ambiguități : el afirmă egalitatea sexelor *în principiu*, dar pe plan practic emite rezerve, care tind să limiteze activitatea femeii la rolul ei biologic.

Enciclica *Pacem in Terris* se caracterizează printr-o dorință de reîntoarcere la tradiționalism și de liberalism : „Din ce în ce mai conștientă de demnitatea ei umană — spune textul pontifical —, femeia nu mai acceptă să fie considerată un instrument, ea cere să fie tratată ca o ființă, atît în viața privată, cît și în viața publică" ; în casă, „soțul și soția sînt egali în drepturi și îndatoriri". Dar urmează restricțiile : „Pe plan profesional, munca femeii trebuie să se armonizeze cu cerințele sexului ei și cu îndatoririle ei de soție și mamă". Bineînțeles că pentru bărbați nu este prevăzută nici un fel de restricție, iar procedeele anticoncepționale sînt condamnate de papă ca „mijloace nevrednice de demnitatea umană".

Poziția lui Paul Claudel este deosebit de echivocă și de primejdioasă pentru emanciparea

femeii. Scriitorul propagă ideea că măreția femeii stă în faptul că ea își acceptă rolul tradițional. Această acceptare o face mediatoare între bărbat și Dumnezeu. În *Pantoful de satin*, sarcina de a-l conduce pe bărbat spre Dumnezeu i-o încredințează Prouhèzei. Mai aproape de divinitate decît bărbatul, femeia poate să se considere, într-un sens, superioară lui. Teilhard de Chardin idealizează femeia în același spirit în care o face Claudel : „Prin Carnea Femeii strălucește spiritul Realității universale", scrie el și adaugă : „Prin femeie, Universul este cel ce vine în realitate în întîmpinarea bărbatului" [96].

Claudel și Teilhard îi dau femeii un dar otrăvit ; dacă femeia nu-și asumă rolul tradițional de mamă și soție, ea blochează fluxul dragostei și aduce blestemul pe capul bărbatului. Femeia are deci în mînă și ascensiunea omenirii către lumina divină, și posibilitatea de a duce omenirea la eșec ; cu alte cuvinte, dacă femeia se supune legii virile, este divină ; dacă se emancipează, devine „satanică". Iată așadar, o dată mai mult, femeia redevenită înger sau demon : nici Claudel, nici Teilhard nu se întreabă dacă nu cumva femeia preferă acestei sacralizări mitice, care o menține într-o stare de supunere, simpla recunoaștere a ceea ce i-ar permite să lucreze efectiv la transformarea acestei lumi imperfecte. „Divinizarea" femeii, așa cum o înțeleg Claudel și Teilhard, implică jertfirea femeii. „Fiecare pas pe calea dobîndirii personalității trebuie plătit", scrie Teilhard [97], așa că bărbatul este cel ce trebuie să aibă privilegiul acțiunii, în timp ce femeia trebuie să se sacrifice ca să poată ajunge pînă la

[96] Teilhard de Chardin. *Le Phénomène humain*, Seuil, p. 42 și 97.
[97] *Ibid.*, p. 107.

Punctul Omega. Pentru preotul iezuit, care a păstrat un cult naiv pentru Fecioara Maria și pentru Puritatea absolută, femeia nu poate avea o influență luminoasă decît dacă stă „departe de tumultul acțiunii“ [98].

La scriitorii suprarealiști, ca André Breton, vom găsi un punct de vedere asemănător cu cel al lui Teilhard și Claudel. Pentru Breton, femeia este încarnarea Iraționalului — Absolutul suprarealiștilor ; și la el ea are „misiunea“ de a-l conduce pe bărbat, dar nu către Dumnezeu, ci către *„Suprareal“*, ceea ce înseamnă cam același lucru. Femeia întruchipează Adevărul, Frumusețea, Poezia, „Totul“ ; ea este Spiritul, Divinitatea, Abstracția, Puterea : „Puterea femeii, iată singura putere în fața căreia m-am plecat vreodată“ [99], scrie André Breton. Pentru acest poet, femeia nu este niciodată o ființă umană reală, cu care să se poată stabili un dialog rațional și conștient. Femeia este transformată într-o imagine mitică, o imagine cu atît mai primejdioasă, cu cît este mai măgulitoare și mai fascinantă.

Un catolic progresist ca abatele Oraison (căruia autoritățile ecleziastice i-au refuzat dreptul de a-și tipări lucrările despre psihanaliză) are meritul de a fi reabilitat sexualitatea, din care el nu mai face un subiect tabu, nici un păcat, ci o dimensiune fundamentală a ființei umane. Pentru abatele Oraison însă, sexualitatea nu poate fi trăită ca o stare de plenitudine și de comuniune. După el, sexualitatea este binefăcătoare numai în măsura în care arată oamenilor imposibilitatea deplinei lor comuniuni pe pămînt ; ea ar fi un punct limită al

[98] Teilhard de Chardin. *Genèse d'une pensée*, Seuil, p. 155.

[99] André Breton. *L'amour fou*, Seghers, p. 143.

relațiilor umane ; de la păcatul originar pînă în zilele noastre, sexualitatea nu ar fi altceva decît legătura dintre Dumnezeu și creatură, căci prin sexualitate omul își realizează limita, ruptura sa de Dumnezeu și imposibilitatea în care se află de a-și regăsi unitatea. Dragostea pămîntească rămîne deci o imposibilitate, unitatea nu se va putea găsi decît în Dumnezeu, sexele fiind condamnate să trăiască despărțite. „Sexualitatea — scrie abatele Oraison — nu mai poate fi resimțită sub forma neliniștii magice, ci doar sub forma unei drame pozitive, care se canalizează în împlinirea transcendentă a iubirii" [100]. Suzanne Lilar reproșează creștinismului tocmai această concepție, care susține imposibilitatea unei uniuni pămîntești. Ea consideră că dragostea-pasiune, care este căutarea unei fuziuni mistice și accesul către divin, poate să faciliteze sau, cel puțin, să prefigureze o uniune divină. Pentru abatele Oraison, cele două sexe sînt iremediabil despărțite aici pe pămînt ; pentru Suzanne Lilar, sexele pot să se regăsească într-o fuziune în care își pierd autonomia și în care, mai ales femeia, își sacrifică aspirațiile sale proprii ; nici unul dintre acești doi autori nu rezolvă problema egalității reale dintre sexe, care constă în recunoașterea reciprocă a singularității fiecăruia.

Ménie Grégoire, socioloagă creștină, pare că apără și ea interesele feminine și creează impresia că ține seama de evoluția spiritelor și a moravurilor ; în realitate însă, nu face altceva decît să limiteze femeia la rolul ei tradițional [101].

În anchetele sale, Ménie Grégoire constată, pe de o parte, că femeia modernă refuză să-și

---

[100] Abatele Oraison. *Le Mystère humain de la sexualité*, citată de *Le Figaro littéraire*, 18 august 1966.
[101] Ménie Grégoire. *Le Métier de femme*, Plon.

închidă viaţa între pereţii căminului şi aspiră la realizarea însuşirilor sale, dar, pe de altă parte, că dragostea rămîne ocupaţia principală pentru multe femei, chiar pentru cele care au o profesiune, şi că cele mai multe dintre femei ar dori ca bărbatul să rămînă stăpînul, iar femeia sprijinul său. Punînd în evidenţă conflictul fundamental al femeii contemporane — conflictul dintre dorinţa de dependenţă şi nevoia de autonomie —, autoarea comite greşeala multor sociologi, care consideră părerea majorităţii drept vocea adevărului. Ea trage concluzia că, deşi nutresc dorinţa de a se realiza, femeile rămîn făcute biologic pentru dragoste şi cămin şi că femeia nu se poate realiza decît în dependenţă. De aceea, Ménie Grégoire reia vechile clişee privind diferenţele biologice fundamentale dintre bărbat şi femeie, care ar face dragostea masculină ireductibilă la dragostea feminină : „Dragostea reprezintă la bărbat şi la femeie un mod diferit de a fi", scrie autoarea [102] ; sexul ar fi un constituent fundamental al fiinţei umane, care i-ar opune radical pe bărbat şi pe femeie (ca şi cum conştiinţa, nevoia de creativitate şi de sociabilitate n-ar fi componente ale fiinţei umane, indiferent de sex !). Ca mulţi scriitori catolici, Ménie Grégoire stabileşte între sexe o separaţie ce nu poate fi depăşită, amînînd deplina uniune dintre sexe pentru o Viaţă de apoi.

„O femeie este o fiinţă sexuată, care, pentru a se realiza, adoptă o imagine conformă cu normele societăţii sale — scrie Ménie Grégoire. — A fi femeie înseamnă a-ţi alege un rol şi un loc deosebit, conform reprezentărilor colective ale epocii tale şi ale mediului tău". Nici nu se poate imagina o concepţie mai conformistă, mai reacţionară şi mai primitivă. Pentru că, în epoca noastră, problema femeii — ca şi

[102] *Ibid.*, p. 161.

a bărbatului, dealtfel — nu este să joace un rol *conform* normelor societății, ci, dimpotrivă, să devină autonomă, adică tocmai *să refuze rolul* în care a fost distribuită.

În numele acestui rol, dictat de valorile sociale, Ménie Grégoire recomandă femeilor o anume ipocrizie în raporturile lor cu celălalt sex. O femeie care se simte mai deșteaptă decît bărbatul ei trebuie să aibă grijă să-și *ascundă* talentele și personalitatea reală, să lase bărbatului rolul cel mare, rolul protagonistului, iar ea să pară cît mai puțin ieșită din comun. „În Franța, noțiunea de partaj — scrie ea — are la bază principiul respectului față de bărbat. Chiar și franțuzoaicele emancipate au grijă să recunoască cu sfințenie rolul de șef al bărbatului, cel puțin în aparență. Dacă trișează, se feresc s-o arate, căci ruperea acestui *echilibru* ar pune în joc mîndria lor de femeie și fericirea lor. Există o reticență esențială care le împiedică să încerce unele aventuri, unele metamorfoze“ [103].

Sub pretext că ele permit apărarea coeziunii cuplului și a dragostei, Ménie Grégoire nu pare să dezaprobe aceste relații ipocrite. Frumoasă dragoste, într-adevăr, această dragoste bazată pe duplicitate și oare cîte conflicte latente nu ascunde ? (Aici, duplicitatea este manifestată de femeie ; dar ea există și la bărbat : „Femeia măritată — scrie Balzac — este o sclavă pe care trebuie să știi s-o urci pe tron“.)

N-o să ne mirăm deci de lipsa de originalitate a soluțiilor preconizate de această sociologă, soluții cu totul asemănătoare cu acelea recomandate de revistele pentru femei :

— femeia trebuie să se consacre în exclusivitate rolului ei de mamă și de soție și să se sacrifice, dacă este nevoie, pentru fericirea căminului ei ;

---

[103] *Ibid.*, p. 304.

— dragostea trebuie să fie preocuparea esențială a femeii („dragostea înseamnă, așadar, a pune o ființă mai presus de orice interes") [104] ;
— viața profesională sau socială nu trebuie să treacă înaintea căminului (pentru femeie, nu și pentru bărbat). Femeia nu trebuie să lucreze decît după ce copiii s-au făcut mari (așadar femeia va trebui să accepte posturi subalterne, fiindcă nu va avea calificarea necesară și va trebui să suporte nu numai exploatarea soțului, ci și exploatarea patronilor) ;
— femeia trebuie să se sacrifice pentru bărbat (a făcut vreodată altceva ?) ; o femeie care se simte superioară soțului ei trebuie să aibă grijă să reintre în umbră, pentru ca bărbatul să continue să se creadă superior ;
— femeia poate să-și permită să fie egală cu bărbatul, dar numai în cîteva domenii, adică „acolo unde totul e gratuit și inutil" (dragostea, casa, căminul, copiii, relațiile, prietenii) [105].

Ménie Grégoire pare a ignora faptul că femeia nu poate să se realizeze și să se simtă egala bărbatului decît dacă activitatea ei încetează să mai fie „gratuită și inutilă", numai dacă această muncă face corp comun cu viața ei. Autoarea pare a nu înțelege că multe femei nu mai pot accepta să fie garate pe linii moarte, în timp ce ritmul vieții se accelerează, descoperind necontenit peisaje noi, sarcini noi, care cer speciei umane toate forțele.

Pe scurt, Ménie Grégoire continuă să creadă în existența unei „naturi feminine", care, spre deosebire de cea a bărbatului, ar fi dublă („femeile sînt ființe duble — scrie ea — ; ele tre-

---

[104] *Ibid.*, p. 182.
[105] *Ibid.*, p. 190.

buie să-şi găsească echilibrul tocmai în această dualitate“ [106] ; această dualitate provine, pe de o parte, din nevoia femeii de a se realiza, pe de altă parte, din obligaţia ei de a se supune bărbatului şi de a se sacrifica pe altarul căminului. Această atitudine, pe care o adoptă, dealtfel, majoritatea femeilor, este deosebit de periculoasă şi din cauza aceasta am insistat atît asupra ei. Pentru că :

— avînd aerul că ţine seama de nevoia de autonomie a femeilor, o asemenea atitudine nu face decît să menţină femeia într-o poziţie dependentă şi subalternă (ceea ce fac revistele pentru femei) ;
— neajutînd-o să-şi rezolve conflictul real dintre autonomie şi dependenţă, o asemenea atitudine condamnă femeia să trăiască într-o stare de nemulţumire şi de nesiguranţă, de neliniște şi de nevroză, pradă diferitelor boli psihosomatice, victimă a unor suferinţe inutile, singură şi cu sentimentul unei vieţi ratate. În plus, să nu uităm că această stare de dezechilibru strică viaţa căminului şi acţionează defavorabil asupra dezvoltării psihice a copiilor ;
— să gîndeşti că femeile pot să-şi „găsească echilibrul în dualitate“ înseamnă să le ceri să fie „suprafemei“, capabile de vitejii psihologice ; o dată în plus i se cere femeii să înfăptuiască imposibilul, mai mult, i se cere femeii ceea ce nu s-a pretins niciodată nici unui „erou“ masculin, şi anume ca această faptă strălucită să fie săvîrşită fără murmur, deci fără să lase să se întrezărească vreun zbucium interior („eroul“ masculin are voie să-şi glorifice faptele, femeii însă nu-i e permis

[106] *Ibid.*, p. 217.

să tulbure liniștea sacrosanctă a soțului ei !) ; pe scurt, femeia trebuie să fie o eroină, dar o eroină umilă și supusă, adică o eroină cu un aer de sclavă ;

— în fond, se acceptă fără revoltă ca femeia să fie condamnată la suferință, pentru că suferința ar face parte din așa-zisa „natură feminină" (recunoaștem aici atît poziția psihanaliștilor freudieni, pentru care femeia este în mod natural masochistă, cît și a unor catolici, care merg pînă acolo încît refuză ușurarea suferințelor nașterii; în numele aceleiași „naturi feminine", a cărei existență n-a putut fi dovedită de nimeni, i se refuză femeii ușurarea durerilor morale provocate de starea ei de aservire).

Spre deosebire de catolici, marxiștii au susținut întotdeauna cauza eliberării femeii : „Femeia este proletarul bărbatului", spunea, pe bună dreptate, Engels. Marx și Engels erau de părere că prostituția legală pe care o constituie căsătoria burgheză n-o să dispară decît odată cu revoluția, odată cu încetarea luptei de clasă : „Căsătoria burgheză — scria Karl Marx — este în realitate comunitatea femeilor căsătorite... Este evident că, odată cu abolirea regimului de producție actual, va dispărea și această comunitate, adică prostituția oficială și neoficială" [107]. O marxistă contemporană, Jeannette Vermersch, scria, de asemenea, că „odată cu lichidarea antagonismelor dintre clase o să se atenueze și o să dispară și antagonismele dintre sexe" [108]. Deși se afirmă că odată cu apariția *omului total* al societății comuniste va fi realizată și egalitatea dintre sexe, soarta fe-

[107] Karl Marx, citat de revista *Arguments* nr. 21, 1961.
[108] În *Femmes du XXe siècle*, P.U.F., p. 213.

meii rămîne legată de soarta victoriei proletariatului [109]. Această poziție nu înseamnă însă femeia să se angajeze în lupta ei de eliberare chiar de pe acum și numai cu propriile sale mijloace. Ea continuă să depindă de clasa ei socială și de istorie, deci continuă să depindă de dominația masculină.

În fond, cu toate că în Uniunea Sovietică se înregistrează cel mai ridicat număr de femei încadrate în producție, cu toate că partidul comunist încredințează femeilor numeroase posturi de conducere, în guvernul sovietic nu există decît o singură femeie într-un post-cheie [110].

Un alt punct de vedere ambiguu aparține unor etnologi „funcționaliști" de tipul lui Margaret Mead, Parson, Henry A. Bowman. Aceștia acceptă egalitatea femeii cu bărbatul, dar pentru ei această egalitate rezultă nu din *valoarea individuală* a fiecărui ins, ci din *funcțiile* pe care le atribuie, mai mult sau mai puțin arbitrar, fiecărui sex. „Fiecare trebuie judecat după funcțiile sale. Nu există nici superior, nici inferior", scrie Bowman în *Căsătoria de azi;* dacă cele două sexe au funcții *egale,* aceasta nu înseamnă că nu sînt *deosebite.* Femeia, crede autorul, nu poate să exercite fără grave tulburări aceleași funcții ca bărbatul, adică — aici regăsim schema tradițională — nu poate, dacă e căsătorită, să exercite la fel de bine ca el o funcție socială sau o carieră. Funcționaliștii sînt partizani ai „complementarității" bărbat-femeie, cu toate consecințele care decurg din această complementaritate: ambiguitatea și riscul de a subjuga femeia; în fața bărbatului, lumea se deschide cu toate posibilitățile ei de

[109] A se consulta în această privință Mathilde Niel. *Psychanalyse du marxisme,* Le Courrier du Livre.
[110] *Ibid.,* p. 89.

creaţie şi de relaţii umane ; în faţa femeii se deschide perspectiva căminului, cu universul lui îngust, care îi înăbuşe puterea de creaţie şi o rupe de lume. Pentru Bowman, femeia care vrea să facă carieră este o ameninţare pentru bărbat : „Bărbaţii pot face carieră pentru că femeile rămîn acasă", scrie el.

Margaret Mead apără o poziţie apropiată (Betty Friedan susţine că această socioloagă ar fi contribuit, prin celebritatea lucrărilor şi a articolelor sale, la îndepărtarea femeilor americane de studii şi de viaţa profesională). Şi totuşi, observaţiile asupra cîtorva triburi primitive ar fi trebuit în mod normal să o conducă spre concluzii cu totul diferite. Dar, adoptînd apriori punctul de vedere freudian asupra sexualităţii, Margaret Mead nu a văzut adesea în aceste societăţi decît ceea ce a vrut să vadă. Astfel, ea a putut observa că, de la un trib la altul, determinantele culturale modifică în întregime comportamentul celor două sexe : arapeşii din Noua Guinee sînt obişnuiţi să se ajute unii pe alţii ; femeile şi bărbaţii nu se tratează cu agresivitate şi se ocupă împreună de copii. Dimpotrivă, mundugomorii, canibali de pe malul fluviului Yuat, sînt foarte sexualizaţi şi agresivi. Fiecare este duşmanul celuilalt ; bărbaţii îşi petrec timpul vînînd, certîndu-se şi bătîndu-se. Femeile, de o natură autoritară, detestă să fie însărcinate şi să se ocupe de copii. La triburile tchambuli din Noua Guinee, femeile sînt dominatoare şi active (ele merg la pescuit şi la tîrg), iar bărbaţii, dependenţi (ei se ocupă de pictură, de sculptură, de dans) etc. [111]. Cu toate că aceste observaţii dovedesc că nu există nici „natură" feminină, nici „natură" masculină şi arată importanţa factorilor culturali la formarea stereotipurilor, Margaret Mead, obsedată

[111] Margaret Mead. *L'un et l'autre sexe*, Gonthier.

de ideile tradiționale despre Virilitate și Feminitate, consideră că inversarea rolurilor tradiționale la anumite triburi este regretabilă. Ea pretinde că bărbații triburilor primitive le-ar invidia pe femei pentru funcția lor maternă, întrucît această funcție reprezintă pentru ei plenitudinea (dar exemplul cu mundugomorii dovedește contrariul). Dacă bărbații invidiază femeile care pot naște, aceasta se datorește faptului că funcția maternității li se pare superioară, ea bucurîndu-se de glorificare din moși-strămoși.

E evident că Margaret Mead încearcă, cu ajutorul etnologiei, să reevalueze femeia (așa cum încearcă în alt chip să facă și unii catolici și André Breton), limitîndu-i însă activitatea la așa-numitele funcții biologice. Mai mult chiar, Margaret Mead pare să ignore faptul că nevoile femeii civilizate nu se mai pot identifica cu cele ale femeii primitive ; de-a lungul anilor a avut loc o evoluție în sensul individualizării ; în timp ce femeia primitivă este întru totul înglobată în clan, femeia modernă se simte o ființă individualizată ; dezvoltarea ei intelectuală și afectivă, cunoștințele ei, care tind să devină egale cu ale bărbatului, cer ca această personalitate să se realizeze *practic* și efectiv într-o acțiune integrată vieții sociale. Felul în care Margaret Mead vrea să reevalueze femeia poate deci să fie considerat suspect : ea vrea să limiteze preocupările femeii la cele ale unei bune reproducătoare (se pare că socioloaga însăși nu a avut prilejul să exercite această funcție !), vrea să-i ofere femeii ca ideal de viață reîntoarcerea la o existență semisălbatică. A susține asemenea idei și a pretinde că „funcțiile" sexului feminin sînt egale cu „funcțiile" sexului masculin pare, totuși, să fie o culme a mistificării !

Simone de Beauvoir, a cărei lucrare, *Le Deuxième Sexe*, constituie pledoaria cea mai completă și cea mai revoluționară scrisă vreodată despre problema eliberării femeii, comite totuși, după părerea noastră, două greșeli capitale, greșeli care, dacă ar fi acceptate ca adevăruri, ar compromite cu siguranță cauza eliberării autentice a femeii. Dar să examinăm mai întîi poziția Simonei de Beauvoir : în calitate de filozof existențialist, ea consideră — cel puțin deocamdată — că raporturile umane sînt raporturi de luptă ; ceilalți reprezintă o libertate străină, care intră în conflict cu propria mea libertate ; „fiecare încearcă să se împlinească transformîndu-l pe celălalt în sclav“ [112]. Subiectul, consideră ea, nu se poate defini decît dacă se opune unei alte conștiințe, care, de asemenea, nu se poate defini decît dacă i se opune lui. Din această confruntare s-ar naște dialectic un „dialog“. Femeia fiind prima ființă pe care bărbatul poate să o posede și să o supună, nu se poate aștepta din partea bărbatului decît la o atitudine agresivă, dar femeia nu este egală cu bărbatul, pentru că ea nu are față de el aceeași agresivitate ; ea nu încearcă să-l „transforme în sclav“, ea își acceptă supunerea ; femeia nu se afirmă deci ca un subiect liber. Dimpotrivă, prin luptă și prin război, bărbatul s-a impus ca subiect autonom încă de la începuturile istoriei : „Cel mai mare blestem care apasă femeia -- scrie Simone de Beauvoir — este acela de a nu putea participa la expedițiile războinice ; bărbatul se ridică deasupra umanității nu creînd viața, ci riscîndu-și viața. Superioritatea îi este acordată nu sexului care naște viața, ci celui care o distruge“ [113]. Astfel, pentru

---

[112] Simone de Beauvoir. *Op. cit.*, vol. I, p. 232.
[113] *Ibid.*, p. 111.

autoare, libertatea ar începe odată cu lupta, cu riscul, cu violența. Noi credem, dimpotrivă, că mentalitatea opoziției dintre oameni face ca un subiect să depindă de celălalt și că încordarea și spiritul de luptă este principalul handicap al adevăratei autonomii.

Bărbatul este superior — declară în continuare Simone de Beauvoir — prin capacitatea de a se afirma ca individ liber, prin mobilizarea întregii sale ființe pentru realizarea proiectelor sale ; în condițiile economiei actuale, femeia nu ar putea să se afirme în același mod ; ea ar rămîne, ca orice animal, prizoniera trupului ei ; ea nu ar putea, ca bărbatul, să se mobilizeze pentru un scop și să lupte pentru realizarea lui.

Aici sînt două erori : scriitoarea face din economia capitalistă cauza alienării femeii ; ar reieși de aici că femeia nu va putea să se elibereze cu adevărat decît odată cu desființarea exploatării omului de către om (recunoaștem aici poziția marxistă pe care am mai analizat-o). Rezultă, de asemenea, că în societatea capitalistă femeia nu poate să se elibereze singură ; ea trebuie să îmbrățișeze cauza proletariatului ; după Simone de Beauvoir, femeia trebuie deci să participe la lupta de clasă ca să grăbească momentul revoluției, care pune capăt tuturor formelor de alienare. Or, am văzut că această atitudine solidarizează femeia cu clasa exploatată și nu îi dă curajul să se elibereze de pe acum ca individ ; în fond, această atitudine o obligă pe femeie să ajungă tributara bărbaților care conduc partidele de stînga.

A doua eroare provine din faptul că scriitoarea pare să socotească bărbații ființe libere. Bărbatul ar fi liber pentru că e capabil să lupte cu îndîrjire pentru realizarea proiectelor sale și să se împotrivească celorlalți bărbați. El ar fi deci apt să se afirme în lupta pentru pro-

pria-i realizare ; femeia nu va fi liberă decît atunci cînd va părăsi atitudinea de supunere față de bărbat, cînd va adopta și ea pasiunile masculine. Dar noi am văzut că femeia nu este supusă decît în aparență și că ea are la îndemînă o mie de posibilități de a domina bărbatul. De fapt, Simone de Beauvoir revendică egalitatea cu bărbatul în dorința de proiecte absolutizate, în pasiuni și în setea de putere. Scriitoarea nu înțelege că o libertate născută într-o asemenea luptă nu poate fi decît iluzorie : femeia nu ar face decît să schimbe o formă de alienare cu alta. Starea de tensiune și de luptă, care a domnit întotdeauna în raporturile umane — lupta dintre sexe fiind doar un aspect al ei —, nu poate decît să genereze în continuare din ce în ce mai multă tensiune, mai multă ură, mai multă dependență reciprocă. Această stare nu va putea conduce nici spre libertate, nici spre dialog, nici spre egalitate.

Femeia nu se va elibera adoptînd pasiunile bărbatului și setea lui de putere. Bărbatul și femeia nu vor deveni autonomi decît dacă renunță, și unul, și celălalt, la dorința lor de dominare, de posesiune, la agresivitate și, deopotrivă, la tendința de a se sacrifica. Dacă trebuie să-l aservim pe celălalt ca să ne simțim liberi, înseamnă că depindem de acest „celălalt" și că nu putem fi nici liberi, nici egali.

Simone de Beauvoir crede astfel că femeia progresează pe calea eliberării dacă poate, la rîndul ei, să-l transforme pe bărbat în obiect și să-l domine. Vorbind despre actrița Brigitte Bardot, autoarea spune : „Erotismul ei nu este magic, ci agresiv. În jocul dragostei, ea este cînd vînător, cînd pradă. Bărbatul este pentru ea un obiect, așa cum este și ea pentru el" [114].

[114] Simone de Beauvoir, în *Arts*, 11 august 1959.

Să ne fie permis să ne îndoim că acest fel de raporturi bazate pe agresivitate ar putea constitui vreun progres pe drumul eliberării. Urmărirea bărbatului ca obiect implică proiecția unei idei erotice despre Dragoste, la fel de alienantă ca și proiecția unei idei sentimentale, pe care Simone de Beauvoir o refuză pe bună dreptate. Erotismul înseamnă încercarea de a ți-l *apropria* pe celălalt prin *posesiune*, prin dragostea fizică absolută, deși în fond nu-ți poți apropria nimic, decît cel mult o Idee asupra celuilalt, idee creată de propria ta imaginație ; cealaltă *realitate,* partenerul, continuă să-ți scape. Individualitatea lui adevărată rămîne străină, raporturile rămîn bazate pe o iluzie reciprocă. Dialogul este imposibil ; celălalt nefiind o ființă umană, ci un instrument care servește la cristalizarea Ideii absolute, el este, într-adevăr, un obiect, dar un obiect de care depinzi și care depinde de tine ; libertatea este deci în aceeași măsură iluzorie.

A convinge femeia că se va elibera adoptînd comportamentul masculin înseamnă s-o minți. Înseamnă s-o minți dacă o faci să creadă că eliberarea ei este relativ simplă, ea netrebuind să facă altceva decît să-l imite pe bărbat, pentru că, se știe, femeia are nevoie să se desprindă de un întreg complex de proiecții alienante și să se descopere pe ea însăși. De asemenea, înseamnă să o minți dacă o faci să creadă că bărbatul este liber ; femeia trebuie să înțeleagă că bărbatul nu are, ca și ea, decît o libertate aparentă ; cu pasiunile sale, cu urile sale, cu spiritul său posesiv, cu egocentrismul său, bărbatul este la fel de puțin autonom și la fel de puțin creator ca și femeia. Adevărata autonomie nu poate porni decît de la înțelegerea problemelor umane *comune* celor două sexe, de la eliberarea de tendințele pasionale și opoziționale.

Este firesc ca femeia, pusă în inferioritate și aservită de secole, să invidieze superioritatea masculină, pe care o confundă adesea cu libertatea adevărată, cu realizarea personală. În același mod, muncitorul îl invidia pe burghez și negrul pe alb. Desigur, este firesc ca muncitorul sau negrul să aspire la același nivel material de viață, la aceleași posibilități de cultură, la aceleași drepturi ca și burghezul, ca și omul alb. „Protestul viril" al femeii este adesea confundat, pe nedrept, cu realizarea personală a femeii (femeia caută atunci să-și aproprie falsele valori masculine). Femeia-sclav visează să-l înlocuiască pe bărbat, să devină o amazoană, dar aceasta nu înseamnă a rezolva problema, ci numai a o inversa.

* * *

Drama eliberării femeii este în aceeași măsură drama eliberării ființei umane. Dacă numai femeia ar avea nevoie de eliberare, problema ar fi putut să fie rezolvată relativ mai ușor. Socioloagele feministe moderne, cu toată luciditatea, cu toată obiectivitatea, cu tot talentul lor (ne gîndim la Simone de Beauvoir, Andrée Michel, Geneviève Texier, Françoise d'Eaubonne, Betty Friedan), nu spun cu destulă claritate — sau nu spun deloc — că adeseori bărbatul este în aceeași măsură o ființă aservită, ruptă de viața creatoare și de dialogul constructiv. Evelyne Sullerot are meritul de a fi meditat la această problemă: „În ceea ce privește faimoasele «valori virile» — scrie ea —, ele se întîlnesc la tot pasul și ne numesc agresivitate, spirit de dominație, și cei care le întruchipează nu sînt puțini. Dar sînt acestea valori reale? Iată întrebarea pe care și-o pune civilizația noastră după două războaie înfioră-

toare și după ce psihologia a înregistrat atîtea progrese“ [115].

Betty Friedan, la rîndul ei, dezvăluie vidul sufletesc al bărbatului american, dezumanizarea lui într-o societate competitivă și industrială, care îl rupe de natură, de partenerul de viață și de el însuși, dar autoarea nu pare să-și dea seama că, făcînd asemenea observații, atinge miezul dramei.

Bărbații, e adevărat, par cîteodată mai liberi decît femeile, dar această aparență se datorește faptului că ei pot alege între numeroasele pasiuni, pot să-și trăiască mai intens viața pasională, au „libertatea“ de a alerga după Bani, Prestigiu, Putere. Aceasta nu înseamnă însă că sînt autonomi. Dimpotrivă. Femeile, închise în universul lor de lucruri și de rutină, neavînd decît cultul datoriei și necunoscînd pasiunea decît în vis sau prin procură, sînt adesea mai puțin agresive decît bărbații. Energia lor nu are însă o supapă ; de aici, și insatisfacția lor, și neliniștile lor, și nevrozele lor ; mai puțin închise decît bărbații în lumea mitică a proiecțiilor pasionale, mai aproape decît ei de relațiile existenței, femeile au, poate, mai multe posibilități de eliberare reală.

Desigur, așa cum constată doctorul Lemaire [116], femeia continuă să se definească „în raport cu bărbatul și în funcție de el“ (adică stereotipurile feminine sînt dependente de stereotipurile masculine) ; dar nici bărbatul nu se definește ca ființă autonomă, ci mai întîi în raport cu femeia și apoi în raport cu valorile consacrate ale societății, moralei, religiei și ideologiei.

---

[115] Evelyne Sullerot. *Demain les Femmes*, Laffont-Gonthier, p. 236.

[116] J.-G. Lemaire. *Les conflits conjugaux*, Editions sociales françaises, p. 24.

Noţiunile opuse de Virilitate şi Feminitate sînt, totuşi, inseparabile şi se definesc una în funcţie de cealaltă ; în general, toată lumea crede că ştie ce conţin aceste noţiuni, şi, totuşi, cîte ambiguităţi, cîte contradicţii nu ascund ele! De pildă, se vorbeşte despre „Eternul feminin" fără să se cunoască contradicţiile pe care le maschează ideea de Feminitate ; astfel, în societăţile matriarhale, femeia reprezenta fecunditatea, pămîntul, natura, viaţa ; identificată cu divinităţile reprezentînd aceste entităţi, persoana ei era socotită sacră ; dimpotrivă, în societăţile patriarhale, femeia devine imaginea animalităţii, a cărnii muritoare, deci a morţii, a neantului (la greci, Parcele erau femei, fără ca imaginea matriarhală a femeii să dispară cu totul ; cultul pentru Demeter, zeiţa pămîntului şi a recoltei, era sărbătorit ca şi cel al lui Zeus, Tatăl atotputernic). Femeia n-a fost niciodată considerată ca fiinţă umană, ci prin intermediul Imaginilor şi al Ideilor mitice, contradictorii : Divinitate şi Animalitate, Viaţă şi Moarte, Fiinţă şi Neant, Bine şi Rău. În toate epocile, femeia a fost pe rînd adorată şi dispreţuită. Adorată, ea este, în funcţie de epocă şi de civilizaţie, zeiţă, preoteasă (Vesta, druidele), Pitia ; ea este Egeria, Silfida, Muza ; ea personifică Frumuseţea, Graţia, Blîndeţea, Duioşia ; ea este Mama, Soţia, cea care-l conduce pe bărbat către Dumnezeu (Teilhard, Claudel). Dispreţuită, femeia devine un obiect impur (care e aruncat după întrebuinţare) (evreii, musulmanii, sfîntul Pavel, Alfred de Vigny, Napoleon, Montherlant etc.) ; ea este cauza păcatului (Eva cu ispita ei sau Pandora) ; ea este vampa, prostituata, cea care îl îndeamnă pe bărbat să facă rău (Elena din Troia sau Dalila).

Aşadar, bărbatul poate să aibă faţă de femeie atitudini contradictorii ; pe unele le idealizează, pe altele le dispreţuieşte, dacă nu cumva adoră şi dispreţuieşte pe rînd o aceeaşi femeie.

Derutat de aceste contradicții, bărbatul o găsește pe femeie misterioasă, impenetrabilă (face din ea un Sfinx sau, ca Freud, renunță să înțeleagă „sufletul feminin"). Atunci, bărbatul pretinde că nu poate să vadă în ea un coleg sau un prieten. Evident, cum să stabilești un dialog, cum să comunici cu o imagine, cu un idol, cu un înger sau cu un demon ? Nu poți comunica decît cu o ființă umană adevărată și nu cu proiecția propriului spirit !

Să menționăm că paralel cu Eternul Feminin contradictoriu apare și un Etern Masculin la fel de derutant : Virilitatea nu este confundată numai cu Forța, cu dominația, cu activitatea, cu Binele, ci și cu slăbiciunea, cu supunerea (bărbatul are nevoie de oaza căminului, de grija și de consolarea feminină ; el nu rezistă pasiunii și ispitelor cărnii) ; virilitatea sugerează adesea pasivitatea (bărbatul se lasă cu ușurință sedus de femeie ; orice Hercule poate să toarcă la picioarele Omfalei), ideea de Rău (bărbatului îi place să seducă, să fie agresiv, violent, crud).

În realitate, nimeni nu cunoaște conținutul real al ideilor de Virilitate și de Feminitate ; ca să discute despre ele, fiecare se referă la stereotipurile furnizate de societate sau la pasiunile sale de moment. Așa cum nimeni nu poate să cunoască comportarea unui animal în libertate dacă se mulțumește să-l studieze în cușcă, nimeni nu poate să știe care ar fi comportamentul feminin dacă femeia s-ar elibera de prejudecățile morale, sociale și religioase care o înlănțuie azi și nimeni nu poate ști care ar fi comportamentul masculin dacă bărbatul s-ar elibera din prejudecățile legate de ideea de Virilitate sau care ar fi comportamentul unui cuplu format din indivizi autonomi. Problema nu este deci de a elibera numai femeia, ci de a elibera în amîndouă sexele posibilitățile de

creație și de dialog, înăbușite prin secole de constrîngeri. Dramatic este că această eliberare cere profunde schimbări economice și sociale, o maturizare a spiritelor, care să ducă la o înțelegere conștientă a adevăratelor aspecte ale problemei și la o veritabilă mutație psihologică. Dramatic este că bărbații și femeile capabili să înfăptuiască această revoluție constituie încă o infimă minoritate.

III

Femeia în lumea modernă

Deşi încă din antichitate au existat femei care au trăit împotrivindu-se prejudecăţilor epocii lor, fiind favorizate de o situaţie socială şi de o inteligenţă excepţională (femei-scriitoare, suverane sau prinţese), marea majoritate a femeilor s-au adaptat fără revoltă exigenţelor miturilor feminine. Cum ar fi putut să fie altfel în epoci care identificau fiinţele umane — bărbaţi şi femei deopotrivă — cu valorile sociale, religioase şi morale consacrate pe atunci, pe care nimeni nu îndrăznea să le pună cu seriozitate în discuţie ? Primele revendicări feministe coincid cu primele revendicări de libertate individuală : cîteva spirite revoluţionare care au îndrăznit în secolul al XVIII-lea să se îndoiască de valorile timpului lor s-au îndoit în egală măsură şi de temeinicia segregaţiei sexelor.

Şi totuşi, după cum am văzut, ideile generoase ale filozofiei iluministe sînt departe de a se fi înfăptuit. Valorile tradiţionale au fost puse în discuţie de cîteva spirite clarvăzătoare, dar majoritatea oamenilor n-au îndrăznit să se atingă de ele. Desigur, femeile moderne din Occident sînt azi mai puţin aservite decît femeile ateniene sau musulmane (deşi ne-am putea întreba dacă o mamă de familie, muncitoare într-o uzină, este azi mai liberă decît ateniana din popor din secolul al V-lea î.e.n.).

Totuşi, miturile sînt încă puternice, bărbaţii ţin la avantajele legate de ideea de Virilitate şi frînează emanciparea şi promovarea femeilor ; de teamă să nu-şi piardă relativa lor securitate, majoritatea femeilor nu îndrăznesc să facă, nici în vorbe, nici în fapte, saltul decisiv. Mai mult, societatea industrială a creat valori noi, mituri noi, care le întăresc sau le contrazic pe cele vechi, dar care, sub aparenţa autonomiei, îmbracă în forme noi segregaţia sexelor. Care este deci situaţia exactă a femeii în lumea modernă ? Nu vom da aici decît cîteva fapte semnificative, îndreptîndu-l pe cititor spre lucrările remarcabile apărute în legătură cu această problemă şi la care ne vom referi şi noi.

Să vedem mai întîi dacă tendinţa de egalitate se manifestă şi în fapte.

Am văzut că, pînă la bacalaureat, fetele primesc aceeaşi instrucţiune ca şi băieţii şi că rezultatele lor la examen sînt asemănătoare : în 1910, din 100 de bacalaureaţi — doar două erau femei, în 1940, din 100 de bacalaureaţi — 33, iar în 1960, din 100 — 49. Dintre aceste bacalaureate, 60,2% exercită o profesiune (în timp ce femeile nediplomate nu exercită o profesiune decît în proporţie de 32%). Dintre femeile trecute de 75 de ani, 15% din femeile cu diplome superioare lucrează încă, în timp ce lucrătoarele necalificate şi-au abandonat slujba : „Cu cît o femeie este mai instruită, cu atît lucrează mai mult în afara căminului", constată Evelyne Sullerot [1].

Numărul femeilor care exercită profesiuni subalterne tinde să se reducă. În 1906, 36% din femei lucrau de la doisprezece pînă la şaptezeci şi cinci de ani, dar, cu excepţia comerciantelor, cele mai multe se ocupau cu munci prost plătite şi grele (lucrau la cîmp, erau mun-

[1] Evelyne Sullerot. *Op. cit.*, p. 143.

citoare sau servitoare), iar munca în afara căminului era considerată o pacoste. Astăzi, dimpotrivă, un număr din ce în ce mai mare de femei consideră că munca este modul lor de exprimare, adică o *necesitate*. Cu toate că numărul femeilor care lucrează tinde să descrească (în 1954, 38,5% din populația feminină lucra, iar în 1962 — doar 36,2%, adică un procent aproape egal cu cel din 1906), numărul lucrătoarelor necalificate descrește, în timp ce crește numărul femeilor cu munci de răspundere, al funcționarelor, al profesoarelor, al femeilor exercitînd o profesiune liberă. În administrație, femeile sînt azi de două ori mai numeroase decît în 1954. În opt ani, numărul femeilor cu o profesiune liberă a crescut de la 17 000 la 21 000.

În condițiile sociale actuale, maternitatea obligă numeroase femei să-și înceteze activitatea profesională ; tributul mamelor crește. În opt ani se observă o variație a numărului de mame care „stau acasă" ; procentul e de 36% pentru mamele cu trei copii și cifra crește cînd mamele exercită o profesiune liberă [2].

În fața femeilor se deschid azi porțile unor profesiuni la care pînă acum nu aveau acces : în 1963, arhitectele constituiau a zecea parte din numărul absolventelor Școlii speciale din Paris (în timp ce, în țările din Est, jumătate din numărul arhitectelor erau femei). Trebuie însă adăugat că într-o anume măsură chiar și femeile care ajung să exercite asemenea profesiuni rămîn victime ale vechilor mituri : rareori li se propune arhitectelor să construiască uzine sau clădiri oficiale. De obicei li se cere să se ocupe de școli, de creșe, de case particu-

[2] *Ibid.*, p. 142.

lare[3]. În Franţa, în 1962, doar 4 sau 5 femei doctoriţe veterinare îşi exercitau profesiunea, doar 9,9% din numărul medicilor erau femei (în U.R.S.S. erau 82%, iar în S.U.A. 7%) ; doar 1% din numărul inginerilor erau femei (în U.R.S.S. — 33%, iar în S.U.A. — 1%). La 4 839 de magistraţi existau doar 306 femei (în 1963, o femeie a fost numită preşedinta Curţii cu Juri la Douai), o singură franţuzoaică a terminat ca şefă de promoţie Şcoala de drumuri şi poduri (Nicole Roncheux, în 1966). În Uniunea Sovietică, femeile pot deveni cosmonaut, în timp ce în Statele Unite această meserie le este interzisă ; o englezoaică a devenit de curînd pilot de linie (Yvonne Pope) ; deşi Academia Franceză continuă să refuze uniforma verde unor scriitoare, preferînd un mareşal Juin unei Colette, Premiul Nobel 1963 pentru fizică a fost atribuit deopotrivă profesorului Jensen şi doamnei Goeppert Meyer.

Prost plătită şi devalorizată în raport cu profesiunile tehnice, profesiunea de „dascăl" tinde „să se feminizeze". Aici e vorba de un fenomen universal (în Franţa, dintre cei care lucrează în învăţămîntul primar, 68% sînt femei, iar în învăţămîntul secundar — 60% ; în S.U.A., în învăţămîntul primar sînt 88% ; în Republica Argentina — 95% ; în U.R.S.S. — 82%. În învăţămîntul secundar, în SU.A. lucrează 50% femei ; în Republica Argentina — 59% ; în U.R.S.S. — 67%). Totuşi, în învăţămîntul superior lucrează foarte puţine femei (în Franţa, abia 5%) ; aici femeile sînt admise mai lesne ca asistente sau şefe de lucrări decît ca profesoare ; nici o femeie nu este rectorul vreunei academii.

---

[3] În *Le Monde*, 9 mai 1963.

În Franța, din ce în ce mai multe femei-agricultoare caută să se califice ; din 1960, 300 de femei, față de 400 de bărbați, au urmat cursurile Institutului pentru formarea cadrelor agricole [4].

Cu toate că sîntem încă foarte departe de o adevărată egalitate, putem constata că în domeniul profesional există o tendință foarte clară spre egalitatea sexelor. Ea e evidentă și în domeniul juridic ; din 1938, femeia franceză se eliberează treptat de tutela maritală : Codul lui Napoleon din 1804 dădea femeii un statut de minoră ; căsătorindu-se, ea își pierdea autonomia ; pusă sub protecția bărbatului, ca șef al familiei, ea trebuia să apeleze la el ca să-și administreze propriile bunuri și îi ceda lui toate drepturile copiilor. Legea din 1938, revizuită în 1942, abolește principiul incapacității civile a femeii măritate, care nu mai datorează ascultare soțului ei. Legea din 13 iulie 1965 îi dă femeii dreptul să exercite o profesiune și să-și deschidă o întreprindere de comerț fără asentimentul bărbatului ei ; femeia poate, în aceeași măsură cu soțul ei, să dispună liber de bunurile ei (după ce s-a achitat de „obligațiile" căsătoriei). Aprobarea femeii este acum cerută în toate împrejurările privind gestiunea bunurilor familiei. Femeia poate, ca și soțul ei, să încheie singură „contracte care au ca scop întreținerea menajului și educația copiilor". Acordul ei este cerut pentru efectuarea cheltuielilor familiale, și în special pentru cumpărăturile pe credit. Ea poate să aibă un cont la bancă pe numele ei, cu prezumțiunea de proprietate privind fondurile și titlurile aflate în depozit.

În sfîrșit, un proiect de lege (decembrie 1966) repune în discuție *potestas patria* — puterea paternă —, care făcea obiectul articolului 371

[4] *Le Monde*, 12 martie 1964.

din Codul civil. „În timpul căsătoriei, tatăl și mama își exercită împreună autoritatea — citim în proiect — : părinții vor avea în mod egal responsabilitatea dirijării familiei și o vor exercita împreună". În caz de divorț, autoritatea părintească va fi acordată celui care păstrează copilul. În caz de deces, această autoritate va aparține supraviețuitorului. În ceea ce privește copilul natural, cel care va exercita autoritatea părintească nu va mai fi cel care a recunoscut primul copilul ; nu va mai exista deci întîietatea tatălui, ci mama va fi aceea care va exercita această autoritate.

În numeroase țări, legile au trebuit să consfințească egalitatea în drepturi a celor două sexe. În 1966, un proiect al Declarației universale a drepturilor femeii a fost acceptat în unanimitate la Națiunile Unite. În preambulul său, declarația consideră că „deplina dezvoltare a unei țări cere maximum de participare a femeilor" și că „egalitatea femeii cu bărbatul trebuie să fie recunoscută universal, și în drept, și în fapt" ; declarația proclamă că „orice discriminare bazată pe sex, avînd ca scop distrugerea sau limitarea egalității în drepturi a bărbatului și a femeii, este fundamental nedreaptă și constituie o încălcare a demnității umane".

Acest text a fost adoptat de reprezentanții a numeroase țări în care jurisdicțiile naționale, prejudecățile și tradițiile religioase condamnau femeile la subordonare. Fără îndoială că o asemenea declarație nu va întîrzia să aducă modificări numeroaselor legislații naționale, în sensul unei egalități reale.

Trebuie însă remarcat că, în grava criză internațională din iunie 1967, cînd amenințarea unui război mondial plana deasupra întregii lumi, la Națiunile Unite n-a fost auzită nici o

voce feminină în favoarea păcii, deoarece, în ciuda bunelor intenții ale reprezentanților națiunilor, femeile nu sînt reprezentate în această adunare.

* * *

Totuși, evoluția spre o reală egalitate între sexe în domeniul politic, juridic, profesional, familial, evoluție ce se profilează astăzi, nu constituie un proces automat și ireversibil. Situația femeii va rămîne precară atîta vreme cît raporturile sociale se vor baza pe inegalitate și luptă, atîta vreme cît spiritele vor rămîne tributare valorilor absolute, stereotipurilor morale și sociale.

Am văzut că în Statele Unite, una dintre țările în care femeia beneficiază de o maximă protecție din punct de vedere juridic, sub influența psihanalizei, a presei și a publicității, femeile reiau drumul tradițional al femeii casnice, drum pe care mamele lor, în epoca „feministă", începuseră să-l părăsească. Putem constata o regresiune asemănătoare și în domeniul politic. Cu toate proclamațiile naționale și universale de egalitate în drepturi a bărbaților și femeilor, națiunile sînt în continuare conduse de bărbați, care hotărăsc singuri asupra păcii și războiului, a bugetului, a progresului social, a educației copiilor. Într-o lume împărțită în națiuni rivale, în ideologii opuse, într-o lume bazată pe concurența economică, deci pe conflict și luptă, de ce s-ar sfîrși războiul dintre sexe, război care nu este decît una din formele războiului general ?

În Occident, deși femeile sînt aproape pretutindeni alegătoare și eligibile, ele au fost eliminate progresiv din viața politică. Se știe că după Eliberare, adică după participarea lor

la Rezistență, femeile franceze au intrat cu avînt în viața politică ; în Franța, ele au obținut dreptul de vot, influențînd considerabil, prin numărul lor, viața politică a țării (există cu două milioane mai multe alegătoare decît alegători). În 1946 s-au prezentat 382 de candidate și 35 au fost alese deputate, dar în 1951 nu mai erau decît 22 de femei deputat, iar numărul lor avea să scadă la 7 în 1962 și la 8 în 1967 (din 480 de candidați aleși). (În Franța, femeile reprezintă deci mai puțin de 2% din deputați ; în Statele Unite, ele reprezintă 3% în Congres ; în Uniunea Sovietică, 27% în Sovietul Suprem.)

Aceeași proporție o găsim în organismele care hotărăsc viitorul țării.

În octombrie 1962, din 771 de membri ai Comisariatului Planului, numai 8 erau femei ; la cei 205 membri ai Consiliului economic și social — doar 3 femei ; 5 femei din 260 de senatori ; 5 femei din 180 de membri ai Consiliului de Stat ; 27 de femei din 3 000 de consilieri generali.

În Statele Unite, numai 10 femei au un loc în Congres și doar una singură în Senat ; în ceea ce privește parlamentele scandinave, germane, finlandeze, ele nu numără decît în jur de 15% femei.

În Franța, discriminarea este deosebit de severă pe plan administrativ : femeile nu pot cere să fie numite în postul de prefect ; concursurile administrative prevăd condiții diferite pentru bărbați și femei ; anumite posturi sînt rezervate bărbaților, în timp ce altele nu acceptă decît un număr limitat de femei (concursul pentru recrutarea a 38 de inspectori de vamă din 1957 ; concursul pentru recrutarea a 200 de agenți tehnici clasa I P.T.T.

etc.) ; posturile de profesor pentru femei sînt considerabil reduse de minister [5].

Să nu credem că această discriminare pornește în mod fatal doar de la forțele reacționare ; promovarea politică și administrativă a femeii se lovește de barajul masculin din toate partidele ; chiar dacă partidele de stînga dau femeilor o importanță deosebită (22% din delegații la Congresul național al Partidului Comunist Francez erau femei), mulți „socialiști" rămîn, în problema feminină, adepți inconștienți ai teoriilor retrograde, de tip Proudhon și Sylvain Maréchal. Pînă și sindicatele sînt conduse de bărbați, inclusiv Sindicatul învățătorilor, în care femeile constituie, totuși, marea majoritate [6]. Nici un partid de stînga n-a fost văzut vreodată ducînd o campanie electorală pe tema promovării feminine și a măsurilor sociale ce trebuie luate pentru înfăptuirea cu adevărat a egalității în drepturi (am fost surprinși că n-am găsit în foarte interesantul *Dicționar raționalist* nici un articol despre femeie și despre feminism. Nici Stuart Mill nu este menționat, iar despre Condorcet se vorbește fără să i se menționeze eforturile pentru obținerea egalității politice a femeilor cu bărbații — și totuși, se pare că egalitatea sexelor face parte din idealul raționalist).

Cum se explică lipsa de combativitate a femeilor în problema egalității politice ? Mai întîi, trebuie să observăm că setea de putere masculină poate frîna promovarea politică a femeii și fiindcă e ajutată de pasivitatea femeii, de educația ei, de faptul că ea este veșnic împovărată de treburile casnice și de îngrijirea copiilor.

În plus, în Franța, noul mod de scrutin uninominal n-a favorizat candidaturile feminine.

---

[5] A se consulta în această problemă Andrée Michel și Geneviève Texier. *Op. cit.*, p. 157—159.

[6] *Ibid.*, p. 193—196.

Dacă pe o listă de candidaţi se putea înscrie un nume de femeie, chiar ţinînd seama de prejudecăţi (candidatura unei femei în cadrul listei nu bătea la ochi), astăzi partidele ezită să prezinte drept candidat un nume feminin de teamă că nici bărbaţii, nici femeile nu vor vota pentru el. Prin urmare, din considerente de tactică electorală, nici chiar stînga nu încearcă să spulbere prejudecăţile (menţionam, totuşi, că Federaţia de stînga a prezentat 16 candidate la ultimele alegeri legislative). În sfîrşit, partidele de stînga se tem de electoratul feminin pentru că femeile, influenţate de dogmele bisericii şi de articolele din revistele ilustrate, ar vota în majoritatea lor pentru dreapta ; pentru un astfel de motiv, în 1936, guvernul Frontului popular a refuzat femeii franceze dreptul de vot.

Vom vedea mai departe că civilizaţia tehnică a creat noi obligaţii şi noi mituri care îndepărtează femeia din viaţa politică şi o readuc la preocupările ei milenare.

*
* *

Cu toate că multe mame fac eforturi curajoase pentru a se ocupa în acelaşi timp de familie şi de profesiune, femeia deţine încă în societate o poziţie net inferioară. Dealtfel, nu s-a făcut nimic ca să se uşureze viaţa unei mame care lucrează şi în afara familiei sale. În Franţa, nu există, practic, program de lucru fără pauză, creşele sînt rare şi adeseori departe şi de casă, şi de locul de muncă ; în plus, copiii nu sînt acceptaţi de îndată ce sînt uşor suferinzi ; serviciile colective, restaurantele familiale sînt, practic, inexistente. S-ar spune că guvernele noastre masculine se străduiesc să-i facă femeii „viaţa grea", s-o descurajeze şi să o readucă în cămin. Numeroase femei nu sînt interesate să muncească în afara

căminului lor pentru că de cele mai multe ori ele ocupă posturi subalterne și prost plătite. Un raport al Institutului Național de Statistică și de Studii Economice stabilește că, din 6 milioane și jumătate de femei care lucrează, 30% sînt muncitoare și 27,5% funcționare, care cîștigă mai puțin de 40 000 de franci vechi pe lună. În 1964, 3 milioane de femei cîștigau mai puțin de 60 000 de franci vechi pe lună. În 1967 ne găseam aproape în aceeași situație ; se citează o anumită societate de magazine cu sucursale multiple (care, din păcate, nu constituie o excepție) la care 90% din personal e format din femei, dar care este condusă de cadre masculine în proporție de 95% [7].

În ciuda adoptării de către Biroul Internațional al Muncii, la 29 iunie 1951, a Convenției 100, care cere să li se asigure „tuturor oamenilor muncii aplicarea principiului egalității în remunerarea mîinii de lucru la o muncă de valoare egală" (convenție adoptată în 1966 de 33 de state și la care Franța a aderat încă din 1953), principiul egalității salariilor este departe de a fi aplicat : un inginer cîștigă 3 400 de franci noi, în timp ce inginera cu aceeași formație și aceeași calificare cîștigă abia 2 300 [8]. Diferența dintre salariul orar masculin și cel feminin crește în continuare : în 1956 era de 6,4%, în 1963 — de 10%, iar acum (1966) este de 12% și se ridică la aproape 30% pentru cadrele de conducere [9].

Același fenomen poate fi observat în Statele Unite și chiar în unele țări din Est, unde femeile se plîng, de asemenea, că întîlnesc serioase dificultăți în calea promovării lor. Mărturie stă ancheta publicată de Institutul de filozofie

[7] Citat de d-na Verhaegne de la Confederația sindicală a familiilor, în *Le Monde*, 23 februarie 1967.
[8] Ancheta I.N.S.E.E., august 1966.
[9] Zilele de studiu ale *Centrului de informare a cadrelor feminine*, Royaumont, octombrie 1966.

și de sociologie al Academiei poloneze de științe. O femeie cu post de răspundere scrie: „Colegul meu și cu mine am făcut studiile împreună și am intrat în același timp în viața profesională... Avem acum aproape același post (într-o întreprindere de construcții), dar el cîștigă mai mult ca mine“ [10].

Aproape peste tot, bărbații consideră că salariul lor este singurul autentic și că cel al femeii este un „supliment la salariu“. Dealtfel, bărbatul pare dispus să lase femeia să lucreze cu condiția ca ea să cîștige mai puțin decît el (e o chestiune de prestigiu !). Munca este mereu considerată o activitate primordială pentru bărbat și una secundară pentru femeie. Încă nu se acceptă ideea că femeia, ca și bărbatul, simte nevoia să se realizeze prin muncă și că vrea să primească de pe urma acestei munci un salariu corespunzător aptitudinilor și demnității sale umane. Mulți bărbați consideră femeile care lucrează drept concurente ce trebuie înlăturate ; în mod tacit, ei sînt gata cu toții să subscrie la aceste cuvinte pe care Simone de Beauvoir le atribuie unui student : „Orice studentă care devine medic sau avocat ne fură un loc“ [11].

Cu toate că femeile ocupate la munci necalificate sînt din ce în ce mai puțin numeroase, majoritatea femeilor sînt lipsite de o pregătire profesională și devin astfel victimele exploatării patronale (90% din femei nu au altă diplomă decît certificatul de absolvire a școlii primare). Societatea capitalistă își găsește complici involuntari chiar în clasele sărace, neinstruite ; în păturile de jos, băieții sînt îndreptați către o meserie, fetele mai deloc (la trei băieți care au o meserie corespunde o singură fată ; 35% din fete intră într-o întreprindere

[10] În *Le Monde*, 25 august 1966.
[11] Simone de Beauvoir. *Op. cit.*, vol. II, p. 25.

fără contract de ucenicie, față de 18% băieți). Clasele burgheze urmează aceleași prejudecăți ca și clasele sărace (în profesiunile libere, raportul este de o femeie la șapte bărbați) [12]. În Franța, statul dezvoltă (deși insuficient) învățămîntul profesional masculin, dar se dezinteresează de învățămîntul profesional feminin (fetele nu alcătuiesc decît 34% din efectivul colegiilor de învățămînt tehnic și 22% din efectivul liceelor tehnice de stat). În plus, statul are grijă să limiteze învățămîntul profesional feminin la meseriile corespunzătoare mitului feminin (în 1961, fetele puteau să aleagă 171 de meserii — dintre care multe erau legate de activități casnice, croitorie etc. —, în timp ce băieții puteau să aleagă între 392 de meserii). Muncitoarele calificate sînt din ce în ce mai rare, numeroase femei rămîn „muncitoare specializate" sau lucrătoare necalificate, astfel încît, în zece ani, lucrătoarele de azi vor risca să fie înlăturate de bărbați mai calificați și să rămînă șomere. Andrée Michel a arătat că femeile alcătuiesc marea majoritate a lucrătorilor care primesc salariul minim integrat garantat (adică ele constituie o mînă de lucru ieftină „de înlocuire", cu ajutorul căreia se pot face presiuni asupra masei de muncitori [13]; ca să aibă un salariu decent, femeia trebuie să aibă mai puțin de treizeci și cinci de ani, o solicitantă de patruzeci de ani fiind nevoită să-și compenseze handicapul de vîrstă printr-un salariu mai mic) [14]. Patronii folosesc femeile mai ales în profesiunile devalorizate ; în caz de șomaj, ei dau mai ușor afară o femeie decît un bărbat — bărbatul e totdeauna considerat „capul familiei" —, în timp ce femeile măritate

[12] În *Esprit*, mai 1961. Anchetă de Isambert-Jamati.
[13] Andrée Michel și Geneviève Texier. *Op. cit.*, vol. I, p. 149.
[14] *Ibid.*, p. 150.

și tinerele care stau la părinți sînt aproape întotdeauna excluse de pe lista ajutoarelor de șomaj (dacă soțul cîștigă mai mult de 36 000 de franci vechi, ele nici nu primesc despăgubiri).

Regresiunea în domeniul promovării femeii este și mai accentuată în Statele Unite ; în 1930, femeile reprezentau 50% din populația activă ; în 1960, ele nu mai reprezentau decît 35%, deși numărul femeilor cu o diplomă s-a triplat. Cele mai multe familii americane se instalează la periferie, departe de universități, de cursurile pentru adulți, de grădinițe de copii, de creșe, de biblioteci, de muzee. Izolate în casele lor spațioase, înconjurate de grădini, femeile au sarcini gospodărești sporite, sînt acaparate de grija pentru copii și găsesc din ce în ce mai puține posibilități să lucreze în afara căminului lor [15].

Aproape peste tot, femeilor li se încredințează meserii corespunzînd stereotipurilor feminine, și mai ales celor de mamă, de infirmieră, de protectoare ; femeile iau cu asalt învățămîntul (în Franța, în Ministerul Sănătății, numărul lor e de 35%, în timp ce la Ministerul Finanțelor numărul lor e de numai 2,3%, iar la Ministerul Afacerilor Interne doar de 0,25%).

Bărbații își rezervă posturile de prestigiu ; ei sînt cadre de conducere în afaceri și în industrie, domenii care în epoca noastră sînt mai rîvnite, profesiunile care au o valoare umanistă fiind considerate mai puțin prestigioase (învățămînt, magistratură, medicină) ; posturile din aceste domenii se devalorizează ; în consecință, femeile iau cu asalt asemenea meserii (în afară de Statele Unite, unde femeile reprezintă doar 5% din numărul medicilor și 2% din cel al dentiștilor, în timp ce în U.R.S.S. 79% din me-

[15] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. II, p. 49.

dici sînt femei, în Polonia — 44,3%, iar în U.R.S.S. şi în Polonia 80% din dentişti sînt femei [16]). Preferînd să se intereseze de oameni mai mult decît de maşini, femeile cîştigă în substanţa umană şi în influenţa pe care o exercită direct asupra spiritului, dar pierd avantaje materiale şi consideraţie socială. Evelyne Sullerot constata, pe bună dreptate, că „orice post cu valoare socială trece în mîna bărbaţilor sau rămîne în mîna bărbaţilor. Orice post care se devalorizează din punct de vedere social sau economic trece în mîna femeilor... O activitate tradiţional feminină este acaparată de bărbaţi cînd această activitate devine o sursă de profituri importante" [17] ; creşterea păsărilor, de pildă, altădată ocupaţie feminină, e acaparată de bărbaţi acum, cînd a devenit o industrie.

Majoritatea bărbaţilor şi, trebuie să recunoaştem, chiar şi multe femei găsesc normal ca femeia să aibă o poziţie socială inferioară ; în felul acesta, bărbatul rămîne mai departe sexul puternic şi mitul este salvat. Şi totuşi, trebuie să observăm că straturile de mijloc ale societăţii sînt mai favorabile unei evoluţii în sensul egalităţii decît mediile burgheze şi chiar decît cele muncitoreşti : muncitorii cred uneori că au ajuns la un anumit prestigiu social cînd nevestele lor pot să rămînă acasă, ca burghezele (o anchetă a demonstrat că 57% din bărbaţi rămîn încă ostili ideii ca soţia lor să muncească în afara casei, 27% din femei împărtăşesc punctul lor de vedere, iar 68% din bărbaţi vor să influenţeze votul nevestelor lor) [18]. În scopul de a salva vechea „ordine masculină " şi reacţionară, patronatul şi organismele familiale (Federaţia familiilor din

[16] J.-E. Havel. *Op. cit.*, p. 130—134.
[17] Evelyne Sullerot. *Demain les Femmes*, Laffont-Gonthier, p. 183 şi 184.
[18] Ancheta *La Femme dans la Société*, C.N.R.S.

Franța, Uniunea națională a asociațiilor familiale, Confederația sindicală a familiilor, Mișcarea familială rurală etc.) reprezintă „grupuri de presiune“ [19] care se opun cu toată forța promovării femeii și caută să exercite presiuni asupra guvernelor ca să restaureze vechea „tradiție a familiei“ [20]. Aceste grupuri preconizează cele mai reacționare și cele mai umilitoare măsuri pentru a lovi în demnitatea femeii : de pildă, *sufragiul familial* (șeful familiei votează și pentru femeile din familie și pentru copiii adolescenți), consolidarea privilegiilor soțului, desființarea *Mișcării franceze pentru planning*-ul *familial*, interdicția pentru femeile măritate de a lucra, mărirea alocației salariului unic, pe care o primește femeia care nu lucrează, astfel încît această alocație să devină un adevărat supliment la salariu, supliment care să-i taie femeii orice poftă de a lucra în afara căminului său, fie chiar numai jumătate de normă etc. Alături de biserică și de patronat, organismele familiale, notarii, directorii de bancă, agenții de schimb, Consiliul de ordine al medicilor constituie în aceeași măsură „grupuri de presiune“, care, în numele apărării familiei, frînează de cele mai multe ori promovarea femeilor, refuză să considere femeia o ființă autonomă și merg pînă acolo încît se arată ostile nașterii fără dureri și anticoncepționalelor (există, desigur, excepții. Dovadă, cei 140 de medici care lucrează în centrele *Mișcării franceze pentru planning*-ul *familial).*

Unul dintre principalele argumente folosite de obicei pentru a justifica refuzul promovării femeilor este instabilitatea femeii la muncă și, mai ales, numeroasele ei absențe de la lucru cînd copiii sînt mici. Despre această problemă

---

[19] Expresia aparține socioloagei Andrée Michel.
[20] Andrée Michel și Geneviève Texier. *Op. cit.*, vol. II, p. 74.

am mai vorbit și am demonstrat că, atunci cînd nașterile sînt reduse la un număr rațional, ele nu tulbură decît pentru cîteva luni viața unei familii (abia cu puțin mai mult decît serviciul militar, a cărui necesitate bărbații nu o contestă). Afară de aceasta, numărul de absențe al femeilor s-ar putea reduce automat dacă ar exista suficiente servicii sociale (în Statele Unite, patronii refuză să construiască creșe ; în Franța, numărul creșelor este infim : o creșă la 100 000 de locuitori) ; de asemenea, s-ar putea reduce numărul de absențe dacă bărbații ar înceta să considere supravegherea copiilor și îngrijirea unui copil bolnav o îndeletnicire inferioară și dacă ar împărți asemenea griji cu soțiile lor ; dacă și-ar ajuta soțiile în muncile gospodărești în spiritul unei depline egalități, ceea ce le-ar feri de surmenaj și de bolile care decurg de aici. Numărul absențelor ar fi, de asemenea, redus dacă marea majoritate a femeilor ar lucra în afara căminului ; producția ar fi în felul acesta mărită și s-ar putea pune problema micșorării zilei de muncă pentru toți, iar tatăl și mama ar avea împreună mai mult timp ca să se ocupe de copiii lor. În sfîrșit, femeile ar lipsi mai puțin de la lucru dacă ar avea o formație profesională mai serioasă, dacă ar îndeplini sarcini corespunzătoare aptitudinilor lor și ar fi mai just retribuite (s-a constatat că femeile calificate lipsesc mai puțin și își părăsesc mai greu lucrul decît femeile fără calificare).

Dar toate aceste măsuri, destul de ușor realizabile, ar cere ca bărbații să nu-și facă un țel din bani, putere și prestigiu, să-și modifice scopurile existenței, să dorească să facă viața tuturor membrilor societății mai dreaptă și mai omenească.

Din păcate, sîntem foarte departe de o asemenea situație, femeia casnică rămînînd idealul conștient sau inconștient nu numai al mul-

tor bărbaţi, ci şi idealul guvernelor şi al forţelor reacţionare. Femeia care munceşte şi care cere egalitate deplină cu bărbatul rămîne un om în afara legii : ea încalcă legea sacrosanctă a dominaţiei virile, ea frînge tabuurile milenare ; într-un fel sau altul, ea trebuie să-şi plătească relativa independenţă ; ea trebuie pedepsită că a îndrăznit „să fure" munca bărbatului, să intre în concurenţă cu el, tocmai cînd lupta pentru posturile de tehnicieni şi de cadre devine mai aprigă ; ea trebuie să fie pedepsită pentru că refuză să fie doar o maşină de produs copii. Într-adevăr, femeia care lucrează este pedepsită : i se suprimă alocaţia salariului unic, scutită de impozite, rezervată casnicelor ; impozitele pe care le plăteşte cresc : suprataxa progresivă, calculată pentru veniturile totalizate ale cuplului, este mai mare pentru soţii care lucrează, în comparaţie cu cea pe care cei doi au plătit-o rămînînd celibatari, pe baza declaraţiilor lor individuale. Sumele pe care femeia care lucrează le cheltuieşte pentru a-şi lua un ajutor în gospodărie sau pentru a plăti pe cineva care să supravegheze copiii nu sînt scăzute din veniturile impozabile. În H.L.M. [21], un cuplu în care lucrează şi soţia trebuie să plătească o *suprachirie* (care poate ajunge pînă la 60% din chiria de bază), dacă totalul veniturilor familiei depăşeşte o sumă fixată. Dimpotrivă, alocaţia salariului unic al femeii casnice nu intră în calculul acestei suprachirii ; toate aceste măsuri o fac pe femeia din mediile modeste să-şi caute o slujbă nedeclarată, dar plătită prost.

În sfîrşit, femeia care lucrează, prin faptul că nici un serviciu social nu vine să-i uşureze sarcinile familiale, este pedepsită pentru nevoia vitală de a se afirma creator, fiind obligată să

[21] H.L.M. (Habitations à loyer moderé) — locuinţe ieftine. — *Nota trad.*

se mulțumească cu posturi subalterne, neinteresante, sau cu posturi de o anumită responsabilitate, dar plătite sub valoarea reală. În acest mod, femeia, împovărată de dubla sa sarcină, profesională și familială, nu are nici timpul, nici forța fizică, nici puterea morală să se consacre luptei dure pe care sînt obligați s-o poarte toți cei ce vor să urce treptele ierarhiei sociale într-o societate competitivă.

* * *

Totuși, progresul tehnic ar fi putut s-o ajute pe femeie să se elibereze de prejudecățile legate de ideea de Feminitate : încălzirea centrală, aparatele casnice, conservele industriale și confortul au simplificat, fără îndoială, munca gospodinei. Să nu supraapreciem însă rolul tehnicii în suprimarea corvezilor familiale ; mînuirea și îngrijirea aparatelor cer timp ; nenumăratele treburi gospodărești manuale nu vor putea fi niciodată suprimate cu totul, cu atît mai mult cu cît oamenii secolului al XX-lea au devenit foarte pretențioși în privința igienei corpului, a curățeniei casei, a îmbrăcămintii și a lenjeriei. Dezvoltarea tehnicii menajere nu poate scuti statul și întreprinderile să creeze servicii sociale indispensabile ușurării sarcinilor gospodinei ; dezvoltarea tehnicii nu-i poate scuti pe bărbați să-și ajute nevestele în îndeplinirea corvezilor casnice.

Reducînd și ușurînd nevoile casnice, civilizația tehnică a creat, desigur, condiții favorabile eliberării materiale a femeii, dar tehnica, fiind pusă mai întîi în slujba profitului și apoi în slujba omului, a creat în același timp noi forme de aservire.

Presa de mare tiraj, revistele și publicitatea au creat o nouă imagine a Feminității : femeia trebuie, ca și pînă acum, să fie o soție și o mamă ireproșabilă, dar, în același timp, ea are

„datoria“ să rămînă tînără, elegantă, seducătoare ca manechinele, pentru a-l impresiona pe bărbat din punct de vedere moral și fizic, acceptînd, totuși, rolul dominant al bărbatului (pe la 1900, soția lăsa grija seducției pe seama „cocotelor“ și a domnișoarelor fără prea multă virtute ; o femeie „cinstită“ nu se machia, purta lenjerie grosolană, pudică, își păstra rochiile cîțiva ani și accepta îmbătrînirea la patruzeci de ani).

Femeia modernă a reușit să pară mult mai tînără și mai atrăgătoare decît înaintașele ei de aceeași vîrstă ; în schimb, ea e copleșită de noi îndatoriri. Să recunoaștem că nu este prea ușor pentru o muncitoare să semene cu Brigitte Bardot (adică să-și consacre nenumărate ore pentru coafat, machiat, îmbrăcat) după paisprezece ore de muncă epuizantă în cămin și în afara lui. Cu toate acestea, ca să se conformeze noii imagini a Feminității, multe femei își petrec puținele lor ore libere citind reviste stupide, alergînd prin magazine, făcîndu-și rochii care se demodează în cîteva luni, coafîndu-se, tricotînd etc., cu alte cuvinte, creîndu-și o existență cu griji frivole, care le împiedică să se gîndească la grijile adevărate ale vieții și ale lumii și care le taie pofta de lecturi serioase și le consumă timpul necesar pentru a se cultiva sau pentru a cunoaște problemele societății.

Evident, nu dorim să propunem femeii moderne exemplul matroanei șleampete din „La Belle Epoque“ : este de dorit ca femeia, ca și bărbatul, să se preocupe de înfățișare și să dorească să lase celor din jur o impresie cît mai demnă și mai plăcută ; dar accentul excesiv pus de superficiala noastră societate pe tinerețe, frumusețe, eleganță închide femeia într-un comportament narcisist și copilăros, care nu face decît să-l întărească pe cel primit prin educație și care o rupe de adevăratele pro-

bleme, o împiedică să se dezvolte intelectual, afectiv şi social.

Societatea noastră, în care idealul este să *pari* (să pari tînăr, frumos, bogat etc.) şi să *posezi* (să posezi cît mai mulţi bani, un automobil puternic, cel puţin două case, multe mobile, haine, fel de fel de fleacuri automate etc.), *refulează*, atît la bărbat, cît şi la femeie, nevoile esenţiale de cunoaştere, de creaţie, de solidaritate, de iubire, de dezvoltare; or, numai răspunzînd unor asemenea nevoi, putem să depăşim angoasa în faţa bătrîneţii şi a morţii, angoasă pe care civilizaţia noastră o dezvoltă cu atît mai mult cu cît caută fără succes să o alunge cu ajutorul unor avantaje de ordin material.

Este sigur că mitul modern al tinereţii, întreţinut cu nesaţ de reviste şi de filme, le face pe femeile vremii noastre mai sensibile în faţa îmbătrînirii decît pe bunicile lor; pentru multe dintre femei, imaginea starului tinde să devină o sursă de obsesii şi de suferinţe; confruntînd mereu imaginea din oglindă cu cea pe care i-o oferă revistele (din paginile cărora este exclusă imaginea femeii mature sau care începe să îmbătrînească, ca şi cum o asemenea femeie ar fi un monstru), femeia la vîrsta maturităţii, care-şi are frumuseţea ei, se simte umilită şi vinovată că nu seamănă cu vedetele; ea îşi foloseşte o bună parte din energie încercînd zadarnic, cu mijloace artificiale, să crească în propria ei stimă şi să se regăsească într-o imagine de vis. Importanţa pe care o dobîndeşte azi mitul tinereţii este măsura dezumanizării unei civilizaţii care înăbuşă nevoia de creaţie şi de dragoste-uniune: individul care se realizează în muncă îşi uită vîrsta, iar cel care iubeşte cu adevărat nu vede ridurile tovarăşei sale; nu există dubiu că femeia casnică matură sau trecută de maturitate este una din principalele victime ale miturilor întreţinute de pu-

terea banului ; ruptă de viaţa activă, lipsită de tinereţe şi de frumuseţe, rămasă singură, pentru că copiii au crescut şi au plecat de lîngă ea, unei asemenea femei nu-i mai rămîne decît să fugă de umilinţa şi de golul existenţei ei prin încercări desperate de a-i imita pe tineri ; dimpotrivă, femeia matură care ştie (sau poate) să aibă o viaţă personală creatoare şi generoasă îşi trăieşte maturitatea nu ca pe o umilinţă, ci ca pe o stare de înflorire.

Viaţa dezumanizată a muncitorului, tehnicianului, funcţionarului a contribuit la reevaluarea virtuţilor casnice şi a valorilor feminine tradiţionale. Căminul tinde să devină oaza în care bărbatul încearcă să se refugieze cîteva ore, să fugă de universul său ostil, dominat de cifre, maşini, bani, spirit de competiţie ; apartamentul confortabil şi primitor, bine întreţinut de o femeie frumoasă, elegantă şi tînără, a devenit simbolul securităţii, al unei vieţi calme şi fără probleme, care contrastează cu tensiunea, agitaţia, nesiguranţa şi grijile vieţii sale profesionale. Nu este deci de mirare că mulţi bărbaţi ţin la această siguranţă compensatoare pe care o reprezintă femeia ; în dorinţa de a o conserva, ei se arată ostili ideii ca soţia lor „să lucreze". Soţul modern încearcă să găsească înăuntrul căminului său o lume *opusă* celei dinafară ; el îşi face însă iluzii atunci cînd caută securitatea într-o viaţă materială imobilă şi într-un nou paradis artificial ; în fond, el doreşte, în mod inconştient, să-şi satisfacă în cămin nevoile fundamentale ale fiinţei sale, pe care viaţa nu i le poate realiza, în special nevoia de activitate creatoare şi de dialog ; din păcate, el nu poate ajunge la o asemenea activitate şi la un asemenea dialog dacă soţia lui trăieşte ruptă de lume, străină de preocupările masculine, absorbită complet de grijile materiale sau de ocupaţiile frivole. Dimpotrivă, dacă soţia are o activitate proprie, dacă şi ea

şi-a putut dezvolta, printr-o viaţă independentă, calităţile intelectuale şi afective, bărbatul nu va găsi acasă doar o sclavă supusă, o mamă, o infirmieră, care-l va proteja şi-l va îngriji ; el nu va mai fi primit ca un stăpîn şi va trebui să împartă cu ea corvezile gospodăreşti, dar va găsi în soţia lui o prietenă, o egală, cu care va putea să discute, să acţioneze de comun acord, să caute împreună soluţii la problemele pe care i le pune existenţa ; el va afla atunci în cămin şi forţa de a ţine piept vieţii sale profesionale, şi de a-şi îmbunătăţi condiţiile de viaţă, şi curajul de a schimba aceste condiţii.

Necesitatea de a trăi o viaţă mai umană, mai naturală, capabilă să compenseze viaţa citadină, se regăseşte în interesul crescînd pentru casa de la ţară sau pentru călătoriile cu rulota. De data aceasta, bărbatul nu fuge numai de uzină şi de birou, el fuge de civilizaţia urbană nenaturală, caută o viaţă fără tensiune, doreşte să refacă stilul de viaţă de altădată, se bucură că poate să folosească obiecte vechi, vechi mobile ţărăneşti, vrea să se joace, chiar şi numai cîteva ore, de-a fermierul sau de-a castelanul. O zi sau două zile pe săptămînă o viaţă sănătoasă, aerisită corespunde, desigur, necesităţii profunde de a regăsi un acord direct şi spontan cu natura, dar, din păcate, această săptămînală „reîntoarcere la glie“ este onorată tot de femeie. Ea trebuie să se ocupe de mobilarea, decorarea şi întreţinerea unei case mari, adeseori fără confort ; noi griji şi ocupaţii se adaugă ocupaţiilor casnice obişnuite din oraş şi o împiedică să se ancoreze în probleme de interes major.

Dar mai ales, aşa cum a observat foarte bine Evelyne Sullerot, casa de la ţară o copleşeşte pe femeie cu obligaţii noi ; femeii, tot femeii îi revine sarcina să dea vieţii moderne un far-

mec vetust, să transplanteze bărbatul într-o viaţă de vis, de distracţii, care să-l facă să uite viaţa serioasă din oraş ; femeia trebuie să devină „regina timpului liber“ [22] ; ea trebuie să dea bărbatului iluzia că trăieşte o viaţă în sînul naturii, ea trebuie să primească prietenii (să-i găzduiască pentru cîteva zile, să-i hrănească, să facă faţă treburilor manuale şi oboselii, rămînînd tot timpul amabilă). În felul acesta, femeia, care în decursul săptămînii trăieşte între zidurile apartamentului sau ruptă de lumea reală, îşi creează, în timpul liber, o a doua viaţă artificială de tensiune şi de oboseală, în timpul căreia ea se rupe odată în plus de lume. În timpul week-end-ului familia se joacă de-a evadarea într-un alt univers sau încearcă să trăiască în trecut, nu citeşte nici cărţi, nici ziare. De unde timp pentru aşa ceva, dacă nu există personal de serviciu ? „Calmul“ week-end-ului este, pentru cei mai mulţi orăşeni, extrem de agitat. Familia nu ascultă conferinţe, nu se duce la întruniri sau expoziţii, nu participă la nici o discuţie serioasă. Ca să scape de universul înăbuşitor al oraşului, nu se interesează de politica internă sau internaţională. Ca să fugă de un univers închis, se închide, de bună voie, într-un alt univers închis. Iar femeia, în loc să profite de timpul liber ca să vină, în sfîrşit, în contact cu lumea, se retrage încă o dată în cercul închis al ocupaţiilor ei tradiţionale.

Trebuie să ne oprim aici la o părere foarte răspîndită, potrivit căreia civilizaţia modernă, prin importanţa pe care o acordă femeii, s-ar aşeza sub semnul unui nou matriarhat. Femeia ar impune cu viclenie bărbatului concepţia sa despre fericire. Femeia l-ar obliga pe bărbat să producă, pentru ca ea să poată consuma obiectele produse ; ea l-ar lega cu o mie de lanţuri de cămin ; ea ar încerca să-l robească prin

[22] Evelyne Sullerot. *Op. cit.*, p. 226.

forța erotismului și ar pune virtuțile masculine în slujba propriei ei concepții despre fericire. Acest punct de vedere este reluat de Jean Cazeneuve în *Fericire și civilizație* [23]. Vedem încă o dată că femeia este identificată cu seducătoarea, cu vampa și că este făcută indirect răspunzătoare de tarele civilizației noastre, mai ales de materialismul și de erotismul acestei civilizații, că este acuzată de „devirilizarea" bărbatului și de „feminizarea" societății ; în fond, nu este decît reluarea ideii convenționale pe care noi am denunțat-o, o idee care susține că scopul real al vieții femeii este dragostea ; după Jean Cazeneuve, femeia ar căuta să transmită bărbatului idealul său sentimental și erotic (considerat inferior) : „Astăzi — scrie acest autor —, femeia luptă fățiș, cu toate armele, pentru fericirea ei, și această fericire este să iubească și să fie iubită carnal și matrimonial pentru plăcerea ei". Dar Jean Cazeneuve uită, se pare, că acest ideal al fericirii în doi, bazat pe confort și erotism, este răspîndit pe scară largă de presa feminină, care este condusă tot de bărbați [24] ; acest mod de a reevalua femeia, făcînd-o să creadă că, în ciuda aparențelor, ea îl domină pe bărbat, contribuie la alienarea femeii, o împiedică să se revolte împotriva valorilor virile, care continuă să domine lumea. Nu femeia modernă este cea care a inventat această nouă și seducătoare imagine a ei ; băr-

---

[23] Jean Cazeneuve. *Bonheur et Civilisation*, N.R.F.

[24] Într-adevăr, presa feminină este în mîna bărbaților și a puterii banului : în Franța grupul Prouvost finanțează revista *Marie-Claire ;* Dassault finanțează *Jour de France ;* Cino del Duca — *Nous Deux, Intimité, Modes de Paris, Festival ;* Lazareff, care conduce *France-Soir, Paris-Presse, France-Dimanche,* finanțează *Elle* prin intermediul doamnei Lazareff. Grupul acesta este el însuși legat de marea societate franceză de publicitate *Publicis,* condusă de Bleustein-Blanchet, etc.

batul este cel care continuă să modeleze femeia după o imagine a Feminităţii aşa cum o doreşte el ; bărbatul este cel care aspiră să reunească în cămin străvechile avantaje ale nevestei supuse şi seducţia pe care o găsea altădată în afara căminului ; el cere femeii să realizeze dificila sinteză dintre matroană şi star şi să renunţe la autonomie pentru plăcerea şi securitatea lui, pentru satisfacerea nevoii lui de dominaţie.

Cum poate să scrie un sociolog că femeia este cea care *impune* bărbatului propria sa concepţie despre fericire ? Oare femeia conduce publicitatea, afacerile şi producţia ? Ea a creat imaginea erotică a unei femei veşnic tinere şi seducătoare ? Femeia nu se supune oare, o dată în plus, ordinii virile, care îi impune — de data aceasta prin viclenie, nu prin forţă — propria sa concepţie despre Feminitate ? Noua idee despre fericire, cu tot ceea ce implică ea : confortul, gadget-urile, vacanţe standardizate, cultură alienantă, noua imagine a femeii, în acelaşi timp mamă şi seducătoare, nu este care modul descoperit de bărbaţii civilizaţiei industriale pentru *a fugi* de dezumanizarea vieţii urbane şi profesionale, pentru a încerca să regăsească securitatea, plăcerile unei vieţi naturale, fără să renunţe la dominaţia lor asupra lumii ? Cît despre femeia care acceptă să se identifice cu această imagine, ea nu face decît să se supună încă o dată conformismului impus de bărbaţi, adică să trăiască din iluzii : iluzia unei fericiri în pasivitate şi supunere, iluzia de a se crede adevărata stăpînă a bărbatului.

Multă vreme, femeia a fost supusă în mod evident dominaţiei tatălui şi soţului ; ea a fost victima constrîngerilor sociale, juridice şi a propriei ei lipse de cultură. Astăzi, autoritarismul societăţii este mai viclean şi mai ascuns ; femeia este pe cale de a dobîndi egalitatea în drepturi cu celălalt sex. Bărbatul a renunţat, adesea, la

atitudinea sa dominatoare ; femeia dispune în general de bani ; ea poate să se ocupe de educarea copiilor, circulă liberă, face cumpărături după posibilităţile pungii şi ale fanteziei ei, dar asta nu înseamnă că e liberă ; situaţia ei este cu atît mai ameninţată cu cît se crede independentă şi deci nu se mai gîndeşte să lupte ca să-şi dobîndească o adevărată autonomie. Aşa cum bărbatul care munceşte ca să producă, ca să cîştige banii, ca să dobîndească titluri nu are, adeseori, decît iluzia libertăţii, femeia care cheltuieşte banii cîştigaţi de bărbat şi consumă producţia masculină (75% din cumpărături sînt făcute de femei) nu are, nici ea, decît iluzia libertăţii. Societatea exercită asupra celor două sexe o constrîngere anonimă şi furnizează noi mituri, care, fără ca bărbaţii şi femeile să-şi dea seama, întăresc alienarea. Sub forme diferite, civilizaţia tehnică a dat bărbatului şi femeii *acelaşi stil de viaţă pasională :* bărbatul este acaparat de spiritul competitiv al vieţii sale profesionale şi politice, de cîştig, de patima vitezei ; femeia este dominată de căutarea unei fericiri alcătuite din plăcerea de a poseda cît mai multe obiecte, de dorinţa de a se identifica cu imaginile puse în circulaţie de mass-media şi de pasiunea Datoriei. Şi bărbatul, şi femeia duc, fiecare în felul său, o viaţă pasională în care fiecare îşi pierde adevărata libertate ca să se facă sclavul stereotipurilor impuse de societatea de consum.

Aceeaşi civilizaţie a dat femeii moderne nu numai iluzia libertăţii, ci şi iluzia egalităţii; pentru că femeia conduce, ca şi bărbatul, cu 140 pe oră, pentru că se uită, ca şi el, la televizor, pentru că duce, ca şi el, duminica o viaţă „în sînul naturii", ea se crede egală cu bărbatul. Adevărata egalitate nu se găseşte însă în *identitatea pasiunilor,* adică în identitatea alienărilor. Ade-

vărata egalitate rezultă din dreptul fiecăruia de a se exprima ca individ autonom şi creator şi acest drept este în realitate refuzat femeii într-o măsură mult mai mare decît bărbatului.

Femeia nu va ajunge la o autentică egalitate dobîndind dreptul de a juca la bursă ca bărbatul, comandînd armate sau exploatînd muncitorii. Este necesar să denunţăm alienările masculine pentru ca, sub pretextul egalităţii, femeia să nu rîvnească la ele. Desigur, setea de cîştig şi setea de putere rămîn pasiuni masculine, deoarece femeile nu joacă decît un rol nesemnificativ în lumea afacerilor şi a politicii (cu toate că femeia rămîne principala victimă a acestor pasiuni ale bărbaţilor). Necesitatea unui consum rapid al supraproducţiei impune prezenţa în cămin a unei gospodine neinstruite, care se plictiseşte şi care încearcă să compenseze prin *pasiunea de a achiziţiona* lipsa sa de strălucire, de personalitate şi de viaţă creatoare. Un publicist american i-a explicat cu cinism lui Betty Friedan „că vidul creat de lipsa de personalitate a femeii, disponibilitatea ei ar putea fi exprimate într-o putere de cumpărare convertibilă în dolari" [25]. Publicistul se referea tot la stereotipurile milenare care priveau femeia (familia, căminul), dar încerca să le înfrumuseţeze, să le împrospăteze, condimentîndu-le cu puţin erotism şi exploatînd, în acelaşi timp, simţul datoriei şi pedanteria feminină.

Un nou gadget, un nou produs, exploatează sentimentul de culpabilitate al femeii : femeia crede că, dacă nu are acest nou produs, nu va putea fi o gospodină perfectă, casa ei va înceta să fie paradisul, pe care trebuie să-l ofere bărbatului cînd acesta se întoarce de la lucru.

---

[25] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. II, p. 8.

Publiciștii știu foarte bine că femeia suferă de o refulare a potențialului său creator și caută, de aceea, să-i dea iluzia că și ea creează atunci cînd își utilează casa cu tot felul de aparate, că și ea devine „inginer", ca soțul ei ; ca și el, ea participă la progresul tehnic și își dezvoltă facultățile, ca și cum ar lucra în afara căminului. Mitul modern al științei și tehnicii este folosit tot pentru a închide femeia în vechile mituri ! Pentru a manevra inconștientul feminin, publiciștii americani citați de Betty Friedan au la dispoziție un întreg arsenal de mituri, vechi și moderne, îmbogățit de descoperirile psihologiei contemporane (ca importanța nevoii de creație) ; femeia, spun acești publiciști, are *datoria* să fie imaginea gospodinei și a soției perfecte ; ea are *datoria* să fie seducătoare ca un manechin ; ea are *datoria* să țină pasul cu descoperirile științei și tehnicii ; acesta este modul ei de a crea, de a-și realiza personalitatea, de a avea conștiința trează, fără să fie nevoită să lucreze în afara căminului. Unul dintre acești publiciști spunea clienților săi : „E vremea să fiți conștienți că femeia americană are din ce în ce mai multă nevoie de o muncă creatoare" (utilizarea descoperirilor psihologiei contemporane) și a adăugat într-unul din rapoartele sale : [26] „Trebuie să facem tot ce ne stă în putință ca să prezentăm mixerul X ca pe un articol care cere femeii nu un efort inferior, ci un efort de creație. În același timp trebuie arătat că munca în bucătărie devine și un fel de amuzament... Folosind mixerul X, femeia se afirmă ca mamă și ca soție ; a face plăcinte înseamnă a sta cît mai mult timp cu familia... Bineînțeles, trebuie arătat că patiseria de casă este infinit mai bună

[26] *Ibid.*, p. 12.

decît cea din comerț“ [27]. „Trebuie să facem ca femeia să dorească să rămînă în bucătărie — spune un alt publicist —; industria caută, prin toate mijloacele, să o readucă în bucătărie, iar noi îi arătăm cum trebuie să procedeze. Dacă fabricantul îi spune că vocația ei este să fie doar mamă și soție, ea o să-l scuipe în față. Dar noi trebuie să-i arătăm că se poate crea și în fața unei plite. Noi îi dăm posibilitatea să creeze în bucătărie. Dacă cineva o împinge spre cariera de astronom, ea riscă să nu-și mai iubească plita“ [28].

Ne putem da seama din cele de mai sus de condiționarea la care sînt supuse femeile americane (și la care încep să fie supuse și femeile din Europa). Vedem cum sînt folosite cele mai nobile aspirații ale unei conștiințe sănătoase (nevoia de creație, dragostea față de ai săi, nevoia de autonomie) pentru a transforma femeia în consumatoare, pentru a o face sclava unei lumi de afaceri, pentru a o constrînge fără ca ea să observe, pentru a o face să creadă că și ea este creatoare, într-un cuvînt, pentru a o împiedica să se elibereze.

În ceea ce privește miturile moderne ale științei și tehnicii, iată cum le folosește un alt publicist pentru a îndemna femeia să cumpere : „Gospodina — spune el — poate să-și reconsidere munca folosind produsele cu destinații specializate. Cînd, în locul unui singur produs, gospodina folosește un detergent la spălatul rufelor, altul la spălatul veselei, un al treilea pentru pereți, un al patrulea pentru perdea, un al cincilea pentru storuri, ea are sentimentul că nu mai este un simplu lucrător, că devine inginer sau expert“ [29].

---

[27] *Ibid.*, p. 12 și 13.
[28] *Ibid.*, p. 31.
[29] *Ibid.*, p. 16.

Şi totuşi, dezabuzarea de care suferă femeia americană dovedeşte că femeia modernă nu se lasă pe de-a-ntregul fascinată de mirajul publicităţii, că nevoile ei fundamentale de creaţie, de autonomie, de sociabilitate nu pot fi înăbuşite, că ele intră în conflict cu condiţionarea la care este supusă femeia. După cum dovedeşte şi presa feminină studiată de Evelyne Sullerot, femeia din Europa începe să sufere de o criză asemănătoare : şi ea se plictiseşte, se lasă cuprinsă de deprimare, se plînge că este neliniştită fără să ştie de ce. „Curierul inimii" din reviste dovedeşte că nici în Europa femeia nu se mai lasă înşelată de mituri, că începe să fie conştientă de singurătatea ei şi de nevoia ei activă de comunicare [30].

Trebuie să subliniem că nevoia de comunicare nu este specifică universului feminin. Lipsa de comunicare constituie astăzi principalul rău al civilizaţiei noastre, un rău de care suferă în egală măsură bărbaţii şi femeile. În acest sens stă mărturie toată literatura vremii noastre — de la *teatrul Absurdului* la *noul roman.* Deşi cele două sexe par să trăiască în universuri complet diferite, ele sînt, totuşi, victimele aceluiaşi rău.

Importanţa acordată de civilizaţia noastră sexualităţii exprimă acest rău. Sub influenţa societăţii americane, a revistelor, a cinematografului, femeia tinde să se identifice din ce în ce mai mult cu rolul său sexual. Împlinirea sexuală a devenit preocuparea esenţială a cuplului american şi tinde să devină preocuparea esenţială a cuplului european : „În căutarea fericirii — scrie Kardiner Abram [31] —, forţa

[30] Evelyne Sullerot. *La Presse féminine,* A. Colin, p. 178—180.
[31] Kardiner Abram. *Sex and Morality,* New York.

orgastică devine esențială". Unele reviste prescriu rețete, metode tehnice pentru obținerea ei, așa cum înțeleptul hindus sau misticul creștin are metode tehnice pentru obținerea contopirii cu Dumnezeu. În societatea occidentală, tabuurile sexuale nu au supraviețuit prăbușirii valorilor religioase, sociale și morale — și noi ne întrebăm dacă erotismul nu a devenit o nouă religie care tinde să înlocuiască vechile religii spiritualiste : „Ceea ce contează într-o orgie nu e plăcerea, ci Dumnezeu", recunoaște Christiane de Rochefort [32], dar autoarea admite că această căutare prin voluptate a fuziunii mistice, a delirului sacru eșuează, pentru că, adaugă ea, „Dumnezeu a fost întotdeauna absent...". Din cauza aceasta, doctorul Bernard Muldworf este încredințat că acest cult al erotismului a devenit „o mistificare supremă, opiumul vieții moderne" [33].

Este ușor de înțeles importanța erotismului în civilizația noastră : prăbușirea vechilor valori a lăsat un gol, care ar fi putut să fie umplut cu ușurință dacă bărbații și femeile ar fi învățat dialogul vieții creatoare. Din păcate, mecanizarea și birocratizarea vieții au împiedicat această mutație și n-au reglementat raporturile dintre sexe ; bărbatul modern a început „să fugă de propria sa libertate" în căutarea unor noi valori absolute : goana după profit, după confort, după noutate, după plăcere sexuală. Această căutare a plăcerii absolute nu este ruptă de cultul pentru noutate, de frenezia care îi împinge pe indivizii epocii noastre să cumpere, să consume, să risi-

[32] Christine de Rochefort. *Le Repos du Guerrier*, p. 142.

[33] Dr. Bernard Muldworf, în *Femmes du XXe siècle*, P.U.F., p. 92.

pească, să cumpere din nou, din nou să consume etc. Mulţi tineri îşi omoară plictiseala într-o permanentă aviditate de senzaţii noi : „consumă" bărbaţi sau femei aşa cum consumă ţigări, maşini, peisaje...

Trebuie să adăugăm că viaţa modernă îi răpeşte omului bucuriile sale naturale ; mulţi oameni au impresia că nu mai pot găsi o plăcere „naturală" decît în actul sexual. Betty Friedan a arătat că femeia americană, ruptă, în casa ei mecanizată, de lumea reală, cu mintea şi cu sufletul gol, nu va putea regăsi sentimentul „vieţii" decît în orgasm. Erotismul este, într-adevăr, un leac împotriva neliniştii pe care o dă izolarea, împotriva neliniştii provocate de frustrarea de bucurii creatoare în muncă şi în viaţa socială. Erotismul dă bărbatului singur o impresie trecătoare de înţelegere, o senzaţie pur fizică şi superficială de comunicare. Christiane de Rochefort a arătat că erotismul constituie o căutare mistică, un mijloc de a scăpa de insuportabilul sentiment al singurătăţii de care suferă omul modern. Această căutare duce însă totdeauna la o deziluzie ; se crede că, schimbînd partenerul sau tehnica, se poate atinge fericirea absolută, comunicarea absolută. Dar cum Absolutul nu este atins niciodată, după o astfel de experienţă, omul se vede mai singur decît la început şi simte nevoia să înceapă iarăşi căutarea cu un nou partener. În fond, erotismul constituie o *pasiune*. Este pasiunea unei fiinţe dezvăţate de plăcerile efortului creator şi de bucuriile dialogului trăit, a unei fiinţe care speră să-şi găsească fericirea în facil şi în pasivitate. Să nu ne mirăm deci dacă cultul erotismului se celebrează de preferinţă între parteneri beţi sau drogaţi. Asemenea fiinţe simt

nevoia să-şi adoarmă conştiinţa, pe a lor şi pe cea a partenerilor lor, ei încearcă să nu mai vadă în partener o fiinţă umană individualizată, ci doar un instrument de plăcere, sexul „în sine", eliberat de vechile tabuuri religioase şi morale. În fond, cultul modern al erotismului îşi înrobeşte credincioşii printr-o nouă valoare sacră : Plăcerea. Departe de a elibera fiinţa umană de obligaţii şi de convenţii, ea creează noi servituţi şi noi convenţii, noi sentimente de culpabilitate : „Libertatea sexuală devine obligatorie", scrie cu umor Helmut Schelsky [34]. Mulţi tineri consideră ca pe o obligaţie să aibă cît mai multe experienţe amoroase şi să le realizeze perfect. În contrast cu epoca victoriană, epoca noastră face ca tinerele să se simtă vinovate şi inferioare dacă nu sînt atrăgătoare din punct de vedere sexual şi dacă nu au mai multe aventuri.

Căutarea unei plăceri sexuale supreme a înlocuit dragostea-pasiune sentimentală. În dragostea-pasiune, partenerul era idealizat şi necunoscut în realitatea fiinţei sale umane. Erotismul transformă partenerul într-un obiect ; ca persoană, el este ignorat. Dragostea fizică, care, în mod normal, ar fi trebuit să fie un schimb spontan, fizic şi afectiv în acelaşi timp, bazat pe respect reciproc, devine căutarea egocentristă a unei noi forme de fericire, fără nici o preocupare altruistă. Din cauza aceasta, erotismul nu dă adesea decît iluzia comunicării. Partenerii rămîn iremediabil separaţi : femeia nu mai este o persoană, ci un obiect. Ni se va răspunde că întotdeauna a fost aşa. Este adevărat, numai că, în epoca noastră, noutatea este că şi bărbatul tinde să devină *obiect* pentru femeie. Violette Morin a consta-

[34] Helmut Schelsky. *Sociologie de la sexualité*, N.R.F.

tat că o anumită publicitate propune bărbatului să placă prin frumusețea trupului său, iar Simone de Beauvoir o laudă pe Brigitte Bardot pentru că îl privește pe bărbat ca pe un simplu obiect (unele reviste și o anumită publicitate nu mai ezită să prezinte admirației femeilor tineri îmbrăcați sumar).

Și totuși, în civilizația noastră, femeia este cea care se sexualizează din ce în ce mai mult. Revistele, cinematograful au jucat un rol important în această hipersexualizare : silueta, privirea, atitudinea, îmbrăcămintea de star sau de manechin au *o semnificație erotică*. Redusă la rolul său de obiect de seducție și de pasiune, femeia caută să se conformeze Modelului erotic, prezentat de bărbat ; ea își pierde personalitatea — sau, mai curînd, este iremediabil împiedicată să și-o descopere —, așa cum își pierde și spontaneitatea, și sufletul, ca să devină idol. Din dorința de a realiza femeia *absolut feminină*, adică conformă întrutotul unui anumit tip de Feminitate, femeia este dezumanizată și transformată în ceva opus și străin bărbatului. Acest proces de dezumanizare nu este, totuși, specific condiției feminine ; el are loc ori de cîte ori o ființă umană este constrînsă de mediu să joace un rol stereotipizat. Silită să devină conformă cu Modelul, ființa umană pare să-și fi pierdut personalitatea.

Pe scurt, se poate spune că civilizația contemporană a păstrat prejudecățile care fac posibilă segregația sexelor, ba chiar că ea a adîncit această segregație, dînd fiecărui sex valori absolut noi : bărbaților — puterea, banii, ideologii diferite, pasiunea jocului și a vitezei ; femeilor — tinerețea, frumusețea, pasiunea de a cumpăra, moda, identificarea cu vedetele și cu eroinele din filme, din cîntece, din reviste.

Această segregație, care, în unele privințe, se accentuează, sub alte aspecte se atenuează, în măsura în care societatea tehnicizată oferă celor două sexe pasiuni comune. În cele mai multe cazuri e vorba de *pasiuni ale timpului liber*, adică tutunul, viteza, erotismul, confortul, televiziunea, romanele polițiste, comicsurile, schiul, călăria, jocurile, achiziționarea de obiecte (în romanul lui Georges Pérec *Lucrurile* nu se mai distinge personalitatea eroului de cea a eroinei ; pasiunea lor comună de a *achiziționa* și de a *părea* i-a făcut interșanjabili, dar a făcut din sufletul lor un deșert).

Pasiunile moderne comune celor două sexe par să apropie pe bărbat de femeie în timpul liber și să le prilejuiască un anumit dialog și o anumită independență. Este numai o aparență : bărbatul și femeia nu pot deveni egali și autonomi pentru simplul fapt că au aceleași pasiuni în timpul liber. Pasiunile din timpul liber depărtează atît pe bărbat, cît și pe femeie de viața creatoare și de viața socială constructivă. În timpul liber, bărbatul uită de dezumanizarea vieții sale profesionale, iar femeia uită că e o ființă frustrată. Cînd conduci cu 140 pe oră, cînd cobori sau urci din nou pantele înzăpezite, cînd „faci" Spania sau Italia în două săptămîni, uiți de cursa înarmărilor, de victimele foametei, de ascensiunea totalitarismului, de amenințările războiului. Aceste scurte beții sînt și o fugă de tine însuți. Ele te aruncă într-un nou conformism, te fac să uiți să-ți dezvolți spiritul critic, cultura și personalitatea.

La întoarcerea din week-end sau din vacanță, femeile își regăsesc viața fără orizont și bărbații continuă cu patimă să conducă singuri lumea, o lume care rămîne împărțită în națiuni, ideologii, rase, religii, clase, generații și sexe rivale. Timpul liber nu ar putea apropia sexele decît dacă ar fi trăit creator, în afara oricărui con-

formism și cu condiția ca ele să nu se mai *opună* vieții active, ci să o îmbogățească și să o completeze în mod armonios. Bărbatul și femeia nu pot să fie egali în timpul liber decît dacă trăiesc această egalitate de-a lungul întregii lor existențe [35].

[35] A se consulta în această problemă Mathilde Niel. *Le Phénomène technique*, Le Courrier du Livre.

IV

Căile unei adevărate eliberări

Deşi trăim într-o epocă în care e de bon ton să dispreţuieşti umanismul şi să arăţi o oarecare simpatie nihilismului, trebuie să constatăm că gînditorii „umanişti" sînt cei care au deschis drumul eliberării femeii. Ei au pregătit eliberarea individului. Într-adevăr, în secolul al XVIII-lea, majoritatea spiritelor care au luptat împotriva războiului, a rasismului, a intoleranţei, în numele libertăţii individului şi al dreptăţii, au cerut ca jumătate din specia umană să nu fie exclusă din viaţa Cetăţii. Montesquieu considera că, dacă pot să conducă casa, femeile pot să conducă şi Cetatea ; Diderot, Helvétius, d'Alembert au înţeles rolul important pe care îl jucau tradiţia şi educaţia în menţinerea ideii de inferioritate a femeii. Mai mult decît oricare alt gînditor din vremea sa, Condorcet a luptat pentru ca femeia să obţină egalitatea în drepturi cu bărbatul : „Bărbaţii n-au violat oare principiul egalităţii în drepturi, lipsind, cu bună ştiinţă, jumătate din specia umană de posibilitatea de a participa la întocmirea legilor, luîndu-i femeii dreptul de cetăţenie ?" — scria el [1].

Atacînd — fără să folosească cuvîntul — stereotipurile fixate de tradiţie, el scria : „Numai

[1] Condorcet. *Sur l'admission des femmes au droit de cité*, în *Journal de la société*, 3 iulie 1790.

obișnuința ne-a familiarizat cu ideea femeii-nimeni, și nu cu ideea femeii-cetățean".

Condorcet a avut meritul de a înțelege că prejudecățile masculine lipseau societatea de prețioasa colaborare a femeilor și că bărbații, crezîndu-se beneficiarii acestei inegalități, erau, în realitate, principalele victime. „Dintre progresele minții umane, cel mai important pentru fericirea generală — scria Condorcet — ar fi distrugerea totală a prejudecăților, care au stabilit între cele două sexe o inegalitate funestă, chiar și pentru cei care par favorizați". Condorcet stabilește principiul școlii mixte pentru satele cu 400 pînă la 1 500 de locuitori și cere aceeași programă și pentru băieți, și pentru fete. Sub influența lui se deschid, în timpul revoluției, *Clubul feminin al cetățenelor patriote*, fondat de Etta Palms, și *Clubul republicanelor revoluționare*, fondat de Rose Lacombe, cluburi care au cerut zadarnic drepturi politice pentru femei și accesul femeilor la toate meseriile. Dar Condorcet n-avea să reușească să-și impună vederile generoase, iar revoluția n-avea să acorde femeilor decît dreptul de a ști să scrie, să citească și să socotească (Decretul Lakanal din Brumar, anul IV), lipsindu-le de instrucția secundară și superioară (se știe că Sylvain Maréchal s-a ridicat împotriva acestei măsuri).

De-abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea, mișcarea de emancipare a femeii a întrunit adeziunea unui număr mai mare de gînditori.

Pentru Fourier, „nivelul de emancipare al femeilor măsoară gradul de evoluție al societății", iar Bakunin, „militantul familiei internaționale", spune că „femeia este diferită de bărbat,

dar nu inferioară lui ; e inteligentă, muncitoare și liberă, ca și el, de aceea trebuie să fie declarată egala lui în drepturile politice și sociale“ [2].

Ar trebui să ne oprim mai mult asupra lui John Stuart Mill, căruia îi revine meritul de a-și fi dat seama că problema sexelor nu este decît un caz particular al problemei generale a raporturilor umane și care a luptat pentru a-și transforma ideile în fapte, în ciuda ostilității cvasigenerale pe care părerile lui au întîmpinat-o și în Anglia și în celelalte țări europene.

Înaintea lui Adler, Stuart Mill a arătat că o societate „normală“ nu poate fi decît aceea în care toți membrii se simt „egali“ : „A porunci și a te supune ar trebui să fie excepție, iar asociația egalilor, regula“ [3], scria el. El considera că „adevărata virtute a ființelor umane stă în aptitudinea lor de a trăi împreună într-o stare de egalitate“ [4]. După Stuart Mill, spiritul libertății și al egalității ar trebui format în familie : „Familia normal constituită ar trebui să fie adevărata școală a virtuților libertății“... Ea ar trebui să fie „o școală a afecțiunii, bazată pe simțul egalității“. Ea ar trebui „să învețe pe oameni să trăiască în dragoste, nu unul să poruncească, iar celălalt să asculte“ [5].

Stuart Mill a arătat că inegalitatea, întreținută cu grijă de tradiție, trece adesea drept o lege naturală ; conform acestei tradiții, albii îi oprimă pe negri, bărbatul o oprimă pe

---

[2] Bakounine. *Catéchisme révolutionnaire.* Citat de H.-E. Kaminski. *Michel Bakounine,* Aubier.

[3] John Stuart Mill. *On Liberty. The Subjection of Women,* Oxford University Press, Londra, p. 477 și 487.

[4] *Ibid.,* p. 479.

[5] *Ibid.*

femeie, partizanii monarhiei absolute susţin că monarhia absolută este forma firească de conducere.

Ca urmare a numeroaselor discuţii avute cu soţia lui (căreia i-a şi dedicat cartea), în 1869, Stuart Mill a publicat *The Subjection of Women*. El a fost unul dintre primii scriitori care au negat existenţa unei „naturi feminine", arătînd importanţa educaţiei în formarea ideilor de Virilitate şi Feminitate : „Din primii ani, toate femeile sînt crescute în credinţa că firea lor este contrară firii bărbatului — scria Mill. — Pentru ele nu există liberul-arbitru, nu există autocontrol, există numai supunere şi abdicare în faţa autorităţii celorlalţi".

Astfel, pentru Stuart Mill, morala tradiţională şi prejudecăţile sociale impun femeilor obligaţii false şi le împiedică să-şi dezvolte personalitatea, sub pretext că autonomia ar fi contrară aşa-zisei „naturi feminine" (inventată de bărbaţi de la A la Z, în opoziţie cu „natura masculină", înzestrată, tot de ei, cu toate avantajele). „Morala încearcă să convingă femeia că datoria ei este să se îndrepte în permanenţă spre ceilalţi, să dea dovadă de abnegaţie, să nu aibă o altă viaţă decît cea a sentimentelor, singurele sentimente permise femeii fiind cele privitoare la soţul şi copiii ei. Femeia e obligată să creadă că docilitatea, supunerea, renunţarea la dorinţele individuale în favoarea soţului constituie o parte esenţială a atracţiei sexuale".

Au trecut aproape o sută de ani de cînd au fost scrise aceste rînduri şi ele par şi acum deosebit de actuale ; e adevărat că azi un asemenea punct de vedere nu mai provoacă scandal, dar el şochează şi în zilele noastre majoritatea spiritelor dominante, de prejudecăţi. De aceea nu putem să nu admirăm fineţea analizei şi autenticul spirit revoluţionar care animă *The*

Subjection of Women. E firesc ca o asemenea analiză să nu fi fost pe gustul epocii sale. Pentru că a început o campanie pentru votul feminin, Stuart Mill a fost considerat ani de-a rîndul un fel de *damned fool* (nebun afurisit). Ales în Parlament, el a cerut drepturi politice pentru femeia engleză; proiectul lui a fost respins, dar, sub influența lui, s-au născut *National Society for Women's Suffrage* și mișcarea sufragistă din 1905, ale căror revendicări n-aveau să fie satisfăcute decît prin 1928.

Socialistul Jules Guesde a arătat ceva mai tîrziu că limitarea femeii la rolul de mamă și soție ar trebui să ne pară la fel de ridicolă ca și limitarea bărbatului la rolul de soț și tată. „Locul femeii — ca și al bărbatului — nu este acasă. Locul femeii este pretutindeni unde activitatea ei poate să fie folosită. Bărbatul are și el funcții raportate la sexul său: el este soț și tată, dar aceste funcții nu-l împiedică să fie artist, medic, muncitor manual sau intelectual. De ce, cu ce drept soția sau mama, ca să nu mai vorbim de cele care nu sînt nici mame, nici soții, femeile n-ar putea să se manifeste și ele pe plan social în forma care le convine?" [6]

Henrik Ibsen are meritul de a fi pus în dramele sale adevărata problemă a cuplului și a dragostei (mai ales în *O casă de păpuși, Femeia mării, Rosmersholm).* El a arătat că adevărata căsătorie nu poate fi bazată decît pe raporturi de egalitate, care cer o profundă schimbare a concepțiilor: și bărbatul și femeia trebuie să se elibereze de ideile preconcepute, de valorile absolute dobîndite prin

[6] Jules Guesde, citat în *Femmes du XXe siècle,* P.U.F., p. 40.

educație și să dorească să se transforme în ființe umane autonome.

Nora, eroina din *O casă de păpuși*, își dă seama cu prilejul unor evenimente dramatice, care îi cer multă tărie sufletească, că soțul ei refuză să o vadă așa cum este. El o condamnă să joace un rol de femeie-păpușă, de femeie-copil și face eforturi să-și păstreze autoritatea asupra ei. Nora, care și-a admirat multă vreme bărbatul ca pe o ființă superioară, își dă brusc seama de scăderile lui, de vanitatea și de lașitatea lui ; ea înțelege că viața lor comună este bazată pe minciună și încetează, dintr-o dată, să mai creadă în faimoasa autoritate virilă, pe care o considerase multă vreme o valoare indiscutabilă ; această deșteptare a conștiinței duce inevitabil la reconsiderarea valorilor absolute, a îndatoririlor morale pe care i le-a transmis educația : Nora nu mai crede în „datoria" ei de femeie ; ea nu mai crede că viața unei femei e făcută din obligații, din umilințe, din sacrificii. Ea își dă seama că obligațiile ei erau niște obligații false ; singura obligație pe care o mai recunoaște este aceea care îi va permite să-și îndeplinească nu îndatorirea de *femeie,* ci îndatorirea de om ; înainte de orice, eroina simte nevoia să fie ea însăși. De aceea îndrăznește să-și părăsească căminul și copiii, să se depărteze de propriul ei trecut. Ea dorește să se regăsească pe sine ca să poată înțelege lumea cu propriile sale forțe, fără ajutorul moralei, al tradițiilor sau al autorităților.

„Înainte de orice trebuie să mă îngrijesc să mă cresc pe mine — îi spune Nora soțului ei în sfîșietoarea scenă a despărțirii —... Nu sînt aptă pentru această sarcină... Și tu nu ești omul care să mă poată ajuta. Trebuie să mă descurc singură".

Pentru că Helmer îi amintește îndatoririle ei sfinte față de soț și de copii, ea răspunde cu aceste cuvinte : „Mai am și altele, tot atît de sfinte... Îndatoririle față de mine însămi".

„*Helmer :* Mai înainte de orice, ești soție, și mamă.

Nora : Nu mai cred în asta. Mai înainte de toate, sînt om, întocmai ca și tine, sau cel puțin trebuie să încerc să fiu.

Nora îi dă verigheta lui Helmer și se pregătește să plece :

Helmer : Nora... n-am să fiu niciodată decît un străin pentru tine ?

Nora : O, Torvald, ca să fie altfel ar trebui să se întîmple cea mai mare dintre minuni !

Helmer : Spune-mi-o și mie.

Nora : Ar trebui ca tu și cu mine să ne transformăm în așa măsură încît... Încît viața noastră comună să devină o căsnicie" [7].

Pentru ca uniunea dintre Nora și Helmer să devină într-adevăr „o căsnicie", ar fi trebuit ca amîndoi soții să se elibereze de valorile absolute, de clișeele, de prejudecățile — mai ales de prejudecățile legate de ideea de Virilitate și de Feminitate — pe care și-au bazat viața, care i-au învrăjbit și i-au transformat în străini. Ar fi trebuit ca, odată deveniți ființe umane autonome, să poată începe dialogul dintre egali. Pentru aceasta ar fi fost nevoie de transformarea radicală a întregii lor ființe. Nora presimte că o asemenea transformare este aproape imposibilă.

În zilele noastre nu sînt puțini scriitorii care n-au realizat mutația pe care au întrezărit-o cu o admirabilă claritate și Stuart Mill și Henrik Ibsen ; puțini bărbați îndrăznesc să ia pana în mînă și să apere drepturile femeii.

---

[7] Henrik Ibsen. *Teatru*, București, E.L.U., 1966, p. 184—185.

Şi totuşi, în afara unor psihiatri ca Adler, Fromm, Maslow, profesorul Gaston Bouthoul face excepţie. Avînd convingerea că femeile preferă adeseori satisfacţiilor puterii o fericire concretă, Bouthoul cere ca toate congresele şi toate organismele constituite să fie formate dintr-un număr egal de bărbaţi şi femei. Este singurul mijloc care n-a fost niciodată folosit pentru evitarea războaielor, spune el. Într-adevăr, Gaston Bouthoul a observat că, pe măsură ce renaşte agresivitatea în lume, femeile dispar încetul cu încetul din guverne şi parlamente :

„Femeile, alcătuind jumătate din speţa umană — scrie Gaston Bouthoul —, ar trebui să aibă rezervate jumătate din locurile din parlament, ministere, consilii de stat. Acest bipartism, care nu mai este ideologic, dar rămîne politic, e singura noutate politică ce n-a fost niciodată încercată... Lumea politică viitoare nu-şi va găsi echilibrul decît prin promovarea valorilor feminine“ [8].

Robert Escarpit are, de asemenea, vederi foarte juste în problema feminină. Pentru acest scriitor, cuplul este primul embrion al colectivităţii. Toate hotărîrile trebuie luate în urma unor schimburi de păreri între cei doi soţi, indivizi cu roluri şi responsabilităţi egale. Cuplul constituie o *echipă* a cărei sarcină comună este nu numai să crească copii, ci şi să-i înveţe să devină independenţi, pentru că, după ce copiii au crescut, membrii cuplului vor mai avea mulţi ani de trăit împreună ; este vorba deci, înainte de orice, de a acţiona în comun, respectînd însă autonomia celuilalt. Aceasta presupune — contrar opiniilor revistelor feminine — ca fiecare să se străduiască să „placă“ celuilalt, deci nu numai ca femeia să placă bărbatului, ci şi bărbatul să placă

[8] Gaston Bouthoul. *L'art de la politique*, Seghers, p. 40.

femeii [9]. Robert Escarpit a constatat că copiii cuplurilor care trăiesc în spiritul acestei colaborări și autonomii formează adesea, la rîndul lor, familii unite (și, dimpotrivă, se știe că cuplurile dezbinate sau nevrozate generează adesea copii incapabili să creeze o căsnicie fericită).

În afara cîtorva excepții, trebuie deci să constatăm că elita noastră masculină, atît de pasionată de problemele ideologice, nu arată nici un interes față de această problemă esențială pentru viitorul umanității și manifestă un conformism surprinzător. Lucrările de filozofie — al căror spirit abstract este foarte îndepărtat de problemele concrete — nu abordează problema feminină, considerînd-o, fără îndoială, rezolvată. În ceea ce privește cărțile de istorie, ele se mulțumesc să relateze faptele bărbaților ; ele se ocupă puțin de soarta femeii în diferitele civilizații și încă și mai puțin de mișcările de emancipare feminină — mișcarea sufragistă fiind, în general, ridiculizată. Cum ar putea femeile să-și dea seama de adevăratele lor probleme, cînd singurul lor mijloc de educare sînt sfaturile revistelor și fotografiile publicitare ? Cum ar putea să se lase ajutate de bărbați, cînd marea majoritate a bărbaților nu sînt conștienți de propria lor alienare, cînd nici bărbații nu sînt ființe autonome ?

Calea eliberării femeii este cea întrezărită de Stuart Mill și Henrik Ibsen atunci cînd puneau accentul pe identitatea dintre problemele masculine și cele feminine și — mai ales — pe ideea că raporturile sociale duc la alienare cînd sînt bazate pe autoritate și supunere.

---

[9] Robert Escarpit, în *Femmes du XXe siècle*, p. 106 și 107.

În ceea ce ne privește, nu negăm că între bărbat și femeie există diferențe biologice, care imprimă, probabil, în anumite împrejurări comportamente oarecum diferite. *Aceste diferențe* — credem noi — *sînt minime raportate la ceea ce bărbatul și femeia au comun în calitate de ființe umane.*

Credem, de asemenea, că, pentru moment, nu știm în ce constau aceste diferențe și că, dacă ele există, le vom afla numai după ce problemele fundamentale comune vor fi reglementate. În situația de astăzi este cert că cea mai mare parte a diferențelor a fost creată artificial de-a lungul istoriei. Aceste diferențe nu sînt adesea decît *proiecții* ale spiritului nostru, impuse inconștient de mediu, de educație, de istorie, de morală, de autorități, de prejudecăți, de interese. De aceea, ceea ce ni se pare cel mai important în momentul de față sînt nu diferențele ipotetice, despre care ni s-a vorbit cu asiduitate milenii de-a rîndul, ci nevoia de a pune accentul pe necesitățile și pe problemele *comune* ale bărbaților și femeilor, adică pe necesitățile proprii *tuturor* ființelor conștiente.

Aceste necesități și probleme încep, în sfîrșit, să fie cunoscute. În primul rînd, e vorba de nevoia de a avea o identitate, de a exista ca o ființă autonomă, separată de ceilalți, cu un contur propriu. Apoi este vorba de nevoia de a-și stabili legătura cu lumea prin cunoaștere, prin creație literară, artistică sau artizanală, prin muncă, prin prietenie și prin dragostea-uniune. Toate ființele umane, independent de sex, au nevoie să-și pună în valoare potențialul lor creator. Betty Friedan — ca și alți psihologi contemporani — a arătat că „refularea spiritului creator poate să pro-

voace tulburări și neliniști asemănătoare cu cele pe care le provoacă refularea sexuală“ [10]. Pe de altă parte, profesorul Maslow arată că „facultățile umane cer să fie folosite și nu încetează de a o cere decît atunci cînd au fost folosite din plin. Cu alte cuvinte, facultățile sînt și ele cerințe. A le folosi nu e numai un amuzament, ci o necesitate. Un talent nefolosit sau un organ care nu servește la nimic poate deveni punctul de fixație al unei boli, sau poate să se atrofieze, diminuînd individualitatea“ [11]. Maslow adaugă de asemenea că preocuparea pentru marile probleme caracterizează psihologia ființei umane, indiferent dacă este bărbat sau femeie.

În fond, bărbați sau femei, toți trebuie să dăm vieții noastre un sens personal, să stabilim cu alții raporturi de colaborare și de dialog, să căutăm să ducem o viață plenară și destinsă ; toți avem nevoie să ne realizăm în munca noastră și în ocupațiile din timpul nostru liber, să ne educăm copiii în spiritul autonomiei, să muncim pentru a transforma această lume nedreaptă și alienată ; trebuie să învățăm să evoluăm constructiv pînă la ultima suflare, trebuie să vedem murind ființele iubite și să murim noi înșine. Or, trăim într-o lume în care nimeni nu ne ajută să rezolvăm aceste probleme esențiale (în afara cîtorva psihologi, ca Adler, Fromm, Horney, Maslow etc., ale căror idei sînt încă prea puțin cunoscute). Pentru a le rezolva, atît bărbații, cît și femeile trebuie să se emancipeze de condiționările lor, să se elibereze de stereotipuri, de valorile absolute pe care le luăm drept legi naturale ; oamenii trebuie să știe că și bărbatul, și femeia care nu-și pot realiza potențele creatoare în viața concretă încearcă să

[10] Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. I, p. 83.
[11] Citat de Betty Friedan. *Op. cit.*, vol. II, p. 138.

compenseze imposibilitatea de a se afirma evadînd într-o viaţă proiectată, pasională, în care goana după absolut, înţeles în diferite moduri, urmărirea unor himere, vîrtejul pasiunii compensează lipsa de autonomie, absenţa creativităţii, imposibilitatea dialogului.

Fiinţele umane, bărbaţi şi femei deopotrivă, *au comun* această dublă problemă a afirmării individuale şi a alienării. Pe lîngă această dramatică alternativă, problemele puse de diferenţele de sex nu sînt decît un joc de copii. Bărbatul şi femeia, înzestraţi şi unul şi celălalt cu gîndire, conştiinţă, raţiune, posibilităţi de dialog, se deosebesc de animale numai în măsura în care îşi pot depăşi condiţionările instinctuale — deci şi condiţionările sexuale —, în măsura în care sînt capabili să antreneze evoluţia speciei pe calea personalizării şi a umanizării ei. În raport cu destinul individului, ca şi cu destinul speciei, bărbatul şi femeia sînt învestiţi cu *aceeaşi misiune ;* este o misiune care nu are însă un caracter absolut, fixat de autorităţile religioase sau laice sau fixat de sine însuşi ; este — trebuie să fie ! — o misiune *inventată* în fiecare clipă şi raportată la fiinţe şi lucruri, aşa cum sînt ele în realitate în fiecare act al nostru, în fiecare sentiment, potrivit cu personalitatea şi nivelul fiecărui individ.

Astfel, bărbatul şi femeia au aceeaşi misiune în faţa copilului. Desigur, femeia este cea care îl aduce pe lume, dar în actul naşterii ea se comportă ca oricare altă femelă din lumea animală. Sarcina cea mai anevoioasă — adevărata sarcină umană — începe după naşterea copilului şi se prelungeşte douăzeci de ani şi mai bine. În toată această etapă bărbatul şi femeia, care au participat amîndoi la procreare, se află alături pentru a-l educa. În această îndatorire, paternitatea nu se deosebeşte în mod esenţial de

maternitate. Este evident că, dacă copilul vede în tatăl său și în mama sa două ființe opuse, una dominantă, iar cealaltă dominată, dacă căminul în care crește este teatrul unei lupte deschise sau camuflate între sexe, el își va face despre toate raporturile umane o imagine asemănătoare cu cea pe care a cunoscut-o în familie. Dacă este băiat, el se va forma în spiritul ambiției, al agresivității, al dorinței de putere și de război ; dacă este fată, ea se va forma în spiritul pasivității, al dependenței, al identificării cu stereotipurile feminine. „Relația bărbat-femeie, tipul cel mai natural de relație umană, este în același timp o relație fundamental formatoare și personalizatoare", scrie doctorul Muldworf în *Femeile secolului al XX-lea* [12]. Dar această relație este pentru copil formatoare și personalizatoare numai dacă este bazată pe egalitate și pe dialog. Dacă nu are o asemenea bază, ea este, dimpotrivă, profund alienantă. Democrația se învață, în primul rînd, în familie. Din cauza aceasta, așa cum bine a arătat Evelyne Sullerot, așa cum a presimțit atît de just Stuart Mill, democratizarea vieții familiale este indispensabilă formării spiritelor democrate.

Dar bărbatul și femeia vor putea fi egali în fața copilului lor numai dacă vor fi egali față de problema dragostei. Dragostea adevărată există atît de rar, încît femeia își face din iubire o imagine idealizată și o preocupare esențială. După cum dragostea femeii pentru bărbat ar trebui să se elibereze de beteala idealistă și pasională, bărbatului ar trebui să nu-i fie frică să iubească și să-și arate dragostea sub motiv că-și pierde bărbăția. Bărbatul, dealtfel, s-ar teme mai puțin dacă și-ar da seama că femeia nu-și face din el unicul scop al exis-

[12] Dr. Bernard Muldworf, în *Femmes du XXe siècle*, P.U.F., p. 90.

tenței sale, dacă ea ar deveni într-adevăr egala lui și dacă, la rîndul lui, ar reuși să renunțe la setea de putere și de glorie. „Începem să înțelegem că, pentru a se realiza, bărbatul are nevoie să existe în cuplu", scrie Marie-José Chombart de Lauwe [13], și noi considerăm, alături de Muldworf, că „perechea sau cuplul este o creație continuă" [14].

Orice pereche care a știut să facă din viață „o creație continuă" este un cuplu receptiv și deschis. Problema dezalienării femeii este strîns legată de problema dezalienării bărbatului ; ea presupune o revoluție în raporturile umane, „o schimbare radicală în relațiile sociale actuale" [15]. Ca și structurile familiale, structurile sociale și politice trebuie să se elibereze de spiritul segregațional și autoritarist ce le condiționează. Cuplul va trăi cu atît mai deplin raporturile de egalitate cu cît aceste raporturi vor fi în concordanță cu mediul social. Iar această concordanță va fi posibilă numai dacă țelul organizării sociale devine dezvoltarea individului și nu lupta pentru situație, bani sau supremația unor concepții sau a tehnicii asupra omului.

Problema cuplului nu privește deci numai un anumit sex sau numai anumite cupluri. Ea privește întregul nostru sistem de relații sociale. Întreg acest sistem trebuie umanizat. Anchetele efectuate în ultimii ani de sociologi par să dovedească că mentalitatea cuplului evoluează în sensul unei mai mari egalități. Încep să nu mai fie adoptate clișeele tradiționale puse în circulație de reviste, clișeele care înfățișează un bărbat și o femeie de „natură" diferită ; cuplurile par să se preocupe din ce

[13] În *L'Express*, 27 iunie 1963.
[14] În *Femmes du XXe siècle*, P.U.F., p. 92.
[15] Erich Fromm. *Art of loving*, Harper and Row, New York.

în ce mai mult de o înțelegere bazată pe egalitate și pe dialog. „Atitudinea tradițională este respinsă de majoritatea tinerelor cupluri, a căror dorință este de a stabili un dialog, — scrie Marie-José Chombart de Lauwe —, o înțelegere între două persoane adulte egale și diferite“ [16] („diferite“ nu pentru că aparțin unor sexe diferite, ci pentru că reprezintă indivizi ajunși la maturitate psihologică).

Doamna Rocheblave-Spenlé a stat de vorbă cu 24 de cupluri franceze. Din aceste 24 de cupluri, 2 puteau fi încadrate din punct de vedere cultural într-o categorie patriarhală, 6 în categoria supremației masculine, dar 16 făceau parte din categoria în care predomina spiritul egalitar [17]. La rîndul lui, doctorul Lemaire scrie :

„Se pare că aceste stereotipuri atît de răspîndite (e vorba de stereotipul Virilității și de cel al Feminității), cărora li se acordă public tot creditul și care sînt adesea afișate ca niște principii, nu reprezintă în realitate decît urma unor comportamente astăzi pe cale de dispariție“ [18].

Dar, pentru ca raporturile de egalitate și de dialog să se generalizeze, trebuie ca și bărbatul și femeia să poată să-și afirme personalitatea și potențele creatoare în viață. Egalitatea nu se trăiește în mod ideal. Ea devine imposibilă dacă femeii îi sînt rezervate posturi subalterne, cărora le preferă, pe bună dreptate, treburile gospodărești, sau dacă viața ei nu este decît o cursă contra cronometrului și a oboselii.

Pînă acum, condițiile istorice, materiale și sociale au fost aproape întotdeauna împotriva intereselor profunde ale femeii. Trebuie să

---

[16] Marie-José Chombart de Lauwe. *Recherche et Débats*, decembrie 1963, Fayard.

[17] Doamna Rocheblave-Spenlé. *Contribution à l'étude des rôles masculin et féminin*, Paris, P.U.F., 1964.

[18] Dr. Lemaire. *Les Conflits conjugaux*, E.S.F., p. 41.

admitem că, sub ochii noştri, se produce azi o transformare. Dacă gîndirea reacţionară şi pasională n-ar pune progresul tehnic în slujba alienării, dezvoltarea tehnicii şi îmbunătăţirea condiţiilor materiale de viaţă ar trebui să permită realizarea unei adevărate revoluţii sociale şi familiale. Femeia ar trebui să fie prima beneficiară a acestui progres, cu atît mai mult cu cît se măreşte numărul condiţiilor care îi sînt favorabile : astfel, durata medie a vieţii a devenit în 1962 de 69 de ani (73,5% pentru femei ; 66,9% pentru bărbaţi. În 1970 se prevede ca procentul să atingă 76,9% la femei şi 70,9% la bărbaţi).

Oricît de mari ar fi aprehensiunile faţă de „pilulă" în forma sa actuală, evoluţia spre folosirea generală a metodelor anticoncepţionale şi spre o maternitate şi paternitate conştiente devine ireversibilă (fără îndoială, mijloacele încă imperfecte se vor îmbunătăţi şi în viitor nu vor mai prezenta nici un pericol). Bărbatul şi femeia vor putea hotărî atunci numărul de copii pe care-i doresc ; vor putea să aleagă singuri momentul naşterii acestora ; cît despre perioada alăptării, chiar dacă ea e încă necesară noului născut în primele luni, tendinţa este să nu fie prelungită peste această perioadă *.

Căsătoria nu mai leagă femeia ca altădată. Femeia poate să se mărite cu cine vrea, divorţul devine mai simplu şi egalitatea juridică a soţilor este efectiv aplicată într-o măsură din ce în ce mai mare. Mai mult. Femeia care nu-şi găseşte un soţ după pofta inimii poate, totuşi, să devină mamă prin fecundare artificială (în S.U.A. se numără 20 000—30 000 de naşteri prin această metodă) [19].

---

* Considerăm că presiunile economice (vînzarea de produse alimentare pentru nou-născuţi) şi teama exagerată de deformare le fac prea des pe femei să renunţe la alăptarea naturală.

[19] J.-E. Havel. *Op. cit.*, p. 177.

Sarcinile gospodărești s-au simplificat ; aparatele casnice, materialele din fibre artificiale, ușor de spălat și de uscat, ar trebui să permită bărbatului să-și aducă cu ușurință contribuția la treburile casnice. Munca modernă face apel mai mult la facultăți intelectuale — în care femeile sînt egale cu bărbatul — decît la forța mușchiulară. Femeile pot aspira astăzi aproape la orice profesiune.

Paralel cu evoluția condițiilor materiale de viață, are loc și o transformare a gîndirii și a moravurilor, transformare care pare să se facă în sensul dezvoltării personalității autentice a individului. Tinerii caută din ce în ce mai mult în căsătorie o legătură afectivă durabilă și un dialog bazat pe egalitate și pe nevoia de dezvoltare individuală ; fiecare vrea să găsească în partenerul său nu un superior sau un inferior, ci un prieten. Dealtfel, băieții și fetele se cunosc mai bine ca altădată și chiar dacă sistemul mixt n-a fost încă generalizat în școlile primare și în licee, băieții și fetele lucrează împreună la universitate, se întîlnesc în timpul liber, le place să discute în spirit de camaraderie, adoptă același mod de viață, adeseori se îmbracă la fel.

Evelyne Sullerot constată că presa feminină, cu tot atașamentul ei pentru valorile tradiționale, este și ea constrînsă să evolueze. Ea începe să se preocupe de problemele femeii care lucrează ; pune în discuție tendința de creștere a crizelor de angoasă și de nevroză la femeia care stă acasă ; așadar presa feminină tinde să iasă din atmosfera „roză" pentru a înfrunta problemele reale ale vieții.

Cine poate să spună dacă nu cumva femeia se pregătește pentru un viitor în care se va afirma mai mult decît bărbatul ? Dacă evoluția actuală va continua și dacă bărbații nu vor înceta să se lase seduși de tehnică și de goana după bani, femeile vor fi cele care vor ocupa posturile

abandonate de ei, în învățămînt, medicină, magistratură, asistență socială, artă ; atunci se va ajunge, poate, ca, în timp ce bărbatul va fi confruntat cu universul rece al mașinilor și al cifrelor, femeia să-și rezerve ocupațiile creatoare și umane ; în acest caz femeia va avea mai multe șanse să ajungă o ființă completă, în timp ce bărbatul va risca să devină o ființă ciuntită. Dar nu avem de ce să ne temem de această eventualitate : în primul rînd, fiindcă întotdeauna vor exista bărbați lucizi, capabili să lupte împotriva alienării și să-și aleagă ocupații umanizate ; pe de altă parte, fiindcă nimeni nu dorește această nouă formă de segregare a sexelor ; într-adevăr, ca să se stabilească un adevărat dialog între bărbat și femeie, cei doi trebuie să aibă preocupări și probleme comune. Ar fi regretabil dacă educația s-ar „feminiza" în întregime ; copilul trebuie să știe că educatorul și educatoarea lui, ca și tatăl și mama, formează o echipă de indivizi egali, care se respectă între ei și îi respectă și mica lui individualitate. Școala și familia trebuie să-i inoculeze copilului, prin practică și prin exemplu, ideea egalității dintre sexe. Dealtfel, dacă tinerii nu vor avea decît educatoare, ei vor înțelege repede că profesiunea de educator este devalorizată și vor avea tendința să-și disprețuiască profesorii și să supraestimeze bărbații care ocupă posturi prestigioase în alte domenii ; în acest fel, răul s-ar amplifica.

Pentru a grăbi evoluția spre o mai deplină egalitate, ar fi de dorit ca unele emisiuni de televiziune, unele filme, unele reviste să fie criticate chiar la școală ; s-ar evita astfel ruperea învățămîntului de viață și s-ar întreprinde o operă salutară de detașare a tineretului de stereotipurile tradiționale și de miturile moderne. Ar fi la fel de necesar ca demitizarea să nu fie doar teoretică, ci să treacă și la fapte : băieții ar

trebui să urmeze cursuri de gospodărie obligatorii și fetele ore de atelier. De ce ar fi fata condamnată pe viață să coasă nasturi, iar bărbatul să bată cuie ? De ce nu ar cunoaște și femeia modul de funcționare a motorului, deși conduc și femeile, și de ce ar depinde bărbatul de femeie cînd este vorba de cusut un tiv sau de gătit o mîncare ?

Mai mult, fata trebuie să învețe din copilărie că va trebui să-și cîștige singură existența și că va duce, mai tîrziu, o viață independentă ; ea va trebui să considere căsătoria o asociație între indivizi egali, nu o carieră ; băiatul, la rîndul său, trebuie să știe că va avea mai tîrziu obligațiile lui în treburile casnice și în educarea copiilor. La ora actuală, femeia trebuie să depună toate eforturile ca să dobîndească o formație profesională (am văzut că absenteismul feminin scade odată cu gradul de calificare ; el este de trei ori mai ridicat la lucrătoare decît la cadrele calificate). Dacă munca în afara căminului este indispensabilă autonomiei individului și echilibrului cuplului, este de asemenea necesar ca această muncă să prezinte un interes corespunzător aptitudinilor personale și să fie bine retribuită ; de asemenea, este necesar ca această muncă să lase suficient timp pentru treburile gospodărești, pentru educația copiilor și pentru cultura personală. Toate acestea constituie, bineînțeles, o sarcină dificilă : bărbații și femeile trebuie să lupte împreună pentru a cere reducerea programului de lucru și pentru o zi de lucru continuă. Progresul tehnic ar trebui să permită reducerea zilei de muncă la 5—6 ore și să dea cuplurilor mai multe ore de activitate comună, ore în care ar intra și educarea copiilor. Școala viitorului ar trebui, dealtfel, să-i învețe pe băieți și pe fete să-și aleagă în timpul liber ocupații interesante ; ea ar trebui, în aceeași măsură, să prelungească școlaritatea și să pregătească educația permanentă.

Bărbaţii şi femeile ar trebui de asemenea să lupte împreună pentru egalizarea salariilor masculine şi feminine la muncă egală, şi aceasta în cadrul unei restrîngeri generale a evantaiului salariilor. De cîte ori este posibil, femeile ar trebui să refuze munca cu program redus. Acest fel de muncă, plătită în general sub valoarea ei, face jocul patronatului şi duce la exploatarea muncitoarei : o face victima concedierilor arbitrare şi nu o plasează decît în posturi subalterne, lipsite de interes şi de responsabilitate şi fără posibilităţi de promovare. Pe de altă parte, munca cu program redus nu scuteşte femeia de obligaţiile ei gospodăreşti ; ea continuă să se ocupe de toate treburile casnice (bărbatul, lucrînd întregul program, continuă să se lase servit).

Soluţia preconizată de Alva Myrdal şi Viola Klein şi adoptată cîteodată de femeile americane trebuie, de asemenea, respinsă. Aceşti sociologi împart arbitrar viaţa femeii în trei părţi :

1) o perioadă de tinereţe, în timpul căreia femeia se dezvoltă şi se instruieşte ca un băiat ;

2) o perioadă de ruptură, în timpul căreia femeia se consacră în întregime sarcinilor de mamă ;

3) o perioadă de activitate în afara căminului, atunci cînd copiii sînt mari [20].

Or, momentul în care femeia este mamă este şi momentul în care ea este tînără, dinamică, în stare de avînt intelectual şi afectiv şi cu multe posibilităţi de creaţie. Dacă posibilităţile creatoare ale unui individ sînt stăvilite cu brutalitate, ele riscă să nu se mai deştepte niciodată. În plus, s-a văzut că refularea potenţialului creator stă la baza tulburărilor psihice (depresiuni, nevroze, de pe urma cărora pătimeşte întotdeauna viaţa de familie). În sfîrşit, unei fe-

[20] *Ibid.*, p. 141.

mei adulte care nu a mai lucrat niciodată nu i se poate încredința decît o muncă subalternă : fiind ruptă de viața activă timp de 25 de ani, ea va trebui să învețe totul de la început ; îi va lipsi experiența și calificarea, față de care societatea noastră este din ce în ce mai pretențioasă, fără să mai punem la socoteală că lipsa ei de vechime o va situa încă de la început într-o poziție inferioară față de colegii ei bărbați.

Este deci o viclenie să ceri unei tinere să-și pună timp de 25 de ani facultățile creatoare la păstrare, făcînd-o să creadă că ele se vor valorifica odată cu apropierea bătrîneții ; o asemenea perspectivă înseamnă un viitor nu prea pasionant ; înseamnă să condamni femeia la o viață de frustrări în timpul tinereții și de insatisfacții în timpul maturității. Aceasta este soluția facilității, care face jocul forțelor reacționare : i se cere femeii să sacrifice educației copiilor tinerețea ; astfel, soțul va avea întotdeauna rolul cel mare, iar societatea nu va trebui să creeze serviciile sociale care ar face din femeie egala bărbatului.

În fond, pentru ca femeia să poată lucra întregul program, trebuie ca serviciile sociale să se înmulțească și să se diversifice : mai întîi, creșele (în 1966, în întreaga Franță nu existau decît 481 de creșe, care adăposteau numai 18 000 de copii, cu condiția să nu sufere de nici o boală, nici măcar de o afecțiune benignă) ; este nevoie de grădinițe de copii, de cămine, de spălătorii ieftine, de restaurante familiale, de magazine în care să se vîndă la prețuri acceptabile mîncăruri gătite ; este nevoie de mai multe ajutoare familiale, de infirmiere pentru copiii bolnavi etc. În lipsa acestor servicii, este utopic să vorbești despre eliberarea femeilor din mediile modeste, care, evident, nu-și pot permite luxul de a plăti o femeie de serviciu.

Cum aceste servicii nu vor fi create nici de statul burghez, nici de întreprinderile capitalis-

te, dar au mai multe şanse să fie realizate de guvernele cu tendinţă socialistă (cu condiţia ca bărbaţii de stînga să se elibereze şi ei de miturile privind Feminitatea şi Virilitatea — şi am văzut că mulţi dintre ei sînt încă departe de aşa ceva — şi să facă din promovarea femeilor şi din crearea serviciilor sociale puncte principale ale programelor lor), este deci necesar ca femeile să se intereseze în mod activ de viaţa politică, să lupte pentru mai multă dreptate socială şi democraţie adevărată — democraţie care ar pune bazele egalităţii dintre sexe în familie, în muncă, în adunări, în guvern şi care ar avea ca scop dezvoltarea potenţialului individual al fiecăruia, fără deosebire de rasă, clasă, sex.

*
* *

Trebuie să recunoaştem că sîntem încă foarte departe de adevărata democraţie şi că femeia are încă multe de făcut ca să devină o fiinţă umană completă.

Şi totuşi, dacă ne gîndim că primul bacalaureat s-a dat abia în 1861 şi că primul liceu de fete nu şi-a deschis porţile decît în 1881, ne dăm seama că mişcarea de emancipare feminină este de-abia la începuturile ei, în timp ce aservirea femeii are în spate mii de ani de preistorie şi de istorie. În fond, ţinînd cont de anumite momente de stagnare, progresul a avut loc destul de rapid şi se poate spune că în Occident o prăpastie separă femeia anului 1967 de cea din 1900.

Am văzut că eliberarea femeii nu poate constitui un fenomen izolat; ea este legată de dezalienarea tuturor fiinţelor umane, bărbaţi sau femei. În raport cu religiile sedimentate, cu ideologiile autoritare, cu morala absolutistă, cu valorile absolute şi cu diferitele mituri, eliberarea femeii este o mişcare extrem de tînără. Cum am putea elibera spiritele de miturile legate de

Eternul feminin și de Virilitate, cînd ele se află încă sub imperiul mentalității mitice și pasionale, care dirijează și azi raporturile dintre indivizi, clase, națiuni și chiar rase ?

Într-o lume zbuciumată, care se caută încă pe sine, orice revoluție — fie ea psihologică sau socială — inspiră teamă. Lumea înțelege că ordinea veche trebuie schimbată, dar nu știe încă cum să clădească una nouă ; atunci ezită, stagnează, pornește din nou înainte, iar se întoarce și astfel problema emancipării femeii ne pare, cîteodată, că bate pasul pe loc. Evoluția a început cu toată seriozitatea, aici nu există nici un dubiu ; nu se știe însă dacă ea va duce în mod direct la o eliberare completă și adevărată.

Am văzut că vechile stereotipuri sînt cu atît mai persistente cu cît sînt mai adînc înrădăcinate în inconștientul nostru, că ele sînt întreținute cu pricepere de publicitate, de reviste, de diferite partide, de colectivități, autorități sau mișcări reacționare. Se știe, de asemenea, că civilizația tehnică și tehnicizată, care ar fi putut să fie eliberatoare, a creat, la rîndul ei, valori noi, mituri noi, obligații noi, care întîrzie în aceeași măsură eliberarea femeii și a bărbatului : erotism în locul dragostei-uniune, cultul banului, al obiectelor, cursa după noutate, mitul deconectării etc. Pericolul care îi paște în viitor pe bărbat și pe femeie este de a deveni doi roboți egali, și nu două ființe autonome egale.

În plus, femeile întîmpină o foarte mare dificultate : aceea de a nu putea să conteze în eliberarea lor decît pe ele însele. Or, nu există nici un dubiu că ele se ciocnesc din această cauză de nenumărate obstacole de ordin practic și psihologic. În primul rînd, ele trebuie să trăiască într-o lume în care valorile „virile" rămîn predominante și în care orice pas spre emancipare este repede frînat (așa se întîmplă și cu

bărbaţii care vor să ducă o viaţă de fiinţe libere ; ei se lovesc permanent de barajul forţelor sociale alienate) de o lume care continuă să predice mai mult supunerea decît revolta. Ziua de muncă fiind încă foarte lungă pentru toată lumea, femeia care lucrează trebuie să aibă curajul să accepte condiţii de viaţă grele, dacă nu chiar extenuante. Unele femei se tem să nu-şi sacrifice copiii în această luptă ; altele se tem să nu piardă dragostea soţului lor, să nu-şi distrugă căminul ; am arătat zădărnicia acestor temeri, dar ele sînt profund înrădăcinate şi întreţinute de cei care au interes să le menţină. Majoritatea femeilor nu-şi cunosc propriile posibilităţi, le e frică să se avînte în necunoscut şi ele se agaţă de securitatea relativă pe care le-o oferă valorile tradiţionale, în timp ce o minoritate feminină crede că şi-a găsit libertatea adoptînd pasiunile masculine.

Dar femeile nu se vor elibera dacă vor imita bărbaţii ; această formă de „protest viril" nu le va putea conduce decît spre alte forme, şi mai periculoase, de alienare. Femeile nu se vor elibera decît refuzînd mai întîi să se conformeze clişeelor, valorilor pe care bărbaţii alienaţi şi puterea banului vor să li le impună ; ele nu se vor putea elibera decît refuzînd să „fugă de propria lor libertate" refugiindu-se în alte clişee, valori şi modele fixate de mediu ; într-un cuvînt, femeile nu se vor elibera decît dacă renunţă să fie „femei" ca să devină fiinţe umane. În acelaşi mod, bărbaţii nu se vor elibera decît dacă vor face efortul, şi ei, să devină fiinţe umane. Numai atunci bărbaţii şi femeile, eliberaţi de valorile absolutiste care îi împiedică să se înţeleagă şi să colaboreze, se vor regăsi ; ei vor putea să se iubească cu o dragoste adevărată şi să lucreze împreună la construirea unei lumi mai umane.

Nici bărbatului şi nici femeii nu trebuie să le fie frică de „asexuare", adică nu trebuie să le

fie frică să aibă ocupaţii şi moduri de viaţă asemănătoare dacă aceste ocupaţii şi moduri de viaţă corespund nevoilor lor. Pentru că toate valorile atribuite astăzi celor două sexe nu sînt, adesea, decît false valori, care împiedică dezvoltarea individuală şi posibilităţile de înţelegere. Odată eliberaţi de sisteme de referinţă conformiste şi pasionale, bărbaţii şi femeile se vor vedea aşa cum sînt cu adevărat, şi nu aşa cum i-a făcut societatea. Atunci, dacă există diferenţe între sexe, ele vor apărea de la sine, fără să fie nevoie, ca astăzi, să „vrei să pari viril" sau să „vrei să pari feminină". Cuplul va forma atunci o echipă omogenă, cu o personalitate şi un dinamism propriu ; bărbatul şi femeia vor fi cababili să se iubească fără să se agaţe de ideea căminului ; ei vor putea să-şi iubească copiii fără spirit de posesiune.

Dar bărbatul şi femeia trebuie să dobîndească conştiinţa propriilor lor temeri ca să fie capabili să se elibereze de ele. Bărbatului va trebui să nu-i mai fie teamă de femeia cultă şi liberă, să nu-i mai fie teamă ca nu cumva să-şi piardă superioritatea legată de Virilitate, să nu-i mai fie teamă că nu va mai fi răsfăţat în căminul conjugal „ca la mama acasă" ; femeii va trebui să nu-i mai fie teamă să aibă o activitate personală şi să-şi ia viaţa în propriile mîini, să nu-i mai fie teamă că nu-şi urmează „destinul ei de femeie", să nu-i mai fie teamă că-şi va pierde siguranţa pe care i-o dau valorile absolutizate, vechi sau moderne.

Trei perspective par să se deschidă de azi înainte în faţa noastră :

prima : bărbatul şi femeia, deveniţi sclavii civilizaţiei tehnice, vor deveni doi roboţi egali ;

a doua : societatea industrială va alătura miturile vechi miturilor moderne, şi, aşa cum va păstra războiul, va păstra şi vechea antinomie dintre sexe ;

a treia : va avea loc progresiv o înțelegere a pericolului care pîndește specia și individul ; bărbații și femeile vor deveni ființe individualizate și într-adevăr sociale, capabile să-și exprime potențialul creator și dragostea-uniune în acțiuni constructive ; aceste ființe, bărbați și femei, vor deveni atunci profund diferite și profund egale ; odată cu dispariția frontierelor care separă astăzi sexele, vor dispărea și frontierele care separă națiunile, rasele, religiile, clasele, ideologiile, indivizii.

Iulie 1967

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

CUPRINS

Prefață 5

INTRODUCERE 21

I. ÎN TRECUT 25

II. ADEVĂRATA PROBLEMĂ 54

1. Virilitatea și contrariul ei : Feminitatea . . —

2. Biologia și stereotipurile masculine și feminine 59

3. Identificările legate de ideea de Virilitate și de Feminitate 63

4. Valorile proprii Feminității : Dragostea, Maternitatea, Căminul, Datoria, Eul, Moda . . 79

5. Rolul psihanalizei în formarea stereotipurilor masculine și feminine 130

6. Dificultățile eliberării 140

III. FEMEIA ÎN LUMEA MODERNĂ . . . 177

IV. CĂILE UNEI ADEVĂRATE ELIBERĂRI . 214

Redactor : SANDA MIHĂESCU-BOROIANU
Tehnoredactor : MARIANA RĂDULESCU
Coli de editură 10,62. Coli de tipar 10.
Bun de tipar 14 noiembrie 1974. Apărut noiembrie 1974

București, Republica Socialistă România

LEI 7

DRAMA ELIBERĂRII FEMEII
nu este ceea ce se cheamă
«o carte feministă».
Ea propune
nu numai extinderea
rolului femeii,
ci regîndirea raporturilor
milenare
dintre cele două jumătăți
ale lumii.
Ea propune o altă calitate
a condiției umane.
Pentru atingerea
unui asemenea salt
e nevoie
și de emanciparea femeii,
și de emanciparea bărbatului.
Pentru atingerea
unui asemenea salt
feminismul
e o condiție necesară,
dar nu și suficientă.
Cartea pe care o țineți în mînă
nu este numai utilă.
Este acut necesară.

Ecaterina Oproiu

Editura politică